

Національний університет “Львівська політехніка”

На правах рукопису

Попович Олександр Ілліч

УДК 94(470+73):355.472.4(091)

**Становлення і розвиток систем стратегічної
протиракетної оборони: досвід провідних
держав світу**

20.02.22 – військова історія

Дисертація на здобуття наукового ступеня
кандидата історичних наук

Науковий керівник –
кандидат історичних наук,
професор **Ткачук П.П.**

Львів – 2009

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ	3
ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1. Історіографія проблеми та джерельна база дослідження	11
РОЗДІЛ 2. Створення системи стратегічної протиракетної оборони США і СРСР як відповідь на гарантоване взаємознищення	25
2.1. Становлення і розвиток систем стратегічної протиракетної оборони США і СРСР у 60-х роках ХХ століття.....	25
2.2. Протиборство США і СРСР у галузі стратегічної протиракетної оборони в період розквіту та напередодні розпаду Радянського Союзу 1970 – 1991 роки).....	48
РОЗДІЛ 3. Досвід створення національної протиракетної оборони США після закінчення “холодної війни”	85
3.1. Розробка Сполученими Штатами Америки національної системи ПРО протягом 90-х років ХХ століття.....	85
3.2. Розвиток системи територіальної протиракетної оборони Сполучених Штатів Америки на початку ХХІ століття.....	109
ВИСНОВКИ	168
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	176

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

БЗРК – бойовий залізничний ракетний комплекс.

БРПЧ – балістичні ракети підводних човнів.

БРСД – балістичні ракети середньої дальності.

ВБ – важкі бомбардувальники.

ЗРК – зенітно-ракетні комплекси.

КНШ – Комітет начальників штабів армії США.

МБР – міжконтинентальні балістичні ракети.

НПРО – Національна протиракетна оборона США.

ОВД – Організація Варшавського Договору.

ОТРК – оперативно-тактичний ракетний комплекс.

ПГРК СП – пересувні ґрунтові ракетні комплекси стратегічного призначення.

ППО – протиповітряна оборона.

ПРК – пусковий ракетний комплекс.

ПРО – протиракетна оборона.

ПЧАРБ – атомні підводні човни ракетного базування.

РВСП – ракетні війська стратегічного призначення.

РКО – ракетно-космічна оборона.

РЛС – радіолокаційна станція.

РПЧ СП – ракетноносії підводний човен стратегічного призначення.

САК – стратегічне авіаційне командування армії США.

СОІ – стратегічна оборонна ініціатива (варіант стратегічної ПРО США).

СПРН – система попередження про ракетний напад.

СЯС – стратегічні ядерні сили.

ВСТУП

Актуальність теми. Наприкінці ХХ – початку ХХІ століття спостерігається новий етап розвитку військової справи, сутнісними особливостями якого стала розробка провідними країнами світу принципово нових напрямів військової діяльності, орієнтованих на якісне покращення озброєнь і військової техніки, форм та способів бойового застосування військ на основі нових технологій.

Варто нагадати, що під час “холодної війни” за збереження миру відповідала доктрина “взаємно гарантованого знищення”. За діючими в той час правилами вважалося: якщо в жодної зі сторін немає можливості побудувати собі ефективний протиракетний щит, то, у жодної зі сторін, відповідно, не виникне спокуси завдати удару, адже вважається, що вона не має підстав побоюватися контрудару. Але останнім часом надмірно зрослась кількість країн, які володіють ракетними системами. В цих умовах влада багатьох розвинених країн світу вже прийшла до висновку, що навіть обмежена система протиракетного захисту здатна зробити безпечнішим існування будь-якої держави або цілого регіону. Наприклад, у разі якої-небудь кризи, зробити позицію Європи більш переконливою і постаратися донести до агресора, що напад або загроза нападу, які здійснюються з метою ядерного шантажу, цілком можуть провалитися.

Саме тому зі всієї сукупності стратегічних систем зброї, які перебувають на озброєнні армій розвинених держав світу на рубежі ХХ – ХХІ століть, велику роль у справі попередження збройних конфліктів або війни відіграють системи виявлення можливого ракетного нападу, попередження про нього та супроводження ракет, які атакують, на рівні автоматизації управління пуском антиракет – системи протиракетної оборони.

Так, Сполучені Штати Америки вийшли з Договору про протиракетну оборону (ПРО) й почали готувати ґрунт для розміщення позиційних районів власної протиракетної оборони за межами своєї національної території. За кілька років стало зрозуміло, що ці бази розміщуватимуться на території

Польщі та Чехії. У відповідь військово-політичне керівництво Російської Федерації однозначно заявило, що розташування елементів протиракетної оборони США у безпосередній близькості до кордонів Росії створює загрозу національним інтересам РФ, і її відповідні дії будуть дуже серйозними, аж до застосування ядерної зброї для знищення елементів системи ПРО США у тих країнах, де вони розташовані. У цих умовах політична стратегія України щодо розгортання американської системи ПРО на європейському континенті повинна спиратися на тверезу, науково обґрунтовану оцінку такої ситуації відповідно до національних інтересів України з урахуванням інтересів сусідів, європейського та світового співтовариства держав.

За умов активного формування сучасної європейської системи безпеки, Україна як європейська держава, що будує своє майбутнє на основі загальноєвропейських універсальних цінностей, не може залишатися осторонь процесів розбудови демократичного й безпечного життєвого простору.

Одним із важливих напрямів інтеграції України до європейських та євроатлантичних структур безпеки та оборони є співробітництво у воєнно-політичній, військовій та військово-технічній сферах зі збройними силами країн-членів та кандидатів на вступ до НАТО та Євросоюзу.

Сьогодні у технічному відношенні існують реальні можливості створення європейської системи стратегічної протиракетної оборони. Це може стати взаємовигідним проектом для європейських держав, у тому числі й для України, хоч і вимагатиме значних капіталовкладень. Україна здатна відігравати помітну роль у розробці та створенні протиракетних систем, а також в інформаційному забезпеченні європейської протиракетної оборони. Участь у розглянутому проекті могла б стати реальним наповненням рішення України щодо перспективного її членства в НАТО та Європейському союзі.

Актуальність дисертаційної роботи полягає у тому, що враховуючи національну стратегію безпеки України, кінцевою метою якої є повномасштабна інтеграція до європейських та євроатлантичних структур безпеки, вивчення становлення, розвитку та удосконалення систем боротьби з

міжконтинентальними балістичними ракетами, впливу цього процесу на створення архітектури сучасної системи безпеки – це одне з першочергових завдань не лише для істориків, а й для сучасних політологів, а його уроки має враховувати військово-політичне керівництво України.

Крім того, актуальність теми визначається доцільністю роботи для розвитку національної військової історії та її складової – історії озброєння; необхідністю сучасних уявлень про своєрідний комплекс озброєння – протиракетну оборону; його роль в еволюції військового мистецтва та категорійного апарату історичного зброєзнавства.

Обґрунтуванням необхідності проведення даного дослідження є відсутність узагальнюючої праці, яка б у комплексі підсумовувала різноманітні напрями вивчення цієї проблеми.

Дисертація виконана відповідно до плану та програм науково-дослідної роботи з військової історії, що здійснюються кафедрою історії, теорії та практики культури Інституту гуманітарних та соціальних наук Національного університету “Львівська політехніка”, а також відповідає навчальним програмам Львівського військового ордена Червоної Зірки інституту Сухопутних військ ім. Гетьмана Петра Сагайдачного Національного університету “Львівська політехніка”.

Хронологічні рамки даного дослідження охоплюють в переважній більшості другу половину ХХ – початок ХХІ століття. Саме даний проміжок часу відзначався появою новітньої стратегічної зброї масового ураження – ракетно-ядерних систем, що призвело до суттєвої трансформації сфери національної безпеки провідних країн світу, докорінної зміни відносин між Сходом та Заходом, розробки нової стратегії і тактики військового мистецтва, розробки, створення та впровадження систем стратегічної ПРО.

Територіальні межі роботи окреслюють групу так званих провідних країн, які після Другої світової війни стали найсильнішими економічними та фінансовими державами світу – Сполучені Штати Америки, Радянський Союз, Великобританію та Францію. Жодна держава не могла зрівнятися з ними у

чотирьох головних аспектах сили (військовому, економічному, технічному та культурному), які у сукупності і визначили їх вирішальний політичний вплив у світовому масштабі. Серед цих країн виокремлюються дві наддержави – США і СРСР, які першими опанували ядерну зброю і ракетні технології, а згодом були змушені розробляти системи стратегічної протиракетної зброї. При цьому Сполучені Штати активно залучали науково-технологічний потенціал своїх союзників по НАТО – Великобританії і Франції, а згодом і Німеччини. Крім того, вивчено розвиток систем ПРО Російської Федерації, яка успадкувала науково-технічні досягнення в галузі ПРО Радянського Союзу.

Мета дисертаційної роботи – відтворення на основі узагальнюючого джерелознавчого аналізу військово-теоретичних та історичних праць, документів, монографій та мемуарної літератури, публікацій у пресі, політичних, міжнародних та військових аспектів, необхідності створення, розвитку та удосконалення систем стратегічної протиракетної оборони, висвітлення впливу розвитку стратегічних протиракетних систем на загальні процеси роззброєння і створення нової архітектури європейської та світової безпеки.

Для досягнення цієї мети автор поставив перед собою такі завдання:

- проаналізувати основні передумови необхідності розробки та створення систем національної протиракетної оборони Сполучених Штатів Америки і Радянського Союзу в період їх протистояння ;
- оцінити тактико-технічні можливості систем стратегічної протиракетної оборони, які існували наприкінці минулого століття, проаналізувати вплив розвитку систем стратегічної ПРО на загальні процеси роззброєння;
- вивчити сучасний стан захисту від ракетно-ядерного нападу з боку країн, які можуть загрожувати мирному існуванню світового співтовариства, зокрема спільноті європейського континенту;
- узагальнити досвід створення систем стратегічної протиракетної оборони провідними державами світу на початку ХХІ століття, заходи військово-політичного керівництва цих країн у галузі протиракетної

оборони та можливу участь України у створенні системи протиракетної оборони європейського континенту.

Об'єктом дослідження визначено системи протиракетної зброї крізь призму аналізу їх впливу на зміст збройної боротьби, процеси роззброєння та створення нової архітектури безпеки у світовому геополітичному просторі.

Предметом дослідження є історичний досвід створення систем стратегічної протиракетної оборони, їх розвитку та поступової модернізації.

Методи дослідження. В процесі дослідження застосовувались як суто історичні, так і загальнонаукові методи. Загалом, автором зроблено спробу побудувати дослідження на використанні дедуктивних підходів на базі формальної і діалектичної логіки. Методологічну основу дисертаційної роботи становлять загальноновизнані принципи об'єктивності, фахової відповідальності, логіко-системний, порівняльний аналізи з метою визначення стану і теоретичного обґрунтування проблеми створення та перманентної модернізації системи стратегічної протиракетної оборони, компетентного та всебічного дослідження явищ у їх розвитку. Для глибокого та об'єктивного осмислення явищ та процесів, що досліджуються, застосовувалися проблемно-хронологічний підхід, методи синтезу, аналогій, систематизації, узагальнення, опрацювання аналітичних джерел. Оцінка перспектив того чи іншого явища та можливих варіантів його розвитку здійснювалась за допомогою аналітико-прогностичних методів.

Наукова новизна отриманих результатів полягає у комплексному вивченні проблеми, яка дотепер не була предметом спеціального дослідження. Автор уперше у вітчизняній військовій історії на рівні дисертаційної роботи виокремив з низки традиційних тем у самостійний напрям вивчення створення та модернізації системи стратегічної протиракетної оборони і застосував нові концептуальні підходи для її дослідження. Вперше серед вітчизняних наукових праць доведено існування причинно-наслідкових зв'язків між розвитком ракетно-ядерної зброї і виникненням системи стратегічної ПРО, вплив розвитку ПРО на процеси роззброєння та створення нової архітектури безпеки.

Узагальнено та проаналізовано концептуально-правові та практичні аспекти трансформації і модернізації системи стратегічної протиракетної оборони залежно від розвитку науково-технічного та технологічного потенціалу держави, дана оцінка зусиллям військово-політичного керівництва США, СРСР і Російської Федерації, спрямованим на створення надійних механізмів гарантування не тільки власної безпеки, але й на стан безпеки на європейському континенті після радикальних змін у світовому геостратегічному середовищі. Комплексно досліджено не тільки досягнення в реалізації стратегії боротьби з ракетно-ядерним нападом, але й наявні прорахунки, які ще заважають ефективному функціонуванню системи стратегічної ПРО. Доведена необхідність формування системи національної безпеки України з урахуванням подальшого створення та розгортання стратегічної системи протиракетної оборони США на європейському континенті, можливості створення суто європейської системи захисту від ракетно-ядерного нападу.

Практичне значення одержаних результатів зумовлюється їх науковою новизною та актуальністю. Матеріали, наукові результати і висновки дисертації можуть бути використані військово-політичним керівництвом України при підготовці концептуальних засад вдосконалення системи національної безпеки. Викладений у роботі фактичний матеріал може стати основою для подальшого вивчення закономірностей розвитку системи національної безпеки та архітектури безпеки на європейському континенті. Його інтерпретація є важливим підґрунтям при підготовці більш узагальнюючих лекційних курсів, написанні посібників та складанні програм з історії військової справи в процесі підготовки та читання у вищих навчальних закладах військової освіти курсів з актуальних проблем міжнародної безпеки, розвитку засобів збройної боротьби та військового мистецтва.

Особистий внесок дисертанта у розробку проблеми полягає в тому, що він на основі аналізу документів і матеріалів, наукових праць, літератури мемуарного змісту, публікацій у пресі зробив спробу комплексно

охарактеризувати процес розвитку і модернізації засобів боротьби з ракетно-ядерними комплексами, вплив систем стратегічної протиракетної оборони на процес роззброєння та створення нової архітектури безпеки у світовому геополітичному просторі.

Виконане наукове дослідження є цілком самостійна авторська робота.

Апробація результатів дослідження. Основні положення та висновки дисертаційного дослідження апробовані шляхом обговорення на засіданнях кафедри історії, теорії та практики культури Інституту гуманітарних і соціальних наук Національного університету „Львівська політехніка”, а також у доповідях на Четвертій науковій конференції Харківського університету Повітряних Сил (Харків, 2008) та П'ятій науковій конференції Харківського університету Повітряних Сил (Харків, 2009).

Публікації. Основні результати дисертації знайшли своє відображення в чотирьох наукових публікаціях, опублікованих у фахових виданнях, затверджених переліком ВАК України.

РОЗДІЛ 1. ІСТОРИОГРАФІЯ ПРОБЛЕМИ ТА ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ДОСЛІДЖЕННЯ

Наш час переконливо свідчить, і це відзначається у концепціях національної безпеки провідних країн світу, зокрема Сполучених Штатів Америки, Російської Федерації та нашої держави, що незважаючи на позитивні зміни у світі, вага військово-силових аспектів у міжнародних відносинах продовжує залишатися суттєвою, а рівень і масштаби загроз у військовій сфері зростають.

На сучасному етапі докорінно змінюється зміст збройної боротьби. Її основою стають дії сил ракетного нападу всіх видів базування при всебічному їх забезпеченні із космосу в інтегрованій системі управління. Саме тому у розбудові збройних сил провідних держав світу сформувалася стала тенденція пріоритетного розвитку сил і засобів ракетного нападу. Ключову роль у вирішенні завдань захисту території будь-якої держави від ураження ракетно-ядерною зброєю відіграють вогневі комплекси протиракет, які становлять основу протиракетної оборони вищих ланок державного і військового керування, найважливіших об'єктів економіки та інфраструктури країни, об'єктів збройних сил.

Варто відзначити, що перші механізми контролю за ракетним озброєнням були результатом спільних зусиль держав, які володіли найбільшими арсеналами ракет, - США та СРСР. Розуміючи важливість цього напрямку у справі гарантування міжнародної безпеки і стабільності, обидві держави послідовно йшли шляхом до якомога ширшого охоплення відповідними угодами про ракетну зброю різних класів, зокрема Договором щодо ПРО 1972 року. Звісно, ці домовленості не були всеосяжними, універсальними, але все ж таки вони були відправним пунктом у процесі інституціоналізації режиму ракетного нерозповсюдження.

Вивчення проблематики створення протиракетної оборони свідчить, що протягом тривалого часу її розвиток обумовлювався передусім військово-політичними стосунками Сполучених Штатів Америки та Радянського Союзу, а

у наш час – Російської Федерації. Якщо проаналізувати тенденції, що склалися у цих стосунках наприкінці 90-х років минулого століття, можна зробити висновок, що режим обмеження протиракетних систем врешті неодмінно зазнав би певних змін. Так само не можна сподіватись, що процес скорочення стратегічних озброєнь і в майбутньому буде відбуватися за тією моделлю, яку було закладено у радянсько-американському Договорі про скорочення стратегічних наступальних озброєнь (СНО-1). Після того, як у 2001 році у США до влади прийшла нова адміністрація ці зміни значно прискорились. Одним з найбільш важливих результатів політики нової адміністрації був односторонній вихід Сполучених Штатів із радянсько-американського Договору щодо ПРО 1972 року.

У той же час, завдяки поширенню ракетних технологій і виникненню нових загроз, проблема захисту від ракетного нападу та нераціональних дій певних держав актуальна не лише для Сполучених Штатів, але й для країн Європи, Близького Сходу й Азії, тобто проблема розповсюдження ракетної зброї сьогодні є загрозою для всього світу. У цьому й виявляються наслідки природного процесу розвитку засобів нападу й захисту. Причому ситуація складається досить нелегка – якщо Сполучені Штати Америки, Російська Федерація та країни- правонаступниці СРСР пов'язані системою договірних обмежень у сфері стратегічних озброєнь, то всі інші держави таких обмежувальних рамок узагалі не мають, за винятком так званого “ клубу режиму нерозповсюдження ракетних технологій”, членами якого є далеко не всі держави.

Незважаючи на те, що Україна сьогодні не має очевидних противників, які б безпосередньо загрожували її національним інтересам, у неї, як у кожній незалежній державі, безумовно, є власні інтереси, продиктовані потребами захисту її суверенітету, територіальної цілісності, соціально - економічного розвитку та внутрішньої стабільності. Національні ж інтереси держав, як відомо, не завжди збігаються, а це об'єктивно породжує між ними певні

суперечності, аж до спроб диктувати свою волю та втручатися у внутрішні справи сусіда.

В цих умовах вивчення становлення, розвитку та удосконалення систем боротьби з міжконтинентальними балістичними ракетами, впливу цього процесу на тактику і стратегію збройної боротьби, зовнішньополітичну діяльність провідних країн світу та створення архітектури сучасної системи безпеки є актуальним завданням військових істориків.

Історії створення ракетно-ядерної зброї і засобів протидії ракетному нападу присвячений чималий масив літератури. Вона масштабна за формою і жанрами, різнопланова за проблематикою, а також глибиною висвітлення певних аспектів. У спектрі друкованих матеріалів є як газетна публіцистика, проблемні фрагменти в окремих працях, так і фундаментальні монографії, за винятком глибоких дисертаційних досліджень. Однак, вивчаючи у контексті означеної теми дисертації наукову літературу часів СРСР, а вона становить переважну більшість усього масиву джерел, автор дійшов висновку, що в радянській історіографії наявний тільки фактаж, який стосується лише процесу становлення, розвитку і удосконалення ракетно-ядерної зброї та протиракетної оборони Сполучених Штатів Америки, здебільшого ідеологічно забарвлений, що не дозволяє мати повну уяву про предмет дослідження. Крім того, ця література, особливо та, що розкриває передумови та історію розвитку систем протиракетної оборони США, оцінює її однобоко та упереджено, що нівелює наукову істину у дослідженні її будівництва та розвитку комплексно.

Варто підкреслити, що така позиція авторів була обумовлена тим, що протягом усього періоду непримиренного протистояння двох соціальних систем – соціалізму і капіталізму, важливою складовою ідеологічної боротьби залишалося питання ролі збройних сил у політичній організації суспільства. Особливо ця боротьба загострилася під час “холодної війни”. І в Радянському Союзі, й у Сполучених Штатах, а також країнах-сателітах обох наддержав публікації, присвячені військовій сфері, власні досягнення у сфері озброєння, подавали у прикрашеному вигляді і в той же час всіляко критикували

технологічні розробки іншої сторони та “викривали” їх наступальний, “загарбницький” характер.

Публікації мемуарів колись впливових керівних діячів адміністрації США, тобто осіб, які безпосередньо впливали на вироблення зовнішньополітичного курсу країни, стояли біля витоків “холодної війни”, переконливо свідчать, що пропагандистські центри Сполучених Штатів, Великобританії, Франції та інших західних країн – членів Північноатлантичного альянсу намагалися довести, що створення й розвиток ракетно-ядерного потенціалу та протиракетної оборони СРСР загрожують демократії, правам людини та економічному розвитку людства. Так, протягом багатьох років у США докладали багато зусиль, щоб переконати американців, а також і весь світ, що Радянський Союз – агресивна держава, “росіянам довіряти не можна” [1 – 2].

Відразу після закінчення Другої світової війни зовнішньополітичні радники Президента Г. Трумена почали вкорінювати у свідомість американської громадськості образ Радянського Союзу як “агресивної, тоталітарної, нациськоподібної держави, якою керують нелюдські фанатики, що захоплені ідеєю підкорити все людство своєю хибною вірою” [3, с. 25].

У свою чергу, вище керівництво КПРС постійно наполягало на необхідності “зі всією рішучістю викривати. посилення мілітаризації імперіалізму, що загрожує поставити світ на межу ядерної кризи” [4, с. 578]. Тому будь-яку статтю, монографію, дисертацію з проблем розвитку радянського озброєння і військової техніки на досягнення у цій галузі на Заході супроводжувало ідеологічне кліше про “активізацію підступів імперіалізму”, “мілітаристський шабаш”, “ракетну лихоманку”, “стратегію погроз і шантажу” та “ненажерливу військову пащу Пентагону”. У публікаціях повністю відсутні тактико-технічні дані ракетного озброєння радянського виробництва, немає натяку хоча б на умовне найменування тих чи інших конструкторських розробок, в той час як на Заході ці дані висвітлювались у подробицях і навіть була власна класифікація кожної моделі ракет Радянського Союзу / 1 /.

Будь-яке вдосконалення технічних можливостей ракетної та протиракетної техніки країн Заходу сприймалося радянською військовою наукою упереджено, лише з позиції посилення “агресії імперіалізму”. Тому практично не можна простежити тогочасні досягнення в оборонній сфері країн – членів Північноатлантичного альянсу, конструктивно осмислити переваги тієї чи іншої модифікації озброєння.

Однак, у деяких роботах окремих радянських науковців і у колективних працях міститься цінний матеріал з проблематики протиракетної оборони, зокрема з питань її розробки Сполученими Штатами Америки, який дозволив дисертанту подати власну позицію щодо створення та розвитку протиракетної оборони. Фактологічний матеріал, наведений у цих роботах, ми коректно використали у запропонованому дослідженні /2/.

Що стосується історії створення та удосконалення ракетно-ядерної зброї СРСР та радянських систем протидії їй, то за час існування Радянського Союзу будь-які відомості у ракетній та протиракетній галузі міцно охоронялися під грифом “державна таємниця” і не підлягали публікації у пресі або спеціалізованих наукових виданнях.

/ 1 / Див. напр.:

[5]. Ракетный щит Советской Отчизны // Коммунист Вооруженных Сил. – 1974. – № 21. – С. 28–33.

[6]. Толубко В.Ф. Ракетные войска стратегического назначения / В.Ф. Толубко // Военно-исторический журнал. – 1975. – № 4. – С. 50–56.

[7]. Ракетный щит Родины // Коммунист Вооруженных Сил. – 1977. – № 20. – С. 77–81.

[8]. Передельский Г. Главная огневая сила / Г. Передельский // Военный вестник. – 1977. – № 11. – С. 47–52.

[9]. Ракетные войска стратегического назначения // Техника и вооружение. – 1978. – № 2. – С. 14–15.

/ 2 / Див. напр.:

[10]. Петров Н.Ф. О ядерной стратегии США / Н.Ф. Петров // Военная мысль. – 1981. – № 8. – С. 14–25.

[11]. Федоров А. США – ядерная угроза миру / А. Федоров // Зарубежное военное обозрение. – 1982. – № 3. – С. 3–10.

[12]. Перов И. Американская стратегия «прямого противоборства» – угроза миру и безопасности / И.Перов // Зарубежное военное обозрение. – 1982. – № 9. – С. 7–12.

[13] Перов И. Ядерный шантаж Вашингтона / И. Перов // Зарубежное военное обозрение. – 1984. – № 6. – С. 9–14.

[14]. Авдуевский В.С., Рудев А.И. «Звездные войны» – безумие и преступление / В.С. Авдуевский, А.И. Рудев. – М. : Политиздат, 1986. – 222 с.

Наприклад, у фундаментальній праці 19 авторів, які спиралися на допомогу 99 консультантів та 4 провідних науково-дослідних інститутів – “50 років Збройних Сил СРСР”, приділено ракетним військам лише 1,5 сторінки, які практично не містять будь-якої інформації щодо ракетної або протиракетної техніки. Зразком інформативності праці може послугувати таке: “ Основні зусилля радянських вчених, інженерів і конструкторів у галузі ракетобудування були спрямовані на розв’язання проблем, які пов’язані передусім із збільшенням дальності польоту ракет та їх влучності. Потужна промисловість і науково-технічна база СРСР були тими передумовами, які дозволили у найкоротші терміни досягнути значних успіхів у створенні та промислового освоєнні нових зразків ракет. До середини 50-х років у нашій країні були розроблені і прийняті на озброєння ракети різних класів та типів з високими технічними характеристиками” [15, с. 504].

Серед великого заідеологізованого та кон’юнктурного масиву наукових праць часів “холодної війни” дещо осібно тримаються роботи, присвячені суто науково-технічним проблемам створення та розвитку ракетної техніки, зокрема проблематиці протиракетної оборони. Наприклад, праця М. Ніколаєва “Ракета проти ракети (за матеріалами зарубіжної преси)” детально висвітлює процес розробки та удосконалення балістичних ракет, а також характеризує їх як засоби, що входять до системи протиракетної оборони. В той же час, на підставі наведених даних, автор переконливо доводить, що з балістичними ракетами пов’язані оборонні завдання двох типів. З одного боку – це завдання протиракетної оборони, а з другого – завдання оборони проти супутників або, у загальному вигляді, завдання протикосмічної оборони (оборони від космічних апаратів військового призначення) [16].

Більш детально та поглиблено розглядаються питання організації, принципів та завдань протиракетної оборони у роботі І. Ануреева “Зброя протиракетної і протикосмічної оборони”. Автор підкреслює, що в сучасних умовах протиракетна оборона посідає одне з найважливіших місць серед інших заходів по захисту держави від ракетно-ядерного нападу противника, а

її ефективність залежить від результатів послідовного вирішення трьох завдань: вчасного виявлення, розпізнання (виокремлення бойових частин ракети серед несправжніх цілей), ефективного перехоплення та знищення ракет противника. Використовуючи матеріали зарубіжної преси, дослідник детально розглядає кожен етап ураження ворожої балістичної ракети, наводить тактико-технічні характеристики засобів протиракетної оборони США на час виходу публікації [17].

Широке коло питань, які стосуються розвитку зарубіжних балістичних ракет стратегічного призначення, охоплює праця І. Морозова “Балістичні ракети стратегічного призначення”. У ній викладені загальні принципи обладнання ракет, наводиться класифікація та розглядається їх застосування у бойових діях на суші і на морі. Особливу увагу привертає розділ роботи, присвячений особливостям польоту балістичних стратегічних ракет та системам керування, який роз’яснює принципи дії протиракетної оборони [18].

Напередодні розпаду Радянського Союзу, коли військово-політичне керівництво держави почало здійснювати політику “нового мислення” та “гласності”, окремі публікації радянських вчених щодо питань роззброєння і створення протиракетної оборони стали більш толерантними, зваженими та поступово позбувалися ідеологічних кліше [3].

Наприклад, колективна праця “Широкомасштабна протиракетна система і міжнародна безпека: Доповідь радянських вчених на захист миру, проти ядерної загрози” аргументовано, у подробицях розглядає потенційні бойові компоненти космічних ешелонів широкомасштабної протиракетної оборони, які було заплановано створити у Сполучених Штатах в рамках Стратегічної оборонної ініціативи (СОІ). На високому науковому рівні висвітлено деякі науково-технічні аспекти побудови такої системи протиракетної оборони та використання елементів космічної протиракетної системи з метою ураження повітряних і наземних об’єктів [19].

Більш детально, з використанням фізико-математичного апарату, комплексно досліджена проблема створення широкомасштабної протиракетної

оборони, науково-технічні та військово-стратегічні питання її розробки та потенційного впливу розгортання такої системи на стратегічну стабільність, паритет і міжнародну безпеку у колективній праці “Космічна зброя: дилема безпеки”. Автори дійшли висновку, що розвиток широкомасштабної протиракетної системи оборони може посилити настрої на користь активного використання військової сили як головного інструменту зовнішньої політики, в тому числі шляхом розв’язування різного роду війн. Враховуючи це, є вкрай важливо зберегти чинність Договору щодо обмеження систем протиракетної оборони 1972 року, домагатись обмеження гонки космічних озброєнь. Збереження у недоторканості режиму суворих обмежень на системи протиракетної оборони, заборона ударних космічних озброєнь є одними із найважливіших факторів та умов, завдяки яким можливе обмеження і поетапне скорочення ядерних озброєнь, аж до повної їх ліквідації у майбутньому [20].

Варті уваги праці зарубіжних дослідників, російськомовний переклад яких було зроблено у ті часи. Так, у роботі Е. Бургесса “Балістичні ракети дальньої дії” у доступній формі викладено технічні проблеми створення балістичних ракет, велику увагу приділено засобам їх наземного обслуговування та обладнанню стартових позицій, розглянуто питання бойового застосування, зокрема виявлення та перехоплення ворожих реактивних снарядів [24].

/3/. Див. напр.:

[19]. Широкоформатная противоракетная система и международная безопасность: Доклад Комитета советских ученых в защиту мира, против ядерной угрозы. – М., 1986. – 91 с.

[20]. Космическое оружие: дилемма безопасности / Под ред. Е.П. Велихова, Р.З. Сагдеева, А.А. Кокошина. – М. : Мир, 1986. – 182 с.

[21]. Гонка вооружений: причины, тенденции и пути прекращения / Отв. ред. А.Д. Никонов. – М. : Междунар. отношения, 1986. – 304 с.

[22]. США и проблемы сокращения вооружений: Ядерно-космический аспект: 80-е годы / А.Г. Арбатов, В.Г. Барановский, В.И. Владимиров и др. – М. : Наука, 1988. – 192 с.

[23]. Кокошин А.А., Ларионов В.В. Предотвращение войны: Доктрины, концепции, перспективы / А.А. Кокошин, В.В. Ларионов. – М. : Прогресс, 1990. – 184 с.

Праця голландських дослідників В. Зегвельда і К. Енцига “Стратегічна оборонна ініціатива: технологічний прорив або економічна авантюра?” узагальнила велику кількість інформації про різні аспекти американської програми СОІ. Автори розглядають і критично аналізують тезу про те, що з науково-технічної точки зору програма СОІ дозволить досягнути швидкого прогресу у багатьох сферах, у тому числі й у цивільному виробництві. У праці переконливо доведено, що ця програма активно використовувалася як інструмент впливу військово-промислового комплексу США на всі інші сфери економічного життя країни. Увагу дослідників привернули також питання використання європейського науково-технічного потенціалу стосовно реалізації програми широкомасштабної протиракетної оборони США [25].

Демократичні процеси, які відбуваються на теренах колишнього СРСР, відкрили перед науковцями широкі можливості для вивчення тих періодів чи подій, які тривалий час були “білими плямами” в історії Збройних Сил Радянського Союзу та зовнішньополітичної діяльності військово-політичного керівництва держави. До таких маловідомих сторінок певною мірою належать питання створення та функціонування ракетного “меча та щита” СРСР, вплив досягнень у галузі ракетно-ядерних технологій на політику держави у сфері роззброєння та боротьби за світове лідерство.

У цьому плані цікавими є роботи, в яких зроблено спроби проаналізувати проблеми військового протиборства США і СРСР у галузі ракетно-ядерного озброєння в умовах “холодної війни” та “розрядки” міжнародного напруження. Обидві сторони прилюдно заявляли про згубність подальшого курсу на продовження гонки ядерних озброєнь, безперспективність і абсурдність спроб випередити одна одну у розбудові і модернізації ракетно-ядерного потенціалу. В той же час таємно, гарячково робилися відчайдушні спроби випередити суперника у цьому змаганні /4/.

Серед цих робіт слід виокремити працю А. Первушина “Зоряні війни: Американська Республіка проти Радянської Імперії”, в якій автор висвітлює причини появи протиракетної оборони США і СРСР та заходи, що вживали

обидві сторони в ході побудови своїх територіальних систем ПРО. У книзі детально розглядаються можливі шляхи подолання системи ПРО. Автор підкреслює, що якою б потужною не була протиракетна оборона, вона не в змозі бути абсолютно непроникною. Реально система ПРО розраховується на певну кількість боєголовок і несправжніх цілей, які запустила інша сторона. Тому протиракетна оборона більш ефективна проти удару у відповідь іншої сторони тоді, коли більша, а може й переважна частина стратегічних ядерних сил противника вже знищена внаслідок першого удару, який його роззброїв. Таким чином, за наявності великих систем ПРО у кожній із сторін у випадку загострення конфлікту з'являється додатковий стимул розпочати ядерний напад першою [27].

На час проголошення незалежності Україна була перенасичена ядерною зброєю, на її території було розташовано третій за потужністю ядерний арсенал світу – після арсеналів США і тієї частини радянського арсеналу, що був дислокований у Російській Федерації. Наша держава, народ якої відчув на собі жахливі наслідки чорнобильського лиха, повною мірою усвідомлювала загрозу катастрофи, яку потенційно несе в собі ядерна зброя. Одним із перших вагомих зовнішньополітичних кроків України від часу здобуття незалежності стала практична реалізація курсу на без'ядерний статус. Це знайшло своє відображення в Декларації про державний суверенітет України та у Заяві Верховної Ради України “Про без'ядерний статус України”, де були підтвержені наміри нашої держави дотримуватися трьох неядерних принципів: не мати, не виробляти та не використовувати ядерну зброю [32, 33].

/4/. Див. напр.:

[26]. Первушин А. Битва за звезды: Космическое противостояние / А. Первушин. – М. : ООО «Издательство АСТ», 2004. – 831 с.

[27]. Первушин А. Звездные войны: Американская Республика против Советской империи / А. Первушин. – М. : Эксмо, Яуза, 2005. – 320 с.

[28]. Славин С.Н. Космическая битва империй. От Пенемюнде до Плесецка / С.Н. Славин. – М. : Вече, 2006. – 448 с.

[29]. Губарев В.С. Ракетный щит империи / В.С. Губарев. – М. : Алгоритм, Эксмо, 2006. – 400 с.

[30]. Дроговоз И.Г. Ракетные войска СССР / И.Г. Дроговоз. – Мн. : Харвест, 2007. – 336 с.

[31]. Лавренов С.Я., Попов И.М. Советский Союз в локальных войнах и конфликтах / С.Я. Лавренов, И.М. Попов – М. : АСТ : Астрель, 2005. – 778 с.

Після здобуття Україною незалежності всі ядерні боеголовки були вивезені в Росію, остання – у серпні 1996 року. Підсумком подальших наполегливих політико-дипломатичних заходів військово-політичного керівництва України стало набуття нашою країною наприкінці 2001 року без'ядерного статусу [34]. Що стосується розташування елементів радянської ПРО, то на території нашої країни їх не було. На нашу думку, без'ядерний статус України обумовив те, що українські науковці не приділяли належної уваги питанням розвитку територіальної протиракетної оборони Сполучених Штатів і Російської Федерації та її впливу на процеси роззброєння, і тому вітчизняні комплексні роботи з проблематики стратегічної ПРО практично відсутні, а наявні окремі праці носять лише інформативний характер.

Певне пожвавлення зацікавленості питаннями стратегічної протиракетної оборони відбулося наприкінці 1999 року після того, як Сполучені Штати успішно провели перші випробування новітньої протиракетної оборони, призначеної для знищення балістичних ракет. Після цього стало відомо про заяву Міністерства закордонних справ Росії, в якій йшлося про те, що ці випробування є кроком, який іде врозріз із Договором щодо ПРО 1972 року і що такі дії з боку США ведуть до підриву ключових положень Договору з усіма негативними наслідками. Фактично під загрозу ставиться сформована система стратегічної стабільності. Відповідальність за це лягає на Сполучені Штати, говорилося в заяві МЗС Росії.

У цей час з'явилося декілька праць вітчизняних дослідників, які носили переважно інформаційно-просвітницький характер. Серед них варто виокремити роботу керівника Дніпропетровської філії Національного інституту стратегічних досліджень А.І. Шевцова “Протиракетне” яблуко розбрату” [35].

Автор розглядає заходи США щодо розгортання новітньої системи територіальної ПРО, реакцію Росії на такий крок Сполучених Штатів, технічні можливості створення територіальної ПРО, а також аналізує можливий вплив американської системи ПРО на стратегічну стабільність. У висновках дослідник практично обґрунтовує правомірність створення американської

системи протиракетної оборони: “Після розгортання в США елементів стратегічної ПРО, що обговорюється конфігурації її можливості не позначаться на наявному ядерному паритеті і не знизять можливостей удару Росії у відповідь... Відмова Росії вести переговори зі США щодо адаптації Договору до нової стратегічної ситуації у світі суперечить як ряду статей самого Договору, так і раніше досягнутим двостороннім домовленостям. Незмінність такої політики Росії може спричинити непоправні наслідки у сфері скорочення стратегічних озброєнь, бо така позиція підштовхує США до виходу з Договору, що у свою чергу спричинить обвал усіх чинних міжнародних договорів зі скорочення стратегічних озброєнь”.

Особливої уваги заслуговує аналітична робота академіка НАН України В. Горбуліна “Доля Договору ПРО і стратегічне партнерство України” який на момент публікації праці очолював Раду національної безпеки України [36].

Автор зважено і ґрунтовно розглядає ситуацію, яка склалася навколо Договору щодо ПРО на порозі нового тисячоліття, аналізує загрози, які виникли внаслідок поширення ракетних технологій, фрагментарно висвітлює історію розробок ПРО та офіційну позицію України в сфері роззброєння і протиракетної оборони. На думку дослідника, конфліктна ситуація навколо Договору щодо ПРО склалася завдяки складним відносинам між США і Росією. Можна зрозуміти американців, які весь час відчують загрозу з боку тих антиамериканських режимів, що досить ефективно працюють над створенням балістичних ракет. Але ці ракети не здатні досягти території Сполучених Штатів. В той же час не можна залишитися без системи ПРО як такої. Адже якраз вона дозволяє сьогодні контролювати весь простір і готова бути застосованою проти ракетного удару з будь-якого боку. Якраз тому Росія і США повинні знайти компроміс у питанні протиракетної оборони.

Завершуючи наведений огляд передумов дисертаційного дослідження, на основі опрацювання інформаційних джерел з проблематики глобальної протиракетної оборони, можна стверджувати, що науково-технічні та зовнішньополітичні аспекти реалізації курсу США і СРСР, в останній час його

правонаступниці Російської Федерації, досі розглядалися лише в Росії, причому комплексні дослідження цієї важливої проблеми, з огляду на особливості трансатлантичних і європейських проблем, були відсутні. Отже, незважаючи на значну кількість публікацій, в яких наводяться приклади вирішення науково-технічних та зовнішньополітичних завдань розробки широкомасштабної протиракетної оборони, в історичному контексті проблема розробки систем ПРО залишається розкритою доволі фрагментарно, а то й упереджено.

Тому передчасно вважати, що досвід провідних країн світу щодо створення національних систем протиракетної оборони глибоко вивчений чи бодай опрацьовано його засадничі аспекти. Фактичний матеріал і висновки наведених, головним чином загальнополітологічних, досліджень були критично проаналізовані автором і використані як у позитивній, так і в проблемних площинах.

Основу джерельної бази запропонованої дисертації становлять традиційні види документальних матеріалів:

- монографії, збірники статей та колективні праці, наукові розробки та доповіді науково-дослідних центрів, інститутів та фондів, які містять матеріали щодо можливості створення широкомасштабної протиракетної оборони та її майбутнього впливу на зовнішньополітичні і військово-стратегічні плани провідних країн світу у сфері роззброєння ;
- загальнотеоретичні і спеціалізовані військові друковані видання, публіцистичні матеріали радянських часів та пострадянського періоду з комплексу питань, які розглядаються у дисертаційному дослідженні і висвітлюють виступи, офіційні заяви та інтерв'ю керівництва урядів Сполучених Штатів Америки, Радянського Союзу, Російської Федерації та певних країн Європейського союзу з приводу протиракетної оборони;
- довідкові матеріали в енциклопедіях, енциклопедичних та тлумачних словниках, довідниках;
- матеріали офіційних друкованих органів Президента України, Верховної Ради, Кабінету Міністрів, Міністерства оборони України:

“Президентський кур’єр”, “Голос України”, “Урядовий кур’єр”, “Народна армія”, “Військо України”.

Огляд історіографії та інформаційних джерел, які стосуються проблеми нашого дослідження, дає слушну підставу стверджувати, що дотепер з боку вітчизняних дослідників мало приділялося належної уваги ґрунтовному вивченню цих питань, якщо ж вони і розглядалися, то, зазвичай, у контексті іншої дослідницької проблематики.

Оскільки на даному етапі ці питання ще не знайшли належного висвітлення у вітчизняній військовій науці, то, конструктивно використовуючи наукові досягнення попередників та наявну джерельну базу, у дисертаційному дослідженні зроблено спробу вирішити це завдання.

РОЗДІЛ 2. СТВОРЕННЯ СИСТЕМИ СТРАТЕГІЧНОЇ ПРОТИРАКЕТНОЇ ОБОРОНИ США І СРСР ЯК ВІДПОВІДЬ НА ГАРАНТОВАНЕ ВЗАЄМОЗНИЩЕННЯ

2.1. Становлення і розвиток систем стратегічної протиракетної оборони США і СРСР у 60-х роках ХХ століття

Після завершення Другої світової війни колишні союзники по спільній боротьбі проти фашизму – Сполучені Штати Америки і Радянський Союз, дотримуючись різних поглядів на майбутнє і підходів щодо реалізації своїх політичних планів, активно розпочали перерозподіл геостратегічних зон впливу і поступово прийшли від спільних дій до відвертої конфронтації. Прагнення цих держав до світового лідерства пояснюється збігом таких факторів, як їх географічне положення, розміри та надмірний військовий потенціал. У повоєнні часи поведінка наддержав визначалася передусім взаємним страхом і турботою про свою безпеку. У глобальному просторі цих змагань Радянський Союз виступав як суто тоталітарна військова наддержава, в той час як капіталістичні США мали можливість не лише на достатні військові витрати, але й на потужний розвиток виробництва матеріальних благ для свого суспільства.

Політичне керівництво СРСР вважало, що якраз після Другої світової війни через розширення сфери свого впливу Радянський Союз мав змогу набути статус світової наддержави. Вирішення цього завдання неминуче супроводжувалося примусом потенційних союзників до запровадження певної моделі господарювання. В усіх країнах Центрально-Східної Європи утвердилася тільки одна державна ідеологія, яка офіційно іменувалася марксизм-ленінізм, а насправді була сталінізмом. Захист державних інтересів все далі зваблював СРСР йти вслід політичним амбіціям Російської Імперії, а ці амбіції не завжди співпадали з прагненнями народів та революційними рухами інших країн. Наприклад, Москва боролася за створення власних військових баз у протоках між Чорним і Серед – земним морями, розпочала суперечку з Великобританією щодо впливу у Північному Ірані, перед тим як вивести свої

війська звідти, вимагала участі у контролі над деякими колишніми італійськими колоніями [37, с. 38 - 40].

Зовнішньополітичний курс США після 1945 року був нерозривно зв'язаний з тими змінами, які зазнала економіка держави під час Другої світової війни. Концентрація економічної могутності в руках великих монополій надзвичайно зросла: активно відбувався процес концентрації і централізації капіталу всередині країни, значно посилювалися міжнародні позиції американських концернів. У роки війни виник потужний військово-промисловий комплекс, який був не тільки джерелом надмірних прибутків, але й активно впливав на уряд країни. Саме тому інтереси великого, особливо військово-промислового капіталу, прагнення до експансії і забезпечення прибутків після Другої світової війни були вирішальною рушійною силою зовнішньої і військової політики Сполучених Штатів.

Восени 1945 року США перебували в апогеї своєї потужності. Німеччина і Японія були повалені. Англія втратила статус світової держави. Великі американські концерни не мали собі рівних. На шляху до світового панування Сполучених Штатів не стояв ніхто, крім СРСР. Між двома країнами-переможницями існувала така нерівність у потужності та силі, що будь-яке порівняння було майже неможливим. І перед війною, певна річ, існували диспропорції на користь Америки, особливо в економіці. Але військові дії ще далі розвели ці дві країни. Радянський Союз перебував у стані надзвичайного виснаження був майже знекровлений.

Порівняльні дані про втрати, так очевидно різні, свідчать не тільки про різний ступінь людських страждань, але й про їх вплив на психологію громадян обох країн. Згідно з радянськими джерелами, загальна кількість жертв у СРСР становила понад 20 млн. осіб, тобто дорівнювала 2/5 всіх жертв Другої світової війни. Втрати американців становили понад 300 тисяч загиблих [38, с. 213]. Щоправда, сучасні російські дослідники на підставі аналізу архівних документів і статистичних матеріалів, стверджують, що загальні незворотні втрати СРСР у Другій світовій війні становлять 43, 448 млн. осіб [39, с. 340].

Слід відзначити надмірну слабкість післявоєнної економіки Радянського Союзу, великі руїни і лихо у перші повоєнні роки. Згідно з оцінками радянських джерел, 1710 населених пунктів міського типу і понад 70 тисяч селищ сільського типу було зруйновано. Майже 25 млн. мешканців втратили дах над головою. У тій чи іншій мірі зазнали втрат 32 великих і малих промислових підприємств, а також майже 100 тисяч сільськогосподарських. Частина із них була знищена [38, с. 211]. А територію Сполучених Штатів війна обійшла: бої відбувалися далеко від їх берегів.

У військовому відношенні Сполучені Штати посідали дуже сильну позицію. Вони мали сухопутні війська, чисельністю 1 мільйон осіб, озброєні найкращими зразками військової техніки, а також наймогутніші Військово-повітряні сили та Військово-морський флот. Держава мала змогу доправити свої війська до багатьох регіонів світу. За роки Другої світової війни було побудовано понад 35 тис. потужних бомбардувальників, лише у серпні 1945 року авіація США нараховувала 2865 надважких і 11065 важких бомбардувальників. Загальна кількість літаків до кінця війни досягла астрономічної цифри – понад 150 000. До того ж, наприкінці війни США мали 30 ударних та 80 ескортних авіаносців [40, с. 26].

Американське військово-політичне керівництво добре усвідомлювало значну перевагу США над СРСР, про що свідчить дипломатичне листування того часу. “Ми вийшли з цієї війни як найбільш могутня у світі держава, можливо, наймогутніша в людській історії”, – говорив президент Г. Трумен послу США у СРСР А. Гарріману. Сполучені Штати були єдиною країною у післявоєнні роки, здатною визначати хід світової політики. Це розумів прем’єр-міністр Великобританії У.Черчилль, який конфіденційно казав А.Гарріману: “Центром влади є Вашингтон”. Всі решта держав, в тому числі Радянський Союз, могли прагнути тільки здобувати для себе найбільшу користь із ситуації, яка була на той час [41, с. 260].

Але головним аргументом у своїх претензіях на світове панування Сполучені Штати вважали атомну зброю, тому що були єдиною в світі

державою, яка мала атомну бомбу з літа 1945 року. Володіння новою зброєю повністю відповідало уявленню про війну провідних американських військових діячів.

6 серпня 1945 року американський бомбардувальник В-29 скинув на японське місто Хіросіму атомну бомбу під назвою “Малюк” потужністю 20 Кт (20 тис. тонн тротилу). Внаслідок бомбардування загинуло і пропало безвісти майже 200 тис. осіб, поранено 160 тис. осіб, із 90 тис. домівок знищено 62 тис. Багато колишніх мешканців Хіросіми згодом померло від променевої хвороби. 9 серпня того ж року на місто Нагасакі було скинуто другу бомбу – “Товстун”. Ефект від застосування другої бомби був аналогічний [42, с. 316, 507].

Атомна бомба з’явилася на світ ніби спеціально для того, щоб надати приголомшливій американській перевазі над СРСР безсумнівний і загрозливий характер. Відставання СРСР було очевидним. Американське військово-політичне керівництво мало змогу сподіватися, і дійсно сподівалося, що завдяки своєму економічному і науковому потенціалу йому пощастить надовго зберегти монополію на нову апокаліптичну зброю. В умовах швидко зростаючого погіршення відносин між Москвою і Вашингтоном бомба повинна була, природно, вселяти страх радянському керівництву не тільки своєю жахливою руйнівною силою. Американці були і єдиними володарями засобів доправлення авіаносіїв та бомбардувальної авіації далекої дії, які були спроможні донести атомні заряди до цілей у будь-якому регіоні світу. США, навпаки, були у той час недосяжні і перебували у більшій безпеці. Навіть у випадку володіння СРСР атомною зброєю Радянський Союз не мав можливості її застосувати, тому що у нього не було для цього засобів доправлення. Враховувалось також, що він не зможе створити ці засоби найближчим часом.

Як вважали у Вашингтоні, монополія на атомну бомбу давала їм можливість з успіхом шантажувати Радянський Союз. Або, відповідно до висловлення тодішнього Міністра оборони США Д. Стимсона: “ Економічна могутність і ядерна монополія були для США тим же, що королівський прямиий флеш у покері, - вищою картою, яка усе перебивала”. Аналогічно сказав і

Державний секретар США Р. Бірнс: “Бомба надавала нам можливість диктувати наші умови”. Особливо чітко ці думки висловив Г. Трумен, який напередодні свого вступу на посаду Президента у квітні 1945 року заявив, що “росіяни скоро будуть поставлені на місце”, США візьмуть на себе провід у формуванні світової політики і при цьому дійсно будуть керувати світом. Якщо, наприклад, СРСР не погодиться з американськими планами проведення установчої конференції ООН, то “нехай росіяни забираються під три чорти”. Державний секретар США Р. Бірнс через два місяці на Потсдамській конференції сказав: “Зараз ми повинні забезпечити мир не для демократії, а для Сполучених Штатів Америки” [40, с. 27 - 28].

Відповідно до намірів військово-політичного керівництва США, військове відомство почало розробку плану ведення війни з використанням атомної зброї. У вересні 1945 року у таємній директиві Комітету начальників штабів (КНШ) збройних сил США підкреслювалося, що у випадку кризи Сполучені Штати повинні прагнути до її дипломатичного врегулювання, “одночасно здійснити усі необхідні заходи щодо нанесення першого удару у випадку необхідності”. При цьому раптовість нападу розглядалася як єдина гарантія успіху. Військове відомство розробило план “Тоталіті”, в якому Радянський Союз розглядався вже не як союзник, а як ворог номер один. План передбачав використання 20 – 30 атомних бомб, а як об’єкти ураження було обрано Москву, Горький, Куйбишев, Свердловськ, Новосибірськ, Омськ, Саратов, Казань, Челябінськ, Нижній Тагіл, Магнітогорськ, Перм, Тбілісі, Новокузнецьк, Грозний, Іркутськ і Ярославль. При цьому автори плану виходили з того, що Радянський Союз був не в змозі нанести удар у відповідь, тому що у нього не було аналогічної зброї. Тобто ставка робилася на досягнення перемоги за відсутністю покарання США [43, с. 8].

Згідно з ухваленим у 1946 році законом про атомну енергію, атомна зброя стала самостійним і найважливішим елементом американського військового арсеналу, а основою американської військової політики було офіційно ухвалено “ядерне залякування”. Відповідно до цього розроблялися плани війни з

Радянським Союзом. Так, у червні 1946 року було розроблено проект “Пінчер” (“Кліщі”) – застосування проти СРСР вже 50 атомних бомб. Розроблений наприкінці 1948 року план “Сізл” (“Спопеляючий жар”) передбачав використання 133 атомних бомб для удару по 70 радянських містах, зокрема по Москві 8 бомб і по Ленінграду – 7 [43, с. 9].

У вересні 1948 року на спеціальному засіданні Ради національної безпеки було ухвалено Директиву РНБ-30, яка надавала право розпочати атомний напад лише Президенту США. Тодішній Президент Г. Трумен підписав цю Директиву, а також ухвалив Директиву № 20/4, яка в загальних рисах визначала принципи застосування атомної зброї проти Радянського Союзу. Вони зводилися до “обмеження або ліквідації радянського – “більшовицького” – контролю у Радянському Союзі та поза його межами”. Тобто, метою цих планів було знищення Радянського Союзу та його сателітів [44, с. 41].

Враховуючи значення бомбардувальної авіації у планах майбутньої війни, у березні 1946 року в системі збройних сил США було створено самостійне Стратегічне авіаційне командування (САК), на яке і була покладена функція вибору цілей і планування застосування атомної зброї по цих цілях.

У зв'язку з відсутністю необхідної кількості матеріалів для створення атомних боєприпасів арсенал США спочатку поповнювався дуже повільно. У 1945 році Сполучені Штати мали дві бомби, у 1946 – дев'ять, у 1947 – 13, у 1948 – 50. Потім їх кількість почала зростати прискореними темпами. У 1949 році нараховувалося вже 250, у 1950 – 450, у 1951 – 650. Отже, за шість років кількість атомних зарядів зросла з двох одиниць до 650, тобто у 325 разів. Зростала також кількість носіїв атомної зброї – важких літаків-бомбардувальників. У березні 1946 року САК взяло на озброєння лише 148 літаків В-29 (радіус дії 2400 км), але ці літаки не відповідали вимогам щодо надійного доправлення атомних боєприпасів до будь-якого об'єкту на території Радянського Союзу. Тому було ухвалено програму будівництва нових бомбардувальників далекої дії В-36 та В-47. Наприкінці 1953 року у складі

Стратегічного авіаційного командування вже нараховувалося понад 1000 бомбардувальників В-36 та В-47 [43, с. 10; 44, с. 38].

У березні 1948 року Рада національної безпеки США у меморандумі № 7 узагальнила головні цілі американської зовнішньої та військової політики:

“Знищення сил світового комунізму, якими керує Москва, має життєво важливе значення для безпеки Сполучених Штатів. Цієї мети неможливо досягнути за допомогою оборонної політики. Тому Сполучені Штати повинні взяти на себе керівну роль в організації всесвітнього контрнаступу з метою мобілізації і закріплення наших власних сил і антикомуністичних сил нерадянського світу, а також у підриві потужності комуністичних сил” [40, с. 37].

Слід відзначити, що в Америці на той час панувало загальне переконання у вищості своєї країни над всіма іншими. Переважна частина населення захоплювалась амбіційною ціллю політичного керівництва керувати світом. Все, що не вписувалось у американський “стандарт”, відразу ж відкидалось. Саме тому плани військово-політичного керівництва США підтримували впливові сили американських ділових кіл. Так, президент національної промислової ради В. Джордано під час свого виступу у лютому 1946 року перед великою аудиторією (500 осіб) найбільших підприємців США, тобто перед впливовими представниками військово-промислового комплексу, заявив, що Сполучені Штати, використовуючи свою атомну монополію, повинні поставити вимогу Радянському Союзу, щоб він повністю роззброївся і підкорився американському диктату і контролю. Якщо ж такий ультиматум буде відхилено, то він пропонував застосувати проти СРСР превентивний атомний удар [44, с. 40].

Восени 1949 року військово-політичне керівництво США перебувало у шоці. У збентеженні перебували Комітет начальників штабів (КНШ) і американське розвідувальне товариство, тому що Радянський Союз у серпні випробував атомну бомбу – на цілих п’ять – десять років раніше американського прогнозу. Як потім писав тодішній Міністр оборони

Д.Форрестол, роки, які сприяли США у можливості знищення СРСР, неочікувано скінчилися. І знову у вищих ешелонах влади США розпочалися дискусії щодо превентивної війни проти СРСР, про можливість неочікуваного удару по його атомних об'єктах. Президент Г. Трумен вимагав, щоб йому доповіли, чи здатні Сполучені Штати у випадку війни, застосувавши бомбардувальники далекої дії В-36 з 200 атомними бомбами на борту, забезпечити рішуче знищення економічного і військового потенціалу Радянського Союзу. Але дослідження експертів Пентагону свідчили, що на той час США були не в змозі забезпечити знищення СРСР. Військове керівництво США вважало, що необхідне подальше нарощування атомної зброї та засобів її доправлення [43, с. 10].

Саме тому на початку 1950 року було розроблено і ухвалено новий американський план ведення війни проти Радянського Союзу, який отримав умовне найменування “Дропшот” (“Моментальний удар”). Основною політичною і військово-стратегічною метою, яку він визначав, була ліквідація Радянського Союзу. План передбачав здійснення великомасштабної повітряної операції із застосуванням 300 атомних бомб для удару по 200 радянських містах та звичайної зброї для знищення не менш як 85% економічного потенціалу СРСР. Згідно з чотирма етапами плану, поряд з масовим знищенням населення СРСР за допомогою атомних бомбардувань, передбачалася повна окупація всієї території країни, що значно переважало навіть задуми нацистського рейху [40, с. 145 - 143].

Військове відомство США підрахувало, що до середини 50-х років Радянський Союз зможе мати достатньо атомних бомб, щоб завдати у відповідь невеликий за масштабом, але потужний удар по Сполучених Штатах. Тому військове керівництво почало прогнозувати “день А” – останню у майбутньому сприятливу для США можливість завдати безпечного удару. Такий день, відповідно до розрахунків, випадав на 1954 рік. До того часу, вважало військове відомство США, Америка буде ще достатньо сильною щодо запобігання у нанесенні раптового атомного удару Радянським Союзом. У зв'язку з цим у

директиві СНБ-68 відзначалося: “Військова перевага щодо нанесення удару першими вимагає від нас бути постійно насторожі, щоб спрямувати на ворога всю нашу міць... по можливості для того, як удар з боку Радянського Союзу буде фактом, який відбувся. На початковому етапі атомної війни вищість факторів ініціативи і раптовості буде величезною” [43, с. 11].

У серпні 1953 року Радянський Союз знову приголомшив військово-політичне керівництво США – він випробував так звану водневу бомбу – зброю, основу на термоядерному синтезі. Якраз після цього з’явився термін “ядерна зброя”, який об’єднав терміни атомна та воднева бомба [15, с. 482].

З цього часу набуло нечуваних масштабів смертельно небезпечне суперзмагання ворогуючих сторін у розбудові ракетно-ядерної зброї. Незважаючи на двосторонні угоди між США і СРСР, в тому числі щодо кількісного складу ядерних зарядів і їх ракетних носіїв, прийняті ООН чисельні ухвали про заборону випробувань ядерної зброї, кількісні її обмеження, ні на мить не припинялися спроби обійти досягнуті угоди, випередити суперника у розбудові ракетно-ядерного потенціалу.

Відразу ж після випробування військово-політичне керівництво США, яке було обурене повідомленням про ядерний вибух потужністю 300 – 400 Кт, дійшло висновку, що у випадку застосування США ядерної зброї проти СРСР існує можливість невеликих, але ефективних ударів у відповідь по території США. Тому у січні 1954 року було ухвалено американську стратегію “масованого покарання”, сутність якої полягала у тому, що США повинні бути готовими нанести удар по СРСР усіма своїми ядерними силами навіть тоді, коли він розпочне звичайну війну. Таким чином, дана стратегія передбачала ведення проти Радянського Союзу лише ядерної війни [43, с. 13].

Головним стратегічним засобом доправлення ядерних боєприпасів до цілі у 50-ті роки в США були літаки. Навіть у 1961 році 1654 важких (В-52) і середніх (В-47) бомбардувальники становили 94% всіх носіїв таких боєприпасів [45, с. 259]. Але стратегічна авіація була неспроможною повністю виконати всі завдання, які запланувало військово-керівництво. Літаки без дозавправлення їх

пальним у повітрі або на проміжних летовищах були не в змозі доправити ядерні боєприпаси на великі відстані, вони не могли забезпечити раптовість ядерного удару, тому що довго летіли до цілі, були вразливі для тодішніх засобів протиповітряної оборони.

У зв'язку з цим військово-політичне керівництво як США, так і СРСР розпочало пошуки нових стратегічних засобів доправлення ядерних зарядів до цілі. Вибір упав на балістичні ракети, які у порівнянні із стратегічними бомбардувальниками мають більшу швидкість, меншу вразливість, високу бойову готовність, надійність та точність ураження цілей. Поєднання ракети з ядерним зарядом призвело до появи нового виду зброї – ракетно-ядерної.

Балістична ракета – це безкрилий безпілотний літальний апарат з ракетним двигуном, який працює лише на початковій (активній) ділянці траєкторії, після чого ракета летить за інерцією по балістичній кривій. Крім того, вона споряджена спеціальними приладами, які керують її польотом та роботою двигуна на активній ділянці [46, с. 85].

Перші керовані бойові балістичні ракети з'явилися наприкінці Другої світової війни у Німеччині. Створюючи такі ракети, німецьке командування прагнуло отримати потужніші артилерійські боєприпаси, ніж ті, що існували на той час, здатні пролітати сотні кілометрів з великою швидкістю (5000 км/г і більше), а також були б дешевші від бомбардувальників. До 1944 року у Німеччині була створена балістична ракета “Фау-2” вагою 13 т і довжиною 14 м, яка несла бойовий заряд звичайної вибухівки до 1000 кг. У польоті ракета досягала швидкості 5300 км/г, що забезпечувало дальність її стрільби до 300 км. Наприкінці серпня 1944 року було нагромаджено майже 12 000 ракет “Фау-2”, і у вересні Німеччина почала обстрілювати ними Англію. З вересня 1944 року і до кінця березня 1945 року було витрачено 10 800 ракет. Однак лише половину з них вдалося доправити у район цілі: понад 5000 ракет вибухнуло на землі або в повітрі під час старту, а також впало в море. Ракети мали велике розсіювання: при дальності польоту 300 км тільки половина із них попадала у коло діаметром 8 км. Все ж таки застосування балістичних ракет під час Другої

світової війни засвідчило їх велику значимість щодо військових цілей: вони дозволяли уражати противника на великій відстані від місця старту [17, с. 7 – 9].

Відразу після закінчення Другої світової війни США і СРСР, за допомогою німецьких спеціалістів та їх науково-технічних досягнень, розпочали створення ракет далекої дії. До речі, головний конструктор ракети „Фау-2” Вернер фон Браун та його помічники на той час емігрували до Америки і добровільно погодились працювати у галузі розробки ракетної зброї США, а велика кількість німецьких фахівців разом з родинами була силоміць депортована до СРСР. У той же час, коли Сполучені Штати повністю довірили створення ракет Вернеру фон Брауну, то в Радянському Союзі отримала розвиток вітчизняна, доволі розвинена, школа конструкторів ракетної техніки, що у подальшому зумовило певну перевагу СРСР у ракетній галузі. Наприклад, С. Корольову вже у 1948 році вдалося відтворити балістичну ракету “Фау-2”, але вона мала спорядження і двигун радянського виробництва. То була ракета “Р-1”, яка діяла на відстані 300 км [47, с. 199].

У 1955 році США здійснили успішні випробування першої американської балістичної ракети з дальністю стрільби 3200 км. Командування військово-повітряних сил США відразу ж розгорнуло роботи по створенню балістичних ракет середньої дальності (БРСД), які діяли на відстані 1000 – 5500 км – “Тор” і “Юпітер”, та міжконтинентальних балістичних ракет (МБР) “Атлас” і “Титан” (дальність дії понад 5500 км). Їх розробка була доручена власним фірмам відповідно до контрактів із командуванням військово-повітряних сил армії США.

БРСД “Тор” була взята на озброєння у 1958 році. У тому ж році Великобританія погодилася створити на своїй території чотири ракетні бази “Тор” і укомплектувати їх особовим складом. уже у 1960 році на кожній базі розташовувалося по 15 ракет. Ракета “Тор” мала ядерну боєголовку потужністю 200 Кт (проти 20 Кт бомби, яка була скинута на Хіросіму) і дальністю дії майже 2800 км. БРСД “Юпітер” передбачалося розташувати у Північній Італії та

Туреччині. Вона мала головну частину мегатонної потужності (мільйон тонн тротилового еквіваленту) та дальність дії 2400 км. У 1961 – 1962 роках дві ескадрильї БРСД “Юпітер” (15 пускових установок у кожній) отримали Військово-повітряні сили Італії, а у 1962 році одну – Збройні сили Туреччини. МБР “Атлас” мала шість модифікацій, ядерну боеголовку потужністю 1 Мт і дальність дії до 10 тис. км. У 1962 році у САК ВПС США було сформовано 13 ескадрильї МБР “Атлас”, а загальна кількість пускових установок цих ракет на континентальній частині США досягла 132. Такі ж технічні характеристики мала МБР “Титан”. У САК ВПС США було сформовано 6 ескадрильї “Титан” по 9 пускових установок у кожній [48, с. 67 – 68].

Усі ці ракети працювали за допомогою рідинних реактивних двигунів, що ускладнювало їх експлуатацію, підвищувало вартість. Тому наприкінці 50-х років у США почали розробку твердопаливної МБР “Мінітмен” (існувало декілька її модифікацій). Наприклад, “Мінітмен”-1, яка була взята на озброєння у 1962 році, мала реактивний двигун твердого пального, ядерну боеголовку потужністю 0,6 Мт і дальність дії до 10 тис. км. Вона розташовувалася у підземній шахті і запускалася з неї. У 1965 році на озброєння надійшла “Мінітмен”-2 з більш потужним двигуном, який дозволив збільшити дальність дії до 11 тис. км, з більш високою точністю влучення. Крім того, ядерна боеголовка цієї ракети була потужністю 1 Мт та мала засоби подолання протиракетної оборони противника [49, с. 64].

МБР наземного базування є засобом негайного та ефективного реагування, мають відносно малий час польоту до цілі і високу точність влучення, вони добре захищені у зміцнених шахтах, надійні та стійкі у керуванні. В той же час їх стаціонарне розташування і постійні координати роблять їх уразливими об’єктами при відповідних ударах.

Наприкінці 50-х років минулого століття у Сполучених Штатах розпочалися роботи із створення міжконтинентальних ракет, що розташовуються на атомних підводних човнах ракетного базування (ПЧАРБ). Справа у тому, що ПЧАРБ мають пріоритет у відносній невразливості,

скритності та розосередженості у великих зонах Світового океану, вони здатні наносити удари у глибину території противника (завдяки великій дальності ракет і необмеженій дальності плавання підводних човнів(з різних напрямків).

Розробки зі створення стратегічних ракет середньої дальності для підводних човнів дозволили у 1960 році взяти на озброєння ракету “Поларіс А-1”, яка мала дальність стрільби до 2200 км і боєголовку 0,6 Мт. Цими ракетами були озброєні п’ять атомних підводних човнів типу “Джордж Вашингтон”, по 16 пускових установок на кожному. Наступні модифікації ракет типу “Поларіс” мали більш потужний ядерний заряд та дальність стрільби. Наприклад, ракета “Поларіс А-2”, якою озброїли у 1962 році п’ять човнів-ракетоносіїв типу “Етьєн Аллен”, мала боєголовку 0,9 Мт і дальність польоту – до 2800 км. БРСД “Поларіс А-3”, яку взяли на озброєння у 1964 році, мала дальність стрільби до 4600 км і головну частину, що розділялася на три боєголовки потужністю по 0,2 Мт кожна, які влучали в одну і ту ж ціль [16, с. 34; 48, с. 70].

Таким чином, вже на початку 60-х років минулого століття було сформовано так звану “ядерну тріаду” стратегічних наступальних сил США, яка включала три компоненти – стратегічну авіацію, міжконтинентальні балістичні ракети і атомні підводні човни-ракетоносії. При цьому спостерігалися безпрецедентні темпи розвитку “тріади”. Так, тільки з 1961 по 1967 рік ракетні сили за кількістю носіїв зросли у 40 разів. У цей час була радикально перебудована структура американських ядерних сил: якщо у 50-ті роки на частку авіації припадало понад 94% засобів доправлення ядерної зброї [45, с. 259], то вже у 1967 році – майже 75% стратегічних носіїв становили пускові установи МБР і балістичні ракети підводних човнів (БРПЧ) [50, с. 21]. Стратегічна „тріад” включала 1054 МБР наземного базування, 656 балістичних ракет на 41 атомному підводному човні, а також 656 балістичних ракет бомбардувальників (всього 2325 одиниць) [51, с. 5].

На шляху до світового лідерства і переваги в ядерному озброєнні Радянський Союз також не гаяв часу. Після того, як у 1949 році було випробувано перший радянський ядерний заряд і розпочалося створення

радянського ядерного арсеналу, постало питання: яким чином доправити атомну бомбу до території евентуального противника? У ті роки військово-політичне керівництво СРСР керувалося доктриною стратегічного наступу, спрямованого передусім на виснаження і знищення збройних сил противника. Для забезпечення такого наступу вимагалось створити носії атомних зарядів, за допомогою яких можна було б знищити військові бази і зосередження військ противника. Крім того, народження радянських стратегічних сил, які володіють ядерними бомбами, створювало деякий паритет між США і СРСР – у відповідь на бомбардування радянської території Радянська армія могла б завдати удар по містах у Західній Європі і навіть в Америці.

Радянські інженери-конструктори були поставлені перед необхідністю створити абсолютно нові галузі промисловості, що само собою вимагало багато часу та зусиль, але крім того їм у рекордні терміни треба було хоча б досягти рівня німців та американців. Незважаючи на те, що у технологічному плані СРСР набагато відставав від США, сталінський тоталітарний режим, застосовуючи свої особливі, майже нелюдські, методи покарання та заохочення, зумів в умовах руйнації економіки та комунальної злиденності у короткі терміни не тільки відбудувати промисловість – розвинути її до рівня європейських країн, але й створити базу на майбутнє, а в деяких аспектах й обігнати західних колег.

У надзвичайно стислі терміни Радянський Союз створив власні балістичні ракети. У 1956 році на озброєння було взято ракету Р-5 з максимальною дальністю польоту 1200 км, у 1959 році – ракету Р-12 (дальність 2000 км), у 1960 – ракети Р-14 (дальність 4500 км) та Р-7 (дальність 8500 км), у 1963 році – Р-16 (дальність 12500 км), у 1965 році – ракету Р-9А (дальність 13500 км) [52, с. 593].

Зауважимо, що перша ефективна американська МБР “Атлас” була поставлена на бойове чергування у вересні 1959 року. Радянська ракета Р-7, яка першою у світі вивела на орбіту штучний супутник Землі у вересні 1957 року, заступила на бойове чергування через чотири місяці після “Атласу”. В той же

час вона була ще недосконала: її не можна було сховати у шахті, треба було довго готувати до старту, заправляти рідким киснем і можна знищити ще на відкритому старті. Крім того, у Радянського Союзу було лише 4 ракети Р-7 у бойовому варіанті [47, с. 447].

На початку 1957 року розпочалося будівництво першого в СРСР бойового комплексу міжконтинентальних балістичних ракет “Ангара”. В липні 1961 року п’ять стартів ракети Р-7А були взяті на озброєння, а на початку 1962 року на бойовому чергуванні у Плесецьку стояли шість стартів МБР з ракетами Р-12 [53, с. 55].

До 1959 року було створено 7 перших радянських ракетних бригад Резерву Верховного Головнокомандування (РВГК). 17 грудня 1959 року на базі цих бригад було створено новий вид Збройних сил СРСР – Ракетні війська стратегічного призначення (РВСП). До складу РВСП увійшли полки та бригади РВГК, які були озброєні МБР та БРСД – одне з’єднання МБР і понад 20 ракетних полків БРСД. У той час на озброєнні Радянської Армії перебували ракетні комплекси Р-1, Р-2, Р-5, Р-5М, Р-7, Р-11, Р-12 [54, с. 71].

Незважаючи на те, що ядерний арсенал Радянського Союзу був значно меншим, ніж у США (у 1967 році лише 600 засобів доправлення проти 2325)[51, с. 5], військово-політичне керівництво СРСР почало активно діяти у галузі “ядерної дипломатії”, погрожуючи застосуванням ядерної зброї. Так, у промові 6 жовтня 1959 року радянський вождь М. Хрущов заявив, що Москва “випереджає всі інші країни у виробництві ракет” [55, с. 1]. Через місяць на зустрічі з журналістами М. Хрущов стверджував: “Сьогодні ми нагромадили таку кількість ракет, таку кількість атомних і водневих боєголовок, що у випадку, коли вони (західні держави) нападуть на нас, ми зітремо з лиця землі всіх наших потенційних ворогів”. Промовець почав розповідати про свій візит на радянський військовий завод, де, за його словами, “виробляють на конвеєрній лінії 250 ракет з водневими боєголовками” [56, с. 1]. 1 грудня 1959 року, перебуваючи в Будапешті, М. Хрущов у захопленні знову почав

стверджувати, що у Радянського Союзу достатньо ядерних ракет, щоб “стерти з лиця землі всіх наших потенційних ворогів” [57, с. 2].

Найбільш яскраво своє вміння маніпулювати ядерною зброєю як аргументом у зовнішній політиці радянське керівництво показало під час так званої “Карибської кризи”. У жовтні 1961 року, використовуючи дружні стосунки з кубинським керівництвом, мотивуючи це захистом революційних завоювань кубинського народу від агресії з боку США, Радянський Союз таємно доправив на Кубу 80 ядерних боєприпасів до фронтових крилатих ракет потужністю від 2 до 12 Кт, 6 – до ракетного оперативно-тактичного комплексу потужністю по 2 Кт, 6 атомних бомб до фронтових бомбардувальників Іл-28 та 60 зарядів – до ракет Р-12 і Р-14 потужністю 1 Мт [58, с. 6].

Згідно з оцінками американської розвідки, у межах радіусу дії радянських ракет перебували всі великі міста Америки, а можливості СРСР щодо враження цілей на території США зросли на 50%. У відповідь керівництво США привело у бойову готовність ракети на території Туреччини. Тодішній Держсекретар США Д. Раск згадував, що керівництво Сполучених Штатів було вкрай занепокоєне “можливістю того, що Хрущов може відповісти на дії США повномасштабним ядерним ударом; що він може перебувати у такій ситуації, що не здатний контролювати Політбюро, незалежно від того, якими є його власні погляди”. Світ перебував на межі ядерної катастрофи. Погрожуючи нанести удар по території США, Радянський Союз все ж таки домігся гарантій щодо ненападу на Кубу та ліквідації бази американських стратегічних ракет середньої дальності “Юпітер” на території Туреччини [31, с. 240, 259, 264].

Варто відзначити, що разом зі створенням ракетно-ядерного потенціалу як США, так і СРСР, створювали та удосконалювали засоби боротьби не тільки з літаками-носіями зброї, але й з ракетами. Особливу актуальність роботи у галузі протиракетної оборони (ПРО) набрали у середині 50-х років минулого століття. Це було обумовлено тим, що проблема забезпечення протиракетної оборони переросла військово-технічні рамки і стала об’єктом гострої політичної боротьби між двома наддержавами. Загроза неминучого нищівного

удару у відповідь стала непереборною перешкодою на шляху зовнішньої політики з позиції сили. Саме тому військово-політичне керівництво США і СРСР все більше уваги почало приділяти організації та розширенню робіт у галузі ПРО.

На думку військових фахівців того часу, головним заходом щодо вирішення проблеми захисту від ракетних засобів нападу було їх знищення в районі базування. Однак не було жодної гарантії, що таким чином буде знищено велику кількість ракет. Тому відразу вважалося, що необхідно мати сили і засоби для знищення ракет, які нападають, під час їх польоту, щоб не допустити нанесення ядерних ударів. Така тактика досягалася завчасною організацією ПРО країни і здійсненням бойових дій проти ракетно-ядерних засобів противника.

Концепція боротьби з ракетно-ядерними засобами нападу передбачала послідовне вирішення трьох завдань: своєчасне виявлення, розпізнання (виділення бойових часток серед несправжніх цілей), ефективне перехоплення та знищення ракет противника. Якщо виходити з бойових можливостей стратегічних ракет США і СРСР першої генерації, то можна було зробити висновок, що у розпорядженні сторони, яка обороняється, для своєчасного виявлення і приведення у бойову готовність активних засобів систем ПРО було не так вже й багато часу: при застосуванні ракети далекої дії – до 30 хвилин, середньої дії – до 10 хвилин, близької дії – до 3 хвилин [59, с. 120].

Процес створення протиракетної оборони вимагав розробки протиракет і протиракетних комплексів. У сучасному розумінні протиракета (антиракета) – це гіперзвукова (швидкість польоту до 3000 м/с і більше) високоманеврова ракета, яка витримує надмірні перевантаження. Протиракети поділяються: за висотою перехвату цілі – на заатмосферні (понад 100 км), атмосферні (20 – 100 км) та маловисотні (до 20 км); за типом бойової частини – звичайного і ядерного спорядження. Протиракетний комплекс (ПРК) – це вогневий комплекс ПРО для ураження ракет, які атакують, та їх головних частин на безпечній відстані від району (об'єкту), який він обороняє. ПРК забезпечує: виявлення

ракет, які стартували; їх супроводження і розпізнання за типами; селекцію головних частин; цілерозподіл; передстартову підготовку, пуск, наведення і підрив бойової частини протиракет; оцінку результатів виконання бойового завдання. До складу протиракетного комплексу входять: командно-обчислювальний пункт, пускові установки з протиракетами, багатофункціональна радіолокаційна станція (РЛС), засоби передачі даних, допоміжні засоби [60, с. 763].

На підставі аналізу тактико-технічних характеристик балістичних ракет, які перебували на озброєнні у 50 – 60-х роках ХХ століття, військові фахівці дійшли висновку, що є можливість створити систему протиракетної оборони дуельного типу, коли забезпечується виявлення, перехоплення і знищення антиракетами балістичних ракет, які атакують. Вважалося, що така система в масштабі держави буде складатися із багатьох протиракетних комплексів, призначених для захисту всіх важливих адміністративно-політичних, промислових і військових об'єктів. Крім того, на той час така система вважалася єдиною можливою щодо організації оборони військ від балістичних ракет тактичного та оперативно-тактичного призначення.

У зв'язку з цим у США основні роботи щодо розробки протиракетної зброї були спрямовані на створення систем ПРО дуельного типу. Основні дослідницькі роботи у галузі ПРО здійснювалися за проектом “Дефендер”, який передбачав створення засобів ПРО і розробку методів прориву систем ПРО противника.

Порівняно тривалий час американські військові спеціалісти покладали великі надії на систему протиракетної оборони “Найк-Зевс” з однойменними антиракетами. Розробка цієї системи була розпочата ще у 1957 році, далі – доведена до стадії льотного випробування, а її загальна вартість у 1962 становила понад 1 млрд. доларів [16, с. 159].

До складу системи входили антиракети “Найк-Зевс”, які запускалися із підземних шахт, і чотири типи радіолокаційних станцій з рухомими наземними антенними системами – станції виявлення цілей, розпізнання, супроводження

цілі та наведення антиракет. Крім того, система включала командний пункт з обчислювальним центром. Антиракета “Найк-Зевс” являла собою трьохступеневу твердопаливну ракету, перші зразки якої летіли лише на 370 км, а згодом дальність польоту досягла 640 км. Потужність ядерної боеголовки була еквівалентна приблизно 1 Мт. Батарея антиракет у складі 24 пускових установок займала площу 50 га. Вона була основним підрозділом системи ПРО, який був здатний самостійно вирішувати бойові завдання. Для забезпечення гарантованого ураження однієї цілі треба було запустити 4 – 6 антиракет [17, с. 154 - 160].

На підставі полігонних випробувань системи, на початку 60-х років командування армії США висловилося за негайне розгортання виробництва озброєння і будівництво системи ПРО. Однак Міністерство оборони відхилило цю пропозицію, тому що РЛС системи були не здатні одночасно стежити за декількома цілями і були погано захищені. Крім того, антиракети “Найк-Зевс” уражали головні частини МБР за межами атмосфери, де було неможливо їх визначити на фоні несправжніх цілей. Система забезпечувала побудову тільки одного рубежу оборони, тому що повторний обстріл цілі був неможливий, тобто система “Найк-Зевс” була нездатною відбити масований ракетний удар з широким застосуванням спеціальних засобів подолання систем ПРО [17, с. 162].

Результати досліджень, які були проведені в США, засвідчили, що перехоплення боеголовки більш ефективно здійснюється у густих шарах атмосфери, які відсіюють несправжні цілі, але для цього необхідно було мати більш досконалі радіолокаційні системи та маневрові антиракети, які здатні швидко прискорюватися зі старту.

Відповідно до цих вимог було запропоновано більш удосконалену систему ПРО, яка призначалася для захисту усієї території США, - “Найк-Ікс”, у якій лише фрагментарно використовувалися елементи системи “Найк-Зевс”.

У системі “Найк-Ікс” передбачалися такі складові елементи: центри керування з багатоцільовими РЛС; батареї антиракет двох типів: “Спартан” і

“Спринт”; РЛС наведення антиракет. Антиракета “Спартан” мала дальність дії 600 – 700 км, а антиракета “Спринт” – лише 40 км, але вона мала дуже велику швидкість, що дозволяло перехоплювати боєголовку ворожої ракети на висоті 10 – 30 км, тобто після надійного відсіювання атмосферою несправжніх цілей. Обидві ракети були споряджені ядерними боєприпасами [60, с. 150 - 152].

Варто відзначити, що в умовах ринкової економіки США виконання замовлень військового відомства дає можливість військово-промислому комплексу отримати надзвичайні прибутки через лобіювання тих чи інших проектів, чим, можливо, здебільшого обумовлювалася зміна концепцій протиракетної оборони США та конкретних систем ПРО.

Наприклад, у вересні 1967 року на підставі аналізу робіт з виконання систем ПРО, які здійснювалися протягом десяти років і коштували 4 млрд. доларів, військове відомство США дійшло висновку, що розпочинати виробництво засобів системи оборони, які ще недороблені і невипробувані, передчасно. Незважаючи на висновки спеціалістів, військове керівництво вирішило, що система “Найк-Ікс” не в змозі забезпечити надійний захист від масованого ракетного удару з застосуванням новітніх засобів подолання протиракетної оборони.

У цих умовах Міністр оборони США наголосив на рішенні уряду розпочати до кінця 1967 року створення обмеженої системи ПРО вартістю 5 млрд. доларів. Вона отримала назву “Сентинел” (“Вартовий”). Обмежена система ПРО “Сентинел” призначалася для зональної оборони основних адміністративно-промислових центрів США і окремих об’єктів – деяких стартових позицій МБР “Мінітмен”, а також для перехоплення поодиноких головних частин стратегічних ракет. Але гостра критика системи військовими спеціалістами і внутрішньополітична боротьба щодо раціональності її розгортання примусили тодішнього Президента США Р. Ніксона призупинити її створення. У березні 1969 року він ухвалив рішення про початок розгортання модифікованої системи ПРО, яка отримала назву “Сейфгард” (“Сторож”). З 1967/68 по 1970/71 фінансовий рік Конгрес асигнував на систему “Сейфгард”

3,8 млрд. доларів. На фінансовий рік, який закінчувався 30 червня 1972 року, було виділено додатково 1,2 млрд. доларів [61, с. 63].

Таким чином, на початок 70-х років минулого століття Сполучені Штати практично не мали розгорнутої, апробованої національної системи ПРО.

У СРСР фундаментальні науково-технічні дослідження, конструкторські роботи та створення перших бойових об'єктів системи ПРО розпочалися у середині 50-х років минулого століття. Робота над радянською системою ПРО велася одночасно кількома НДІ та конструкторськими бюро. Антиракета В-1000 розроблялася в конструкторському бюро П. Грушина, а РЛС точного наведення і вся система в цілому створювалися під керівництвом Г. Кисунько. Випробування нової системи розпочалися у 1957 році на полігоні “Сари-Шаган” в пустелі Бет-пак-Дала одночасно проводилися випробування й радіолокаційних станцій типу “Дунай-2” і ракет.

Вже 4 березня 1961 року вперше у світі ракета В-1000 здійснила успішне перехоплення головної частини балістичної ракети Р-12 на висоті 25 км і дистанції 60 км. За даними телеметрії, боєголовка В-1000, начинена 16 тис. вольфрам-карбідними кульками, вибухнула за 32 м від головної частини балістичної ракети, яка була повністю зруйнована. У бойових умовах таке перехоплення дозволило б знищити ядерний заряд без вибуху. Сполучені Штати таке перехоплення без ядерної боєголовки у складі антиракети повторили лише через 23 роки. Цей досвід дав змогу розпочати проектування бойової системи ПРО А-35 [62, с. 4; 63, с. 33].

Першу систему ПРО було вирішено побудувати навколо Москви. Роботи розпочалися в 1962 році 18 комплексів, розташованих навколо столиці, повинні були забезпечити перехоплення 18 моноблочних МБР, що атакують із різних напрямків на відстані не менше 300 км. Кожен комплекс мав вісім пускових установок – чотири для першого пуску та чотири для повторного (у випадку, якщо перший виявиться невдалим). Але системі А-35 не судилося з'явитися у первісному варіанті через постійне вдосконалення у евентуального противника більш високоточних МБР, оснащення їх роздільними головними частинами

індивідуального наведення [64, с. 32]. Тобто, наприкінці 60-х років і Радянський Союз не мав ефективної системи територіальної ПРО.

Варто підкреслити, що на початку 70-х років ХХ століття дві наддержави – США і СРСР, володіли величезним високоефективним ядерно-ракетним потенціалом, який був здатний нанести нищівний удар у випадку будь-якого сценарію розв'язування війни. У цих умовах оборона держави спиралася не на можливість прямого захисту від ядерної зброї, а на можливість нанесення нищівного удару у відповідь у випадку нападу ворога. А засоби захисту перетворювалися у свою протилежність, тобто послуговували агресії, тому що були у змозі послабити або нейтралізувати відповідний удар сторони, яка зазнала нападу.

У цих умовах військово-політичне керівництво США і СРСР вирішило розпочати діалог щодо питань стратегічних озброєнь і вже у травні 1971 року домовилися зосередити свої зусилля в першу чергу на обмеженні розгортання систем ПРО. 26 травня 1972 року в Москві було підписано “Договір про обмеження систем протиракетної оборони”, який вступив у дію 3 жовтня того ж року. Договір був безстроковий, але підлягав перегляду через кожні п'ять років. Він передбачав обмеження кількості районів дислокації систем ПРО для кожної сторони до двох (з центром у столиці держави та позиційному районі МБР), кількість пускових установок та самих протиракет на стартових позиціях у кожному районі до 100 одиниць (радіус району – 150 км). Сторони зобов'язувалися не створювати, не випробовувати і не розгортати системи (компоненти) ПРО морського, повітряного, космічного або мобільно-наземного базування. Додатковим протоколом від 3 липня 1974 року кількість районів систем ПРО для кожної із сторін було обмежено до одного [65, с. 357 - 361].

Укладення радянсько-американського Договору про обмеження систем ПРО було покликано зміцнити гальмівну функцію ядерної зброї, забезпечити гарантовану можливість завдати агресору неприпустимої втрати у відповідних діях. Умови цього порозуміння безпосередньо перетинали шлях імперським амбіціям обох наддержав. Зокрема, жорсткі обмеження щодо дислокації та

кількісного бойового складу комплексів систем ПРО виключали можливість перетворення її у “щільну” оборону обох наддержав. У більш широкому розумінні ухвала цього договору означала відмову США, які на той час значно випереджали СРСР у ракетно-ядерному озброєнні, від ідеї “ядерної переваги, яка може бути реалізована”. Саме тому Договір від 26 травня 1972 року суттєво вплинув на стабілізацію радянсько-американських відносин, незважаючи на гонку озброєння, яка і надалі продовжувалася.

Іншим позитивним досягненням у взаємовідносинах між двома великими державами була підписана у той же день “Тимчасова угода між СРСР і США про деякі заходи в галузі обмеження стратегічних наступальних озброєнь”. Відповідно до неї СРСР і США зобов’язувалися не будувати починаючи з 1 липня 1972 року додаткові стаціонарні пускові установки міжконтинентальних балістичних ракет (МБР) наземного базування. Термін дії угоди було обмежено п’ятьма роками з моменту обміну грамотами щодо вступу в дію Договору про протиракетну оборону та письмовими повідомленнями про прийняття Тимчасової угоди. На цей же термін заборонялося збільшення кількості пускових установок балістичних ракет підводних човнів (БРПЧ) і будівництво нових ракетних підводних човнів понад ті, які вже перебували на бойовому чергуванні або будувалися на час підписання угоди. Крім того, перекривалися деякі канали якісного удосконалення стратегічних сил [65, с. 363 - 365]. З часом політологи і військові експерти почали називати цю Угоду “Договір про обмеження стратегічного озброєння” (ОСО-1), під цією назвою вона почала фігурувати у спеціальній літературі та довідкових джерелах.

З серпня 1972 року Сполучені Штати ратифікували Договір, а 14 вересня того ж року Сенат ухвалив і Тимчасову угоду [50, с. 46].

Таким чином Договір щодо систем ПРО став наріжним каменем нової системи безпеки, яка почала створюватися на початку 70-х років ХХ століття. Відмовляючись від систем ПРО, обидві держави недвозначно говорили про свої наміри не нападати одна на одну. Заходи щодо їх обмеження розроблялися

паралельно з заходами щодо обмеження наступальних систем стратегічного озброєння.

2.2. Протиборство США і СРСР у галузі стратегічної протиракетної оборони в період розквіту та напередодні розпаду Радянського Союзу (1970 – 1991 роки)

На рубежі 70 – 80-х років минулого століття наступальні, в технічному і оперативному розумінні, ядерні засоби двох держав перетворилися із стратегічного огляду у такий загальний баланс військової сили, в якому оборона відверто переважала над нападом. США і СРСР мали гарантовану здатність до адекватного удару у відповідь.

Міжконтинентальні балістичні ракети в обох сторін становили лише один із трьох компонентів стратегічної тріади. Причому у США він включав приблизно 16% загальної кількості стратегічних боєзарядів, тоді як у СРСР 60% боєзарядів було встановлено на МБР. Відповідно здатність сторін на початку 80-х років завдати одна одній контрсиловий удар не тільки по шахтах МБР, але й по всіх стратегічних засобах виглядала так: СРСР був у змозі знищити 22% американського стратегічного потенціалу, США – 42% радянського. Якщо ж врахувати, що частину підводних човнів на базах і літаків на аеродромах також можна було захопити зненацька, то співвідношення вразливих засобів обох сторін виглядало більш-менш рівним – по 35 – 40% для кожної держави. Отже, 60 – 65% їх стратегічних сил були здатні вижити і нанести удар у відповідь, який за потужністю у 10 – 15 разів переважав би рівень безповоротних втрат[23, с. 85; 66, с. 39].

Відповідно до того, як наступальні стратегічні програми обох держав набирали обертів, у певних колах їх військово-політичного керівництва, а також серед експертів у галузі військово-стратегічних та технічних питань формувалося розуміння тих великих труднощів, з якими зіткнеться керівництво кожної країни у спробах досягнути вищості на цьому шляху. Нові залучення ресурсів у наступальне озброєння, зважаючи на вже нагромаджені в обох держав їх запаси, а також враховуючи можливість іншої сторони здійснювати

відповідні заходи, давали все менші результати, якщо оцінювати питання вищості з точки зору реальної значної зміни співвідношення сил, а не просто подальшого збільшення арсеналів багатократного знищення всього живого на Землі.

У цих умовах Договір щодо обмеження систем протиракетної оборони був єдиною угодою у галузі обмеження стратегічних озброєнь, який мав повну законну силу, достатньо радикальний обмежувальний характер, безстрокову дію і налагоджений механізм функціонування, тобто перевірки дотримання, з'ясування суперечностей і непорозуміння. Він став символом досягнення домовленостей у взаємопорозумінні між США і СРСР з найделікатніших та найскладніших питань їх національної безпеки.

Варто нагадати, що напередодні ухвали Договору щодо систем ПРО в США розпочалося розгортання модифікованої системи протиракетної оборони, яка отримала назву “Сейфгард” (“Сторож”). Суть модифікації зводилася до зміни оперативно-стратегічних завдань системи ПРО, її бойового складу і угруповань.

На відміну від попередніх систем, на які головним чином покладалися завдання захисту адміністративно-політичних і промислових центрів від ракетно-ядерних ударів, система “Сейфгард” була покликана передусім захистити бази МБР („Мінітмен” і “Титан-2”), аеродроми стратегічної авіації, бази атомних підводних човнів-ракетоносців і Національний центр управління і передачі команд у Вашингтоні. Це обумовлювалося потребою виключити раптовість нападу на стратегічні сили США. Крім того, нова система ПРО повинна була захистити найважливіші райони континентальної частини США від ударів невеликої кількості ракет та будь-якого випадкового їх пуску. У складі системи “Сейфгард” передбачалося побудувати 12 протиракетних комплексів, а кожний комплекс озброїти 35 – 40 антиракетами “Спартан” і 10 – 75 антиракетами “Спринт” (загалом у системі планувалося мати 300 антиракет “Спринт” та 700 антиракет “Спартан”) [17, с. 191 - 192].

Згідно з Договором про обмеження систем ПРО, програма “Сейфгард” була значно скорочена, її асигнування зменшено на 650 млн. доларів. Загальна економія протягом наступних років оцінювалась 5 млрд. доларів. Водночас конгрес ухвалив прискорення окремих програм наступальних озброєнь, а з коштів, які передбачалося заощадити на системі ПРО, виділив 100 млн. доларів на розробку деяких військово-технічних проектів [50, с. 46].

Відповідно до Договору, США практично зобов'язалися створити комплекси системи “Сейфгард” лише у двох місцях, а не у дванадцяти, як передбачалося на початку її розгортання. Потім було ухвалено рішення розгорнути лише один комплекс, призначений для захисту 200 МБР “Мінитмен”. Військове відомство США оголосило, що до 25 серпня 1972 року включно було здійснено 32 льотних випробування елементів системи “Сейфгард”. Із перших 16 випробувань у 1970 – 1971 рр. 12 були успішними, 2 – частково успішними і 2 – невдалими. У другій серії випробувань 15 були успішними і 1 – невдалим. Все ж таки деякі досвідчені спеціалісти побоювалися, що завдання, які були покладені на систему “Сейфгард”, на той час були надмірно складні і не відповідали тогочасному рівню розвитку науки і техніки [61, с. 62, 64].

Що стосується Радянського Союзу, то напередодні підписання Договору про обмеження систем ПРО він почав розгортати систему А-35М (вісім стрілецьких комплексів), теоретично здатну відбити два послідовних залпи, у кожному з яких містилося по вісім моноблочних міжконтинентальних балістичних ракет. Комплекси використовували ракети В-1000. Ця ракета могла досягати швидкості польоту 1500 м/с і з високою влучністю здійснювати перехоплення цілей на висотах до 25 км, уражаючи їх уламковою бойовою частиною. Після підписання Договору Радянський Союз прийняв рішення продовжити розгортання протиракетної оборони Москви і навколишніх територій, що не суперечило Договору [64, с. 32; 67, с. 5].

Слід відзначити, що під час останнього етапу переговорів щодо Договору про обмеження систем ПРО та тимчасової угоди ОСО-1 військове відомство

США попередило політичне керівництво країни, що воно погодиться з Договором та угодою лише за умови продовження і навіть прискорення деяких основних програм створення стратегічних озброєнь. Саме тому, відповідно до бюджету 1974 фінансового року, продовжувалося розгортання ракет “Посейдон” і “Мінітмен-3”, а також створювалася фінансова база нових типів стратегічних озброєнь: підводної ракетної системи “Трайдемент”, надзвукового дальнього бомбардувальника “Б-1”, надвлучних ракет авіаційного та морського базування. На думку військово-політичного керівництва США, створення нових стратегічних озброєнь повинно було стати вагомим аргументом під час майбутніх переговорів про обмеження стратегічних наступальних озброєнь та у процесі погодження питань з проблем американо-радянського ракетно-ядерного балансу на користь Сполучених Штатів.

У 1974 – 1975 роках тодішній Міністр оборони США О. Шлессінджер сформулював нову ядерну стратегію США: США повинні мати перелік цілей для стратегічної і тактичної ядерної зброї і бути здатними залежно від ситуації приймати рішення щодо руйнації міст або військових баз противника. Наприкінці 1976 року президент Г. Форд ухвалив меморандум № 242 Ради національної безпеки, який містив формулювання “обмежена ядерна війна”. “Обмежена” у тому розумінні, що у випадку нанесення Америкою першою запобіжного удару, він повинен уразити стратегічні ядерні об’єкти СРСР, після чого США більше не загрожував би нищівний удар у відповідь. У такому випадку наслідки ядерної війни спостерігалися б лише на території Радянського Союзу, а також Західної та Східної Європи [40, с. 63].

З військово-стратегічної точки зору “обмежена” ракетно-ядерна війна, і це, очевидно, розуміло військово-політичне керівництво США, – абсурд, тому що вона буде вимагати пуску сотень балістичних ракет. Визначити всі цілі їх польоту просто неможливо, що неминуче і негайно викликає у відповідь удар нищівної сили. У 1975 році, на засіданні сенатської комісії із закордонних справ, була заслухана доповідь спеціалістів Міністерства оборони США про наслідки “обмеженої ядерної війни”. У доповіді наводилися дані про можливі

втрати США у випадку нанесення вибіркового ядерного удару по різних цілях на території країни. Так, коли удар буде нанесено тільки по авіабазі Уайтмен (штат Міссурі), може загинути 10,3 млн. осіб, а по інших базах МБР – 21,7 млн. осіб. Незавжди уявити, наскільки зростуть ці втрати, якщо врахувати всі інші важливі військові об'єкти США. У той же час англійські експерти також підраховали, що чотири мегатонні (еквівалентні 4 мільйонам тонн тротилу) бомби, скинуті на Великобританію, знищать як мінімум 20 млн. осіб, а восьми – дев'яти ядерних боєприпасів достатньо для того, щоб змести з лиця землі всю Англію [10, с. 19].

У січні 1977 року до влади у Сполучених Штатах прийшла адміністрація Дж. Картера. Протягом наступних трьох років Президентом було ухвалено п'ять спеціальних директив, які стосувалися підготовки США до ведення ядерної війни. Наприклад, директива № 59 від серпня 1980 року викладала концепцію застосування стратегічних ядерних сил Сполучених Штатів у війні проти Радянського Союзу. Суть директиви полягала у тому, що перший ядерний удар планувалося нанести передусім по обмеженій кількості найважливіших військових об'єктів та по органах вищого державного і військового керівництва Радянського Союзу з метою знищення його військового потенціалу і повної ліквідації керівництва країни [68, с. 9].

Згідно з директивою № 59, військове відомство розробило новий план ведення ядерної війни (СІОР-5D). У переліку стратегічних цілей нараховувалося до 40 тис. потенційних об'єктів ядерного удару на території зарубіжних країн, у тому числі: радянські міста з населенням 250 тис. осіб і більше; понад 3500 військових об'єктів, які включали майже 1400 шахтних пускових установок стратегічних ракет і 300 пунктів керування їх пуском; 500 летовищ; 1200 позицій зенітних ракетних комплексів (ЗРК) у системі протиповітряної оборони; штаби і командні пункти радянських військово-морських флотів; майже 200 штабів і командних пунктів об'єднань і з'єднань сухопутних військ; понад 300 промислових об'єктів та інші цілі. Всього на території СРСР було визначено не менше 4 тис. об'єктів ядерного ураження, в

тому числі майже 2 тис. були визначені як об'єкти першочергового удару. План передбачав чотири головні ядерні удари США: масований (по всьому комплексу основних політичних, військових і економічних об'єктів), вибіркові, обмежені і регіональні. Вони були заплановані у формі попереджувальних та відповідно – зустрічних [69, с. 8].

Незважаючи на войовниче ставлення до Радянського Союзу та його зовнішньої політики, адміністрація Дж. Картера поновила конструктивне обговорення з СРСР проблем обмеження стратегічних озброєнь. У червні 1979 року у Відні відбулася американо-радянська зустріч на вищому рівні, у ході якої 18 червня 1979 року був підписаний “Договір між СРСР і США про обмеження стратегічних наступальних озброєнь” (ОСО-2), Протокол до цього договору, а також Спільна заява про принципи і основні напрями майбутніх переговорів щодо обмеження стратегічних озброєнь.

Сторони визнали, що існує приблизна рівність у ядерних озброєннях і заявили, що вони не прагнуть і не будуть далі прагнути до військової переваги, тому що це може призвести до небезпечної нестабільності, породжуючи більш високий рівень озброєнь і не сприяючи безпеці жодній із сторін. Договір ОСО-2 передбачав обмеження на всі компоненти стратегічних сил обох сторін, до яких сторони домовилися включити, зокрема, МБР з дальністю понад 5500 км. Кожна сторона зобов'язалася обмежити пускові установки МБР, пускові установки балістичних ракет підводних човнів (БРПЧ), важкі бомбардувальники, а також балістичні ракети класу “повітря – земля” (БРПЗ) сумарною кількістю, яка не перебільшує 2400 одиниць. З 1 січня 1981 року кожна із сторін зобов'язувалася довести цю сумарну кількість до 2250 одиниць [70, с. 305 - 306].

Впровадження в життя документів, які були підписані у Відні, відкривало можливість для зупинення нарощування стратегічних наступальних озброєнь, забезпечення їх кількісного та якісного обмеження і, що особливо важливо, для їх реального скорочення.

З боку США Договір підписав Дж. Картер, тому дивно виглядає його заява під час нових президентських виборів, від імені Демократичної партії, у січні 1980 року про те, що Сполучені Штати повинні стати у військовій галузі державою номер один. У передвиборній програмі республіканської партії восени 1980 року ця цільова настанова сформульована ще більш виразно: “Республіканці зобов’язуються негайно збільшити витрати на оборону, які будуть спрямовані на найневідкладніші програми. Ми будемо тривалий час витрачати на оборону стільки, скільки вимагається для того, щоб досягнути військової переваги, якої прагне американський народ” [40, с. 62].

Варто відзначити, що адміністрація США відклала ратифікацію Договору ОСО-2 у зв’язку з введенням обмеженого контингенту радянських військ в Афганістан, але, можливо, причина полягала у тому, що політичні сили правого спрямування були категорично проти його ратифікації, тому що, на їх думку, він не відповідав національним інтересам США.

В результаті президентських виборів 1980 року у правлячих колах США відбулися зміни – до влади прийшло праве консервативне угруповання Республіканської партії в особі Р. Рейгана і його прихильників. Ще в ході передвиборної кампанії у 1980 році Р. Рейган стверджував: “Ми повинні будувати мир на підставі сили. Іншого шляху немає... Мир можна забезпечити тільки завдяки силі – економічній, військовій, стратегічній” [71, с. 26].

Відкинувши принцип рівності й однакової безпеки, який раніше визнавали Сполучені Штати, нова адміністрація обрала курс на досягнення такої військової вищості над Радянським Союзом, яка б створила силову перевагу США.

Така політика нового військово-політичного керівництва США була обумовлена тим, що у 70-ті роки у зовнішній політиці Радянського Союзу активізувався курс на підтримку країн соціалізму і політичного руху “соціалістичної орієнтації” в усьому світі. Декларуючи принцип “мирного існування як специфічної форми класової боротьби”, радянське керівництво послідовно підтримувало курс на збереження і поширення меж соціалістичної

системи. За своєю суттю ця політика була продовженням “холодної війни”, однак зони суперництва СРСР зі Сполученими Штатами в усьому світі забарвлювалися кольором справжніх війн та військових конфліктів.

У цей час Радянський Союз надзвичайно активізував свою діяльність з розширення сфер свого впливу. Незліченна кількість документів свідчить про те, що державні кошти СРСР спрямовувались на оплату діяльності комуністичних партій всього світу – від компартій США і Франції до “партій соціалістичної орієнтації Чорної Африки”. Радянські спецслужби встановили плідні контакти і налагодили співробітництво з терористичними організаціями, які заявляли про свою прорадянську і промарксистську орієнтацію, наприклад, з Народним фронтом визволення Палестини. Саме тому вплив Радянського Союзу поширювався не тільки на “країни соціалістичного табору”, але й на країни Африки (Анголу, Ефіопію, Судан, Сомалі, Лівію, Конго, Гвінею та Гвінею-Бісау), на низку держав Східної Азії (В’єтнам, Камбоджу), Латинську Америку (Кубу, Нікарагуа, Чилі). “Третій світ” перетворювався на поле “холодної війни”, яка оберталася для громадян цих країн дійсно справжніми війнами [72, с. 630 – 631, 659].

2 жовтня 1981 року Р. Рейган познайомив американське суспільство з новою військовою стратегічною програмою, яка передбачала здійснення довгострокових заходів щодо істотного перетворення і збільшення ракетно-ядерної могутності США. Головними напрямками військової стратегії США, яку проголосила адміністрація Р. Рейгана, були: заходи щодо кожного із елементів стратегічної тріади (балістичні ракети, важкі бомбардувальники, підводні човни-ракетоносії), в галузі командування і керування, а також у сфері стратегічної оборони. Що стосується наступальних стратегічних озброєнь, то ініціативи нової адміністрації означали набагато більший натиск на повітряні і морські компоненти стратегічного арсеналу США при відносному зниженні ролі наземного виду міжконтинентальних ядерних засобів. Крім того, програма передбачала більшу диверсифікацію стратегічних сил, тобто розширення набору видів і різновидів систем зброї у їх складі [22, с. 14].

Адміністрація Р. Рейгана майже у півтора рази збільшила асигнування на стратегічні сили у порівнянні з фінансовим кошторисом її попередників, доля цих коштів у щорічних військових бюджетах і п'ятирічній бюджетній програмі США також зросла у півтора рази. Тільки прямі витрати на розробку, виробництво і розгортання нових стратегічних озброєнь на 1983 – 1987 фінансові роки передбачалися у розмірі 180 млрд. доларів. А якщо враховувати всі другорядні витрати, які були пов'язані зі стратегічними силами (зокрема, заходи у галузі систем управління, зв'язку і спостереження, виробництво ядерних боєприпасів, тилове забезпечення і експлуатацію, грошове утримання особового складу та інше), то бюджет стратегічних сил досягав у середньому 50 млрд. доларів на рік і у підсумку становив 250 млрд. доларів протягом п'яти років [50, с. 207].

Якщо на рубежі 70-х років з початком якісно нового етапу розвитку стратегічних наступальних сил, пов'язаного з обладнанням МБР роздільними головними частинами індивідуального наведення, у Сполучених Штатах було ухвалено стратегію “реального залякування”, то адміністрація Р. Рейгана розробила новий погляд на ведення ядерної війни, який офіційно оприлюднив міністр оборони США К. Уайнбергер у червні 1981 року, – стратегію “прямого протиборства” між США і СРСР. Основні настанови цієї доктрини були сформульовані в документі “Директиви у галузі оборони на 1984 – 1988 роки”. Документ наголошував, що у випадку війни “США повинні одержати верх і мати можливість примусити СРСР у короткі терміни зупинити військові дії згідно з умовами США”. Щоб здійснити цей задум, говорилося далі в документі, треба передусім “обезглавити структуру військово-політичної влади в СРСР, ядерні і звичайні сили”, а також знищити “галузі промисловості, які визначають військовий потенціал”, і одночасно, по можливості, звести до мінімуму втрати, яких зазнають США та їх союзники [71, с. 51].

Своє бачення місця і ролі Сполучених Штатів у світовій політиці Р. Рейган оприлюднив так: “Військова сила, чи то в прямому чи то в посередньому застосуванні, повинна залишатися одним із можливих елементів американської

зовнішньої політики... Мир на підставі сили – це зовсім не гасло, а життєвий факт” [70, с. 6].

Більш конкретно плани військово-політичного керівництва США щодо його бачення можливої війни були викладені в “Директиві про національну безпеку № 32”. Суть її полягала у тому, що США готові розпочати й “виграти” ядерну війну. Застосування ядерної зброї першими, оголошувалося у ній, є “природним” і “високоморальним”. “Якщо поширення війни із застосуванням звичайної зброї і загальної мобілізації буде недостатньо, щоб забезпечити її закінчення на задовільних умовах, - говорилося у Директиві, - Сполучені Штати опрацюють варіант застосування ядерної зброї... Необхідно розробити плани використання ядерних сил першими в театрі військових дій... Потрібно гарантоване знищення політичного і військового керівництва, ядерних і неядерних збройних сил, систем зв'язку та галузей промисловості, які визначають військовий потенціал” [74, с. 3].

Внаслідок підписання Договору про обмеження систем ПРО від 1972 року і Протоколу до нього від 1974 року, а також інших міжнародних угод у сфері роззброєння, протягом цілого десятиліття відкрита гонка озброєнь у галузі протиракетних і космічних систем обома наддержавами практично не велася. Однак у конструкторських лабораторіях США та СРСР тривали розробки, які не обмежувалися Договором щодо систем ПРО і не контролювалися національними засобами іншої сторони. Наприклад, у США щорічні асигнування на такі цілі становили близько 200 млн. доларів [71, с. 78].

Швидкий технічний прогрес у технології радіолокації та інших систем виявлення, комп'ютерів швидкої дії, засобів перехоплення, розширення можливостей використання космосу у військових цілях і розвиток військового оперативного мистецтва були поштовхом для теоретичних розробок низки проектів протиракетної оборони.

Так, у США на базі компонентів старої системи “Сейфгард” для захисту стартових комплексів МБР розроблялася система “Оборона об'єкту”, яку Сполучені Штати були у змозі розгорнути в середині 80-х років минулого

століття. Але ця система перейняла і багато технічних недоліків від “Сейфгард”. Більш досконалим і ефективним проектом вважалася “Низьковисотна система оборони” – “ЛоАДС” (LoADS – Low Altitude System), яка спеціально розроблялася для прикриття великої кількості захищених схованок системи МБР “М-Ікс” і планувалося її будівництво наприкінці 80-х років. Ще більш далекі задуми – захист цілих регіонів США – пов’язувалися з проектом “Багатошарової оборони”, яка могла б поєднати заатмосферне неядерне перехоплення боєголовок противника зі щільним низьковисотним захистом окремих об’єктів. Такий варіант системи ПРО планувався на 90-ті роки ХХ століття [50, с. 228].

На цей час у Радянському Союзі почали удосконалювати систему ПРО, яка була розгорнута довкола Москви, шляхом заміни новою системою А-135, розробку якої було розпочато в 1971 році. Ця система ПРО повинна була мати два типи ракет-перехоплювачів. Перший отримав у НАТО назву Gordon та призначався для далекого, заатмосферного, перехоплення на висотах 80 – 100 км і дистанції понад 600 км. Другий, позначений на Заході як Gazelle, - для ближнього перехоплення на висотах до 50 км і дистанції до 350 км [64, с. 33].

23 березня 1983 року Президент США Р. Рейган під час звернення до своїх співвітчизників сказав: “ Я знаю, що всі ви бажаєте миру. Бажаю його і я... Я хочу поділитися з вами видами на майбутнє, які викликають надію. Вони полягають у тому, що ми розпочинаємо програму створення протидії колосальній ракетній загрозі Радянського Союзу за допомогою оборонних засобів. Я даю розпорядження докласти всеохоплюючих та енергійних зусиль щодо визначення довгострокової програми наукових досліджень та розробок, яка буде початком досягнення нашої кінцевої мети –відвернення загрози з боку стратегічних ракет з ядерними зарядами... Ми не прагнемо ні до військової, ні до політичної переваги. Наша єдина мета – і її поділяє весь народ – пошук шляхів скорочення небезпеки ядерної війни” [27, с. 220].

Таким чином Р. Рейган запропонував “Стратегічну оборонну ініціативу” (СОІ), яка згодом навіть у західній пресі отримала назву “зоряні війни”. Це була

довгострокова програма створення багатоешелонної системи ПРО з елементами космічного базування, спрямованої проти Радянського Союзу. Як стверджувала адміністрація США, ця програма нібито мала на меті повну ліквідацію загрози від балістичних ракет, зміцнення стабільності та міжнародної безпеки.

Американські засоби масової інформації з самого початку особливо акцентували на “оборонному”, “гуманному” характері космічних озброєнь, обіцяючи населенню США “гарантоване виживання”. У свідомість американської громадськості наполегливо вкорінювалася думка, що у випадку ядерної війни головні бойові дії розгорнуться у космічному просторі. Ці дії будуть битвою між комп’ютеризованими роботами двох угруповань, що протистоять одне одному. Використовуючи потужні лазери, електромагнітні гармати, самонавідні ракети та іншу зброю, ці роботи будуть боротися між собою, обмежуючи бойові дії навколоземним простором. У цей час населення Сполучених Штатів буде перебувати в надійних сховищах і в повній безпеці спостерігати війну на екранах телевізорів.

Варто підкреслити, що, на думку Міністерства оборони США, Радянський Союз на той час мав 1398 пускових установок МБР наземного базування, 950 пускових установок балістичних ракет підводних човнів і 156 важких бомбардувальників, здатних підняти майже 7000 ядерних боєприпасів. А радянські військові експерти вважали, що станом на 1983 рік у складі стратегічних наступальних сил США нараховувалося 1053 пускових установок МБР наземного базування, 656 пускових установок балістичних ракет на 40 підводних човнах, 570 важких і 65 середніх бомбардувальників. На озброєнні цих сил перебувало 10000 ядерних боєприпасів [75, с. 8]. В одному пусковильоті вони могли підняти 12000 зарядів загальною потужністю 3400 мегатонн, що в 170 разів більше від потужності атомної бомби, яка була скинута на Хіросіму [76, с. 4].

Варто згадати, що у 1953 році Президент США Д. Ейзенхауер озвучив свою думку, яка ніколи не втратить актуальності: “Ніхто не повинен думати, що витрати великих коштів на оборонні системи і зброю дадуть змогу

гарантувати абсолютну безпеку. Невблаганна арифметика атомної бомби не допускає такого простого рішення. Навіть при надміщній обороні агресор, який має мінімальну кількість бомб для раптової атаки, буде в змозі доправити достатню кількість бомб на обрані цілі і завдати нищівного удару” [20, с. 137].

Запропонована президентом США ініціатива означала радикальні зміни у військово-політичній стратегії держави. Стимування, пов’язане зі здатністю двох наддержав знищити одна одну навіть ударом у відповідь, було оголошено “злом”, а як альтернатива була висунута ідея прямого захисту території США від ядерної зброї усіма засобами, включаючи різні види протиракетної зброї космічного базування, якому більшість американських спеціалістів відводила вирішальну роль у забезпеченні створення всеосяжного протиракетного щита. Ця тенденція переорієнтування офіційної лінії США у майбутньому могла створити проблеми під час прийняття рішень з військових програм як наступального, так і оборонного характеру.

Для розуміння суті СОІ варто нагадати основні елементи траєкторії балістичної ракети, яка атакує, починаючи з моменту старту, з метою виокремлення тих характеристик, які особливо важливі з точки зору здійснення надійної оборони.

Траєкторія ракети, як правило, поділяється на чотири ділянки: активна, де завдяки роботі маршових двигунів щаблів ракети здійснюється її розгін до кінцевої швидкості (6 – 7 км/с); ділянка відділення, де здійснюється відокремлення боєголовок індивідуального наведення та несправжніх цілей; балістична, де всі об’єкти, які вивела ракета, рухаються за траєкторією вільного польоту; ділянка підльоту (кінцева ділянка), на якій боєголовки входять у щільні шари атмосфери і спрямовуються до об’єктів ураження, а несправжні цілі згорають під час входу в атмосферу. Під час впровадження СОІ траєкторії МБР наземного базування СРСР та США планувалися над Арктикою. Весь політ міг тривати від 25 до 30 хвилин, за цей час МБР могла здолати відстань приблизно 10 тис. км [25, с. 17].

Спеціалісти у галузі протиракетної оборони вважають, що найефективніша протиракетна система повинна включати засоби ураження ракет, які атакують, на активній ділянці. Для цього існує декілька причин: кількість об'єктів, які підлягають знищенню системою ПРО, на активній ділянці польоту мінімальна (ще не відбулося відділення боєголовки і не випущені несправжні цілі); ракета, яка атакує, на цій ділянці траєкторії найлегше виявляється засобами спостереження і попередження через потужний факел, який виникає від згоряння палива; ракета – значно більший об'єкт, ніж боєголовка, внаслідок чого її легше виявити, крім того, вона більш уразлива, тому що її обшивка – це, в основному, стінки паливних баків, які захистити від теплових або ударних навантажень набагато складніше, ніж боєголовки [20, с. 19].

Суть СОІ зводилася до створення системи для ураження МБР і балістичних ракет, які запускаються з підводних човнів (БРПЧ) на всіх ділянках їх траєкторії. У цьому була основна відмінність запланованої широкомасштабної протиракетної системи США з елементами космічного базування від тих систем ПРО, які розглядалися і розроблялися наприкінці 60 – початку 70-х років минулого століття, а потім були обмежені безстроковим радянсько-американським договором щодо систем ПРО 1972 року. У старих розробках системи ПРО йшлося лише про оборону від ракет, які атакують, на кінцевій ділянці їхньої траєкторії.

Через десять тижнів після своєї промови Р. Рейган створив три експертні комісії, які повинні були оцінити можливість технологічного виконання СОІ. Робота комісій була зосереджена на проблемах захисту від балістичних ракет. Передбачалося також визначити технологічну перспективність і військово-політичні наслідки створення систем стратегічної оборони. Група з вивчення оборонної технології (ГВОТ) рекомендувала здійснити інтенсивну програму досліджень і розробок, метою якої повинні стати демонстрації на початку 90-х років основних технологій системи ПРО. Робота двох інших комісій була присвячена аналізам наслідків виникнення нових видів військової техніки, а також аналізу військово-політичного значення систем оборони у стосунках із

союзниками і СРСР. По суті, розуміючи, що США ніколи не досягнуть абсолютного захисту від ракет, комісії обмежилися головним чином викладенням доводів на користь стратегічної оборони як фактора, який стабілізує ситуацію “ядерного стримування за допомогою загрози удару у відповідь”. Рекомендації комісій не були предметом подальшого обговорення, не оскаржувалися, але й не були інтегровані у політичні рішення у галузі стратегічної оборони [25, с. 12 – 15].

Після вивчення висновків і рекомендацій, які надали вищезазначені комісії, у січні 1984 року Р. Рейган ухвалив директиву № 119 “Ініціатива президента в галузі стратегічної оборони”. Цим документом було започатковано розгортання великого комплексу досліджень, розробок та експериментів під назвою “Програма стратегічної оборонної ініціативи”, спрямованих на створення багаторушної, глибокоешелонованої протиракетної оборони – надійної оборонної “парасолі” над усією територією США. У середині квітня 1984 року була створена Організація стратегічної оборонної ініціативи (ОСОІ), а сама програма була піднесена у ранг “першочергового завдання державної політики США до кінця ХХ століття” [77, с. 49].

Це відразу вплинуло на асигнування програм космічних озброєнь. На 1985 фінансовий рік ОСОІ відразу запросила 1,8 млрд. доларів замість 1,5 млрд., які передбачалися раніше на ці програми. У наступному фінансовому році запити були підвищені до 3,7 млрд. доларів (замість початкового кошторису 1,8 млрд. доларів). Протягом перших 7 років здійснення СОІ (по 1990 фінансовий рік включно) планувалося витратити 33 млрд. доларів у порівнянні з 12 млрд., які передбачалося виділити на відповідні програми до висунення “ініціативи”. До середини 90-х років, коли з’ясування технічних можливостей повинно було стати основою щодо рішення про наступний курс дій США, на СОІ передбачалося витратити загалом майже 70 млрд. доларів. До цього моменту СОІ могло щорічно поглинати вже біля половини витрат США на стратегічні сили в цілому і таку ж частку асигнувань на військове використання космосу в бюджетах Пентагону і Національної агенції з космосу [22, с. 85].

Незабаром було розроблено програму координації усіх робіт щодо створення нової системи ПРО, яка складалася з чотирьох етапів. На етапі досліджень і експериментів, які повинні були закінчитися на початку 90-х років, передбачалось отримати відповіді на основні питання, які стосувалися можливості створення “непроникної” системи ПРО. Після завершення цього етапу конгресу і президенту потрібно було прийняти рішення про склад і терміни розгортання оборони від радянських ракет. На другому етапі мали розгорнутися дослідно-конструкторські роботи щодо створення різних бойових систем ПРО, здійснено їх випробування і доведення до рівня бойових зразків. Третій – перехідний – етап передбачав розгортання бойових зразків космічної зброї у ході їх створення і поступове зростання ешелонів систем ПРО. А на четвертому, завершальному, етапі планувалося здійснити широкомасштабне розгортання всієї протиракетної зброї, закінчити створення систем управління бойовими діями [77, с. 50].

Безпосереднім створенням космічних систем озброєнь вже у 1985 році було охоплено понад 5 тис. висококваліфікованих наукових співробітників. Передбачалося, що їх кількість до 1987 року зросте до 19 тис. осіб [78, с. 77].

На початковому етапі створення нової системи її структура і можливий бойовий склад були лише приблизними. Однак вважалося, що вона буде складатися не менш як з трьох ешелонів, призначених для знищення балістичних ракет на всіх характерних ділянках траєкторії їх польоту. Головна роль у цій системі відводилась першому ешелону, засоби якого повинні були уражати МБР відразу після старту протягом перших трьох хвилин польоту, тобто до розведення боєголовок. Американські спеціалісти вважали, що на цій ділянці траєкторії польоту ракети являють собою великі і достатньо доступні для нападу цілі, які простіше виявити і знищити. При цьому внаслідок їх ураження будуть виводитися з ладу відразу всі боєголовки, які розташовані на МБР з роздільними головними частинами, і таким чином буде досягнута максимальна бойова ефективність. Другий ешелон призначався для ураження боєголовок ракет на усій відстані їх польоту за межами щільних шарів

атмосфери. Засоби третього ешелону повинні були перехоплювати боєголовки, які уцілили, відразу після їх проникнення у щільні шари атмосфери, де полегшується їх розпізнавання внаслідок природного гальмування і відставання більш легких несправжніх цілей [79, с. 9].

Перші роки роботи програми СОІ були спрямовані лише на вирішення фундаментальних проблем, дослідження можливих варіантів побудови бойової системи ПРО й експериментальну перевірку окремих технічних рішень. Стратегічна оборонна ініціатива являла собою величезний комплекс із майже 90 окремих технічних проєктів (конкретна кількість їх щорічно змінювалось), які перебували на різних стадіях розвитку. Ці проєкти були об'єднані приблизно у 30 програм, які, в свою чергу, були скомпоновані у п'яти головних розділах.

Перший із них – “Спостереження, захоплення, супроводження і оцінка ураження цілі” (Surveillance, Acquisition, Tracking and Kill Assessment. – САТКА). На цю частку СОІ передбачалося виділити майже 30% асигнувань. Сюди входили розробки різноманітних радіоелектронних та електронно-оптичних засобів. Передусім це були найдосконаліші штучні супутники Землі (ШСЗ) раннього попередження на геостаціонарній орбіті з інфрачервоними телескопами для виявлення ракет відразу після старту; супутники з інфрачервоними сенсорами на низьких орбітах для супроводження боєголовок на середній ділянці траєкторії на фоні холодного космосу; потужні інфрачервоні телескопи на літаках для стеження за боєголовками на кінцевій ділянці під час входження в атмосферу, а також більш ефективні радіолокаційні станції (РЛС) наземного і космічного базування та космічні лазерні радары або “ладари”. Випробування цих систем планувалося на кінець 80 – початок 90-х років. Переважала думка, що САТКА з технічного погляду – одна із найважчих галузей СОІ, тому що вона передбачала вирішення завдання одночасного виявлення тисяч об'єктів, миттєвого націлювання і перенацілювання на них засобів перехоплення, і все це – в умовах можливого застосування іншою стороною різноманітних засобів маскування, перешкод, доправлення у космос

десятків тисяч несправжніх цілей, а також прямих ударів по сенсорних системах [22, с. 86].

Всі засоби ураження, які були заплановано використовувати у системі СОІ, класифікувалися так: зброя спрямованої передачі енергії, де енергія виділяється у тонкому шарі мішені (ЗСПЕ-зовнішнє). Це, зокрема, всі види лазерної зброї; зброя спрямованої передачі енергії з більш глибоким проникненням у матеріал мішені (ЗСПЕ-внутрішнє) – пучкова зброя; кінетична зброя (КЗ) – це сукупність балістичних снарядів або снарядів, які розігнані до великих швидкостей у різних прискорюючих пристроях і уражують ціль шляхом механічного руйнування [19, с. 14].

Протягом перших 10 років розробки СОІ 30% витрат планувалося спрямувати на розділ програми – “Зброя спрямованої передачі енергії” (ЗСПЕ). Сюди відносилося передусім створення потужних лазерів, тобто пристроїв, які створюють концентрований і гостроспрямований промінь енергії, що з максимальною можливою у природі швидкістю переносив би енергію, яка уражає на відстані тисячі кілометрів. Американські спеціалісти розглядали два основних варіанти застосування лазерної зброї: використання лазерів космічного базування і лазерів наземного базування разом з бойовими або відбиваючими дзеркалами, які виведені на орбіту.

Відповідно до першої концепції створення СОІ передбачалося вивести на космічні орбіти висотою 800 – 4000 км від 50 до 150 супутників з бойовою лазерною зброєю. Розташування таких супутників над позиційними районами ракет ворога повинно було дозволити ефективно уражувати цілі на ділянці виходу ракет із щільних шарів атмосфери і до відділення їх головних частин. Згідно з оцінками американських фахівців, космічний ешелон буде ефективним, якщо кожен із супутників буде здатний уражати приблизно 2 цілі за секунду. Це зумовлює жорсткі вимоги до системи наведення: час перенацілювання повинен бути не більш 0,1 – 0,2 с, а влучного наведення – біля 0,2 с. Згідно з другою концепцією, передбачалося розташувати на поверхні Землі лазерні бойові станції: на геосинхронній орбіті – відбиваючі дзеркала, які

переорієнтовують промінь, а на низькій орбіті – бойові дзеркала, що спрямовують промінь безпосередньо на ціль [80, с. 8].

Передбачалося також використання іншого виду ЗСПЕ – пучкової зброї: пристрою, який створює потік заряджених частинок (електронів або протонів), своєрідну штучну блискавку надзвичайної сили, яка безпосередньо розплавляє обшивку ракети, її боєзаряд або руйнує електронні системи.

На думку американських спеціалістів, ешелонована система ПРО на основі лазерів може виглядати так: перший ешелон – рентгенівські лазери космічного базування, їх завдання виводити з ладу електронні системи боєголовок. Другий ешелон – наземні лазери і орбітальні дзеркала, які відбивають випромінювання цих лазерів у напрямку цілі. Третій ешелон – лазери космічного базування. Четвертий ешелон – пучкова зброя наземного базування. Її установки, які мають відстань дії до 5 км, будуть створювати в атмосфері локальну зону електромагнітних імпульсів. Ці імпульси будуть уражати електронні прилади боєголовок. Крім того, іонізований атмосферний шар, який буде виникати внаслідок дії цих установок, може відбити випромінювання боєголовок, обладнаних активною радіолокаційною системою наведення [81, с. 86].

На розділ СОІ – “Зброя кінетичної дії”, передбачалося виділити майже 20% всіх фондів. Цей вид зброї призначався для механічного руйнування цілі прямим влученням у неї бойової частини або уламків. До засобів ураження цього виду звичайно відносять ракети, які розганяють невеликі снаряди-перехоплювачі. Снаряди споряджені інфрачервоними системами наведення і ракетними двигунами невеликої тяги для зміни траєкторії польоту. Снаряди-перехоплювачі повинні уражати ракети-носії або боєголовки прямим влученням на дуже великій швидкості. Глибина проникнення снаряду у мішень у багато разів перевищує його розміри. Кінетичну зброю передбачалося розташовувати на космічних станціях, звідки снаряди будуть вистрілюватися за допомогою ракет або електромагнітних “рейкових” гармат (різновид електродинамічних прискорювачів маси). Завданням проекту “Кінетична зброя” було конструкторське проектування неядерних боєголовок, висадників,

високоєфективних ракет-перехоплювачів, підсистем керування стрільбою і наведення снарядів на ціль. Поряд з розробками вже відомих технічних засобів даний напрям робіт передбачав вивчення перспективної кінетичної зброї, наприклад, гіпершвидкісних снарядів. Системи кінетичної зброї вивчалися у двох варіантах: для застосування у космосі та для протиракетної оборони на кінцевій ділянці польоту балістичних ракет [25, с. 26].

Четвертий і п'ятий розділи СОІ, які за витратами складали приблизно 5 і 10% загальних асигнувань, відпрацьовувались відповідно до програм “Аналіз систем і бойове управління” та “Забезпечення”. До першої програми відносився аналіз архітектури можливої системи ПРО, тобто різних комбінацій її наземних та космічних ешелонів з тим чи іншим співвідношенням ефективності. В рамках зазначеного розділу СОІ розроблялися і системи управління та зв'язку всієї багатоешелонованої протиракетної оборони. Блок проектів “Забезпечення” мав за мету розробку систем енергозабезпечення всіх елементів системи ПРО (мегаватні ядерні реактори космічного базування, сонячні та хімічні батареї); нові важкі носії для виводу у космос великогабаритних вантажів; засобів та способів монтажу, ремонту, переміщення між орбітами і технічного забезпечення космічних станцій та агрегатів [22, с. 89].

Хоч на початковому етапі створення програми СОІ було неможливо точно визначити повну суму витрат, згідно з попередньою оцінкою, яка базувалася на зіставленні витрат на виробництво та дослідження й розробки, вартість повної системи стратегічної оборони могла становити від 40 до 80 млрд. доларів. Ці суми були отримані на підставі відомих раніше прикладів кількісного співвідношення між витратами на повномасштабні розробки і загальною вартістю виробництва. Даний науково обґрунтований підхід передбачав, що запланована п'ятирічна програма СОІ без зупинки перейде у стадію повномасштабних розробок. Однак через невизначеність, яка завжди властива технічним розробкам, ці стадії вірогідно могли продовжитися на декілька років, збільшуючи тим самим сумарні витрати на всю дослідницьку програму у цілому. За шість років Міністерство оборони США планувало витратити на

дослідження і розробки у галузі систем стратегічної оборони приблизно 32,2 млрд. доларів [25, с. 34].

Згідно з повідомленнями преси, у 1987 фінансовому році тільки військовому відомству США передбачалося виділити 4,8 млрд. доларів – приблизно на 75% більше, ніж у попередньому році, а у 88-му планувалося асигнування на ці цілі збільшити до 6,3 млрд. доларів. На початок 1986 року у розробці СОІ брали участь понад 260 компаній та лабораторій [82, с. 10].

У березні 1985 року Сполучені Штати запропонували своїм союзникам, включаючи країни НАТО, Японію та Ізраїль, взяти участь у спільній реалізації програми СОІ. Із західноєвропейських країн на американську пропозицію офіційно оформити умови участі у СОІ погодились Великобританія, Федеративна Республіка Німеччина та Італія. У грудні 1985 року англійський міністр оборони і його американський колега підписали так званий “Меморандум про взаємопорозуміння”. У квітні 1986 року аналогічний документ скріпили своїми підписами представники західнонімецького, а пізніше – й італійського урядів. У документах були обговорені умови участі англійських, західнонімецьких та італійських фірм, лабораторій і університетів у реалізації СОІ [83, с. 59]. Потім свою згоду брати участь у реалізації програми СОІ офіційно підтвердили Японія та Ізраїль. Франція, Канада, Данія, Норвегія, Греція і Австралія не погодились розробляти програму на офіційному рівні, але не заперечували участь у ній власних фірм [78, с. 78].

Сполучені Штати збиралися використати наукові досягнення Великобританії у галузі ЕОМ, програмного забезпечення комп’ютерів, систем керування військового призначення і ракетних технологій. У ФРН отримали розвиток галузі радіолокації, оптики, надлегких матеріалів, а в Японії – оптико-електронних пристроїв, лазерів, робототехніки.

Власники великих військово-промислових концернів світу пов’язували з СОІ свої надії на отримання нових великих замовлень. Однак подальший розвиток подій засвідчив, що ці надії не виправдались. Це було обумовлено обмеженими масштабами їх участі в СОІ – максимально можлива сума

контрактів, яку США, відповідно до американського законодавства, збиралися виділити своїм союзникам, не перебільшувала 300 млн. доларів, що було еквівалентно приблизно 1% асигнувань, які передбачалось витратити на “зоряні війни” у 1986 – 1990 роках [83, с. 61]. На відміну від більшості спільних програм з розробки зброї і військової техніки деякі уряди країн НАТО вкладали власні кошти у дослідження з програми СОІ (всього майже 64 млн. доларів), тому що США уклали низку контрактів лише символічно, щоб створити видимість спільної праці [84, с. 84].

Безперечно, спроба створення США нової системи протиракетної оборони не відповідала вимогам Договору про системи ПРО від 1972 року, зокрема статті 5-й, яка зобов’язувала не створювати, не випробовувати і не розгортати системи або компоненти систем ПРО морського, повітряного, космічного або мобільно-наземного базування. Кожна зі сторін зобов’язувалася не модифікувати розгорнуті пускові установки, а також не створювати, не випробовувати і не розгортати елементи систем ПРО. Крім того, широкомасштабна система протиракетної оборони, яку розробляли США, зовсім не була оборонним засобом. Радянський Союз небезпідставно розглядав її як засіб безкарного першого удару, як систему, яка була призначена знизити втрати від удару у відповідь сторони, проти якої було здійснено ядерний напад. Приблизно половина проектів з програми СОІ суперечила статті 9-й Договору щодо систем ПРО, яка забороняла передавати або розміщувати у третіх країнах компоненти системи протиракетної оборони. Як же реагувало військово-політичне керівництво СРСР на ініціативи Сполучених Штатів Америки?

28 серпня 1985 року Генеральний секретар ЦК КПРС М. Горбачов, керманіч СРСР з необмеженими повноваженнями, у своїх відповідях американському журналу “Тайм” висловився так: “Щодо оцінки програми “зоряних війн”, то ми не можемо серйозно сприйняти твердження, ніби СОІ забезпечить невразливість від засобів ядерного нападу і тим самим приведе до ліквідації ядерної зброї... Навіть у тих, доволі скромних, масштабах, у яких СОІ, згідно з оцінками спеціалістів, може бути здійснена як обмежена за своїми

можливостями система ПРО, вона дуже небезпечна. Цей проект, безсумнівно, прискорить гонку озброєнь на всіх напрямках, а отже, загроза війни зростає” [65, с. 148]. Під час радянсько-американської зустрічі на вищому рівні у листопаді 1985 року М. Горбачов наголосив, що у випадку відмови американської сторони від припинення розгортання озброєнь у космосі відповідь СРСР буде “ефективною, не менш вартісною і здійсненою у стислий час і причому не обов’язково у космосі“. Нехай вона не буде симетричною, але це буде відповідь, яка знешкодить програму “зоряних війн” [85, с. 40]. У цей же час Міністр оборони СРСР маршал С. Соколов роз’яснив суть такої відповіді: “Якщо США розпочнуть мілітаризацію космосу, то у Радянського Союзу не залишиться іншого вибору, як здійснити відповідні заходи з відновлення ситуації. Це можуть бути заходи як у галузі оборонних, так і наступальних озброєнь. СРСР вибере такі дії, які найбільше відповідають його обороноздатності, а не ті, до яких його хочуть схилити вашингтонські діячі” [86, с. 3].

У виступах радянського військово-політичного керівництва СРСР, у численних роботах вчених і спеціалістів стверджувалося, що створення широкомасштабних систем ПРО позбавить обидві сторони впевненості у надійності свого потенціалу стримування. Внаслідок цього поновляться перегони наступальних та оборонних систем, буде розхитана стратегічна стабільність і піде під укіс процес скорочення наступальних стратегічних озброєнь. Радянські засоби масової інформації викривали факти порушення американською стороною Договору про системи протиракетної оборони. Певною мірою, радянська позиція стосовно питання щодо СОІ була правильною, тому що захищала національні інтереси Радянського Союзу, хоч і диктувалася неправильними міркуваннями. Москва була проти не тому, що піклувалася про стратегічну стабільність, а тому, що побоювалася відстати від США у галузі військово-технічного суперництва.

Виступаючи проти системи СОІ і мілітаризації космосу, СРСР у той же час порушував Договір щодо системи ПРО, коли будував стратегічну РЛС біля

Красноярська, підтримував єдину в світі чинну систему ПРО довкола Москви та протисупутникову систему в Тюратамі (космодром Байконур). Радянський Союз створив найпотужнішу протиповітряну оборону, здійснив у космосі найбільшу кількість випробувальних запусків балістичних ракет та вивів на орбіту найбільше військових супутників і кораблів багаторазового використання військового призначення, маскуючи їх під численні “Космоси”, “Союзи” та ін. Якраз це було ганебним у політиці Москви, і свідчило про непослідовність та неефективність радянської дипломатії на женевських переговорах з питань оборони та космосу.

Оскільки СОІ могла серйозно загрожувати потенціалу радянських стратегічних ядерних сил стримування, в СРСР розпочалася теоретична розробка концепції і стратегії “асиметричної відповіді” на міждисциплінарній основі. Цю роботу виконувала так звана “група академіка Веліхова” – міждисциплінарна спілка, яка включала фізиків, математиків, хіміків, інженерів-ракетобудівників, спеціалістів з космічних апаратів, політологів, економістів, фахівців-військовослужбовців. “Група академіка Веліхова” розробила ідеологію і конкретні формули “асиметричної відповіді”, сутність якої зводилася передусім до того, щоб в умовах розгортання США багатоешелонованої системи ПРО з використанням різноманітних засобів протиракетної оборони забезпечити можливість ударом у відповідь завдати нищівних втрат агресору. При цьому розглядалися найрізноманітніші сценарії першого масованого застосування американською стороною ядерної зброї зі спробою використання максимально дієвих обеззброювальних ударів, які повинні були передусім вивести з ладу стратегічні ядерні сили опонента і його систему управління [87, с. 4].

Стратегія “асиметричної відповіді” передбачала активні й пасивні контрзаходи. Вони могли включати в себе як розвиток спеціальних засобів нейтралізації і ураження різних елементів ешелонованої системи ПРО, так і підвищення, модифікацію і диверсифікацію (зміну діяльності) стратегічних ядерних озброєнь. За часом активізації контрзаходів їх поділяли на заходи

швидкої реакції, реалізація яких безпосередньо прив'язана до моменту удару у відповідь, і довготермінові заходи, які охоплюють попередню підготовку потенціалу удару у відповідь, включаючи його структурні зміни (кількісні та якісні. Цілями “асиметричної відповіді” були життєво важливі і досить вразливі елементи СОІ, якими, зокрема, є: космічний зв'язок, який може бути порушений або зруйнований засобами радіоелектронної боротьби; підсистема управління, де найбільш вразлива ланка – центральні керуючі ЕОМ, які навіть у випадку дублювання будуть розгорнуті в обмеженій кількості внаслідок їх підвищеної складності і собівартості; різні енергоносії та енергетичні системи (енергетичні ядерні пристрої, вибухові речовини, пальне і та ін.) [88, с. 28].

У рамках стратегії “асиметричної відповіді” на американську СОІ передбачався широкий комплекс заходів. Серед них – зміцнення бойової стійкості радянських стратегічних ядерних сил, збільшення кількості та розробка нових досконалих зразків МБР, будівництво для них додаткових пускових установок. Це було обумовлено тим, що кількісне нарощування МБР надавало більш широкі можливості масованого використання балістичних ракет в ударі у відповідь, що створювало додаткові труднощі для виявлення систем ПРО космічного базування, викликало різке падіння ефективності її систем перехоплення і наведення ударних засобів. Варто підкреслити, що, практично, весь комплекс заходів протидії СОІ був спрямований на збереження ядерного потенціалу СРСР з метою завдати гарантований удар у відповідь.

Оскільки ядерні носії були головною мішенню першого удару, були вжиті додаткові заходи щодо захищеності ракетних шахт: посилення бронезахисту кришки шахти і збільшення захисної товщини верхньої залізобетонної частини шахти. Разом був розроблений комплекс протидії системам самонаведення високоточних боеприпасів, які відводили боеприпаси на декілька метрів у сторону. Фортифікаційним захистом обладнувалися не тільки позиції МБР. Будувалися і захищені стаціонарні пускові установки зенітних ракет систем ППО і ПРО. Наприклад, для одного із видів протиракет була створена оригінальна наземна захищена пускова установка касетного типу. Зовні вона

нагадувала звичайну сільськогосподарську силосну башту. Але всередині розташовувалися протиракти і технічні системи обслуговування. Споруда була виконана із залізобетону і могла витримати непрямий вплив віддаленого ядерного вибуху (висотний вибух ворожої боєголовки, перехоплений комплексом системи ПРО) [89, с. 21 - 22].

У той час спостерігалось швидке зростання точності наведення як ядерної, так і звичайної зброї, що помітно збільшило вразливість стаціонарних пускових установок. А якщо врахувати, що космічні розвідувальні об'єкти дозволяли практично з 100 – процентною можливістю виявити розташування ракетної шахти і з точністю до десятків сантиметрів вирахувати її координати (з метою закладення у польотне завдання боєголовки), то навіть чотириразове підвищення захищеності шахтних пускових установок МБР, якого досягли радянські інженери, не виключало можливості ураження ракети. Подальше традиційне підвищення інженерного захисту шахт було безглуздом.

Радянські конструктори пішли шляхом підвищення мобільності пускових установок, причому рухливість комплексів досягалася через відмову від їх фортифікаційного захисту. В СРСР були взяті на озброєння мобільні комплекси, які пересувалися грунтом (на автомобільному шасі), і залізничні ракетні комплекси. Комплекси безперервно пересувалися згідно з запланованими маршрутами. Практично це виключало можливість завдати влучного удару по пускових установках.

Бойовий залізничний ракетний комплекс (БЗРК) являв собою залізничний ешелон з 17 вагонів, і зовні нічим не відрізнявся від звичайних потягів. У ньому розташовувалися МБР, пункти управління пуском, засоби охорони, технологічні і технічні системи, особовий склад і системи життєзабезпечення. Пуск ракет міг здійснюватися як із місць постійної дислокації, так і з ділянок маршрутів патрулювання. Перший серійний потяг пішов на бойове чергування у 1987 році, останній, дванадцятий – у 1991 році. Гарантійний термін дії комплексу був десять років [29, с. 88 – 97; 90, с. 121]. Треба відзначити, що вартість розгортання залізничного ракетного комплексу з розрахунку на одну

ракету з 10 боєзарядами майже у два рази перевищувала вартість шахтового комплексу з “важкою” ракетою. Але все це – як посилення захищеності шахтових пускових установок, так і розробка мобільних ракетних комплексів, було необхідно для підвищення життєздатності ядерних сил, тобто для гарантованого збереження загрози удару у відповідь [91, с. 4].

БЗРК були споряджені ракетою РС-22 (західна класифікація SS “Скальпель”), її влучність становила 200 метрів на відстані 10 000 км. Твердопаливні, а тому завжди готові до старту, вони скидали на голову противника десять півмегатонних головок. У 1987 році потяги, споряджені РС-22, спочатку отримав один ракетний полк Костромської дивізії, а потім ще три полки. Пізніше були розгорнуті ще сім полків у Красноярську і Береті (на північ від Пермі). 46 ракет РС-22 розташовувалися на півдні України [47, с. 454].

Пересувний ґрунтовий ракетний комплекс стратегічного призначення (ПГРК СП) – це наземний ракетний комплекс, пускова установка якого змонтована на гусеничному або колісному шасі високої прохідності. Прихованість комплексу забезпечується застосуванням спеціальних засобів і способів маскування, розосередженням запланованих позицій і спеціальними режимами переміщення в облаштованих районах. Під час відповіді СРСР щодо СОІ було створено пересувний ґрунтовий ракетний комплекс ракет середньої відстані РСВ-10 “Піонер”. У варіанті з моноблочною ядерною бойовою частиною мегатонного класу “Піонер-3” мав дальність стрільби 7500 км, тобто міг влучити у будь-яку ціль в Європі, а у випадку розташування на північно-східній території СРСР – і на значній частині території США. У 1988 році на бойове чергування заступив комплекс “Тополь”, який був споряджений триступеневою МБР з моноблочною головною частиною і досягав цілі на відстані 10 200 км [92, с. 711; 93, с. 25].

Як відповідь на програму СОІ, Радянський Союз розпочав розгортання третього покоління багатоцільових атомних підводних човнів. Одночасно будувалися багатоцільові ракетні носії проектів 971, 945 і 945а з корпусами із титанових і сталевих сплавів, споряджених новими міжконтинентальними

ракетами. Ракетні підводні крейсери проектів “Тайфун”, “Дельта”, “Оскар” (за класифікацією НАТО), були здатні здійснювати пуски балістичних ракет із підводного і надводного розташування, із будь-яких районів Світового океану. Максимальна дальність стрільби – понад 8000 км, влучність – декілька сотень метрів. Крейсери мали 16 – 24 балістичні (крилаті) ракети з моноблочними або роздільними боеголовками. Вони занурювалися на глибину до 600 м і мали необмежену дальність плавання, автономність становила 80 – 120 діб [94, С. 791].

Водночас на бойове чергування заступили балістичні ракети нового покоління, технологія яких передбачала використання для корпусу ракети та її боеголовки найміцніших сплавів на основі урану, так званий “кокон”, які не уражалися лазерною зброєю. Наприклад, ще у 1980 році було створено МБР РС-20 (згідно із західною класифікацією “SS Сатана”). Ракета була споряджена головною частиною з 10 високоточними боеголовками індивідуального наведення потужністю 550 Кт кожна – системою подолання ворожої системи ПРО. Вона долала відстань 15 000 км, з точністю влучення 350 – 440 метрів. “Сатана” мала 900 – 1000 кг несправжніх цілей, крім того уламки її бойової частини теж перетворювалися у несправжні цілі для систем ПРО США [89, с. 20; 93, с. 452].

Варто відзначити, що результатом зусиль СРСР з нарощування кількості стратегічних ракет наземного базування стало те, що станом на 1989 рік Радянський Союз мав 1407 МБР наземного базування проти 1000 наземних ракет у США (450 “Мінітмен-2”, 500 “Мінітмен-3” і 50 МХ). До складу радянських ракет увійшли: 380 ракет РС-10, закодovаних НАТО як SS-11, 60 РС-12 (SS-13), 110 РС-16 (SS-17), 308 РС-20, відомих на Заході як SS-18 “Сатана”, 320 РС-18 (SS-19 “Стиллет”), 58 РС-22 (SS-24 “Скальпель”), 170 РС-12М “Тополь” (SS-25). Проти випалу такої маси ядерних носіїв була безсила будь-яка протиракетна оборона. Найбільш стара ракета РС-10 (взята на озброєння у 1967 – 1971 роках) мала три модифікації і стріляла на відстань від 10 600 до 12 000 км. Споряджена або однією боеголовкою 1 Мт, або трьома по 200 Кт, вона могла відхилитися від цілі на 1,1 – 1,4 км, але при таких

боєзарядах це було не так вже й важливо. Навіть одна третина уцілілих ракет могла знищити США. Ракета на рідкому паливі зразка 1975 року – РС-16, була на 10 000 – 11 000 км і уражала ціль або однією страхітливою боєголовкою 3,6 Мт, або чотирма зарядами по 0,4 – 0,75 Мт з влучністю 400 метрів. Вона зберігалася заправленою у транспортно-пусковому контейнері, готовою до негайної дії. РС-18 долала відстань 10 000 км або з однією боєголовкою 5 Мт, або з шістьма від 0,2 до 0,55 Мт з несправжніми цілями. Влучність її становила 300 – 500 метрів [47, с. 448 - 450].

Крім наступальної зброї розроблялися також і зенітно-ракетні комплекси ПРО. У 1989 році на бойове чергування заступили мобільні багатоканальні всепогодні зенітні ракетні системи С-300ПМ. Ракети 48Н6Е, якими були споряджені комплекси, уражали стратегічні крилаті ракети, які летіли на висоті 6 – 100 метрів, на відстані 28 – 538 км [95, с. 35].

Разом із розвитком ударних стратегічних сил стратегія “асиметричної відповіді” передбачала також спеціальні засоби і способи протидії американській системі ПРО. Радянські експерти визначили мережу особливо вразливих компонентів потенційної протиракетної оборони США (передусім у космічному ешелоні), які можна було б зруйнувати не тільки прямим фізичним ураженням, але й в результаті радіоелектронного придушення. До активних засобів впливу були віднесені різні засоби наземного, морського, повітряного і космічного базування, які використовують в дія вражаючого впливу кінетичну енергію ракет і снарядів, лазерні та інші види високоенергетичних випромінювань. Було визначено, що активні контрзаходи стають ефективнішими, ніж елементи космічного ешелону системи ПРО тоді, коли вони протягом тривалого часу перебувають на орбітах з відомими параметрами, що значно спрощувало завдання їх нейтралізації і навіть повної фізичної ліквідації.

Варто нагадати, що СРСР ще 1 листопада 1968, вперше у світі, за допомогою експериментального космічного апарата-перехоплювача “ВС” уламковою бойовою частиною уразив мішень – штучний супутник Землі (“ВС”

– винищувач супутників) [62, с. 4]. У 1979 році ВС “Політ” був взятий на озброєння. Супутник мав потужний реактивний двигун, швидко маневрував у космосі і був здатний за допомогою гармати знищувати ворожі космічні апарати на відстані до 80 км. Було також виготовлено варіант “Польоту”, спорядженого чотирма ракетами “космос-космос”. У 1985 році Радянський Союз вивів на орбіту дев’ять супутників-винищувачів “Політ” [96, с. 20].

Наприкінці 1964 року в СРСР розпочалися роботи по створенню бойової орбітальної станції, яка пілотувалася військовими космонавтами. Проект мав назву “Алмаз”. Перша бойова орбітальна станція була запущена 19 квітня 1971 року під назвою “Салют”. Так розпочалася епоха бойових орбітальних станцій (БОС) типу “Салют”, яка тривала до 1986 року. Станцію пілотували два космонавти, вона була споряджена двома ракетами “космос-космос”. Космонавтів і вантажі на станцію доправляв транспортний корабель постачання, який, за офіційною “легендою”, мав назву “Космос-1443” [27, с. 211; 97, с. 303 - 306].

На початку 80-х років минулого століття радянські конструктори розробили станцію “Скіф-ДМ” (“Полюс”), довжиною 37 м, діаметром 4,1 м і масою майже 80 т. Вона мала лазерну зброю, яка могла уражати об’єкти противника (характеристика цієї зброї до цього часу є таємницею). Запуск станції було заплановано на 15 травня 1987 року. У зв’язку з одноосібним рішенням М. Горбачова про припинення мілітаризації космосу, запуск було здійснено лише з метою знищення станції у щільних шарах атмосфери [96, с. 314; 97, с. 23].

Щодо розвитку та становлення системи Стратегічної оборонної ініціативи, то станом на 1990 рік на її створення загалом було витрачено 14 млрд. доларів. З усіх проектів на етапі “демонстраційних випробувань і оцінок” перебували проекти щодо створення засобів спостереження, систем зв’язку і засобів перехоплювання. Інші – на етапі “концептуальних дослідів”. Особлива увага приділялася роботам із створення зброї спрямованої енергії, тобто лазерам. В той же час група експертів американського фізичного товариства здійснила

комплексний аналіз стану і перспектив досліджень зі створення зброї спрямованої енергії. У доповіді цієї групи відзначено, що всі наявні пристрої, які могли на той час використовуватися як зброя, вимагають покращення всіх своїх характеристик, а вже потім їх можна розглядати як зброю. Загальний висновок, який зробили експерти, полягав у тому, що навіть у сприятливих умовах необхідні десятиріччя найінтенсивніших наукових досліджень, щоб створити зброю спрямованої енергії [98, с. 39].

У 1990 році на роботи з програми СОІ було виділено 3,8 млрд. доларів, але вперше з початку робіт щодо реалізації цієї програми витрати були скорочені на 279 млн. доларів у порівнянні з попереднім роком. Згідно з оцінками зарубіжних експертів, це могло означати, що проекти програми залишаться на етапах “концептуальних досліджень” та “демонстраційних випробувань і оцінок”, тому що перехід до етапу повномасштабних розробок вимагав збільшення фінансування у декілька разів і визначення пріоритету окремих проектів. Лише програму створення системи виявлення і супроводження цілей на активній ділянці планувалося перевести на етап повномасштабних розробок у 1991 році, доповнюючи новими можливостями існуючу систему попередження про ракетний напад. На думку керівництва програми СОІ, в ситуації, яка склалася на той час, перехід до етапу повномасштабних розробок можливий лише у середині 90-х років. Зарубіжні експерти висловлювали все більше сумнівів щодо технічної реальності створення ефективної повномасштабної системи ПРО, відзначали її велику вразливість і показували можливість розробки відносно дешевих контрзаходів [99, с. 39].

Варто нагадати, що вже у червні 1986 року за ініціативою журналу “Тайм” у Вашингтоні відбулась конференція, на якій у черговий раз обговорювалась програма “зоряних війн”. У ній брали участь як односторонні і прихильники Президента – наприклад, директор Організації зі здійснення СОІ генерал-лейтенант Дж. Абрахамсон, помічник міністра оборони з питань політики у галузі міжнародної безпеки Р. Перл, спеціальний радник з контролю над озброєннями П. Нітце, так і критики програми – колишній директор управління

перспективних науково-технічних досліджень Пентагону Дж. Руїна, колишній співробітник міністерства оборони У. Слоком, заступник директора Центру лінійних прискорювачів Стенфордського університету С. Дрел та інші.

В ході обговорення помічник Міністра оборони Р. Перл і головний науковий консультант СОІ Дж. Йонас заявили, що мета СОІ – не створення всеосяжного “щита” над територією Сполучених Штатів, а лише захист пускових шахт американських стратегічних ядерних ракет. “Вважати, що ми збираємося захистити всіх і кожного за допомогою ідеальної оборонної системи, - це неправильний підхід до СОІ”, - сказав у своєму виступі Дж. Йонас. Його думка докорінно спростовувала заяву президента у 1983 році, що програма покликана “захистити людство”, спрямувати “великі таланти вчених на службу справі миру на планеті” і створення засобів, які “зроблять ядерну зброю безсилою та застарілою”. А насправді “космічний щит” призначався лише для прикриття тільки “важливих об’єктів, командних пунктів та балістичних ракет”. Ефективна оборона – скоріше справа політична, ніж технічна, визнав С. Дрел: “Шлях до більш безпечного світу пролягає через переговори, а не створення нового лазера” [100, с. 65].

Під час виступу у Національному клубі преси 22 березня 1990 року з приводу роковин оголошення програми СОІ Міністр оборони США Р. Чейні заявив: “Я не можу сказати, що ми здатні у найближчий час забезпечити на 100% непроникний щит від ядерної зброї. Однак якщо ми розгорнемо хоча б обмежену систему ПРО, яка буде задовольняти вимоги Комітету начальників штабів щодо перехоплення 40% боєголовок ракет у першому ракетно-ядерному ударі ворога, то така система сама по собі значно зміцнить наші можливості попередження ракетного нападу” [84, с. 79].

Отже, незважаючи на надмірні витрати по створенню неперевершеної системи протиракетної оборони США, її розробка не дала вагомих результатів і не виправдувала зусиль, спрямованих на її реалізацію. Дійсність вимагала політичного рішення щодо припинення програми. Але, як показали подальші події, програма створення новітньої системи ПРО мала вагому політичну

спрямованість з метою впливу на зовнішньополітичну та оборонну політику Радянського Союзу.

Американський дослідник П. Швейцер, який вивчав причини розпаду СРСР, довів, що, крім науково-технічної програми створення СОІ, існувала потужна дезінформаційна програма адміністрації США, яка супроводжувала заходи щодо створення системи ПРО і була спрямована на дезорієнтацію і залякування військово-політичного керівництва Радянського Союзу. Враховуючи ефективність радянської розвідки, яка крапа західні військові технології для використання їх у радянських військових системах, що дозволяло СРСР заощаджувати великі кошти на дослідженнях і впровадженнях цих технологій, Пентагон розробив спеціальну програму дезінформації. Вона охоплювала шість або сім таємних проектів з військової технології, якими СРСР повинен був передусім зацікавитися. Це стосувалося технології протидії виявлення повітряної техніки радаром і термолокації, СОІ, найсучаснішого тактичного літака. Дезінформація охоплювала всі стадії операції, включаючи висловлене на прес-конференціях перед зарубіжними журналістами. Несправжніми даними постачалися плани розробки, результати перевірки, графіки виробництва продукції та експлуатаційні випробування [101, с. 314 - 316].

П. Швейцер стверджує, що така політика США повністю себе виправдала: “Радянський Генштаб малював зловісну картину використання Р. Рейганом новітніх технологій з розвитку традиційних озброєнь, а також СОІ. Генерал О. Євсєєв писав в одній військовій газеті, що загроза створення нових технологій дає капіталістам можливість раптової атаки, так, як було з німцями, коли вони напали на Радянський Союз у червні 1941 року”. Вже 11 вересня 1986 року на переговорах у Рейк’явіку щодо скорочення стратегічних наступальних озброєнь американці у душі раділи. Сподвижник Р. Рейгана Д. Пойнтдекстер, згадуючи про розмову з маршалом С. Ахромєєвим, був впевнений: радянський військовоначальник відчував страх перед СОІ. “Вони були готові майже на все, аби покласти кінець Стратегічній оборонній ініціативі”. Далі П. Швейцер відзначає: “ Згідно з повідомленням О. Гордієвського, працівника КДБ, який

втік на Захід, у кремлівських лідерів визріло переконання: система “зоряних війн” може бути дійсно створена, буде працездатна і складе серйозну загрозу радянським стратегічним арсеналам... В американській пресі було розгорнуто кампанію щодо створення враження, що у розробці системи СОІ досягнутий вельми істотний прогрес, чого насправді не було. Тінь СОІ, яка і без того була головним болем М. Горбачова, зростала до страхітливо гігантських розмірів” [101, с. 327 - 329].

Програма СОІ втягнула СРСР в економічну війну зі США. Річ у тому, що згідно з оцінками західних фінансових кіл, на той час валютні запаси СРСР становили 25 – 30 млрд. доларів. Для того, щоб підірвати його економіку, американцям необхідно було завдати радянській економіці “позапланової” втрати саме на таку суму. Спроби Радянського Союзу нейтралізувати СОІ змусили керівництво перевести економіку країни на колію значних витрат у галузі озброєнь, що завдало гігантської шкоди – економіку було переорієнтовано на розвиток військово-промислового комплексу, запозичені багатомільярдні витратні кредити. СРСР був уже не в змозі розвиватися так, як передбачало керівництво держави. Змагання у галузі озброєнь призвели до суттєвого погіршення у сфері соціального забезпечення населення, зокрема постачання продовольства і товарів першого вжитку, що викликало напруження в країні.

Найбільш суттєвим досягненням адміністрації Р. Рейгана у реалізації програми СОІ слід вважати те, що напередодні розпаду СРСР, у липні 1991 року, після шестилітніх переговорів було підписано радянсько-американський договір про скорочення і обмеження стратегічних наступальних озброєнь за американською термінологією – Договір СТАРТ (російський варіант аббревіатури початкових букв відповідних англійських слів). Згідно з Договором, СРСР погодився на скорочення важких МБР на 50%. У той же час Радянський Союз зобов’язався не створювати і не розгортати нові типи таких ракет. СРСР також зобов’язувався скоротити приблизно на 50% сумарну вагу стратегічних ракет наземного і морського базування, які запускаються на

орбіту. Крім того, була досягнута домовленість, що кожний важкий бомбардувальник з ядерною зброєю (в яких США мали явну перевагу), буде розглядатися як один носій і один заряд, що зовсім не відповідало дійсності [102, с. 5]. В обмін на свої поступки Радянський Союз погодився на продовження розробки США системи Стратегічної оборонної ініціативи і спільної участі у цьому проекті.

Підсумовуючи розгляд даної теми, можна зробити висновок, що темпи зростання та удосконалення ракетно-ядерного арсеналу США і СРСР переконливо свідчили: розвиток і впровадження систем оборони від ракетно-ядерної зброї неминуче вели до зростання і удосконалення наступальних озброєнь, а це, у свою чергу, не тільки нейтралізувало покращення оборони, але й ще більше прискорювало гонку озброєнь, загострювало напруження і робило втрати, які очікувалися у випадку війни, ще більш масштабними.

У той час Договір щодо системи ПРО від 1972 року мав більш політичну, ніж військову вагу, тому що ні Сполучені Штати, ні Радянський Союз не мали реальної, ефективної системи захисту від стратегічних балістичних ракет. Водночас він працював на майбутнє, тому що на основі додержання принципів рівності і однакової безпеки обох сторін накладав доволі жорсткі обмеження на кількісний склад, структуру окремих елементів, якісні характеристики і дислокацію систем ПРО СРСР та США. Він полегшував вирішення завдань щодо обмеження і скорочення стратегічної наступальної зброї, послаблення гонки озброєння, заморозив зростання і модернізацію озброєнь в галузі ПРО, хоч розробка деяких технічних проектів могла продовжуватися у лабораторіях та конструкторських центрах.

У 80-х роках минулого століття США зробили нову спробу односторонньо розгорнути новітню, досконалу систему ПРО і розпочали виконання програми “Стратегічної оборонної ініціативи”. Програма являла собою довготривалий курс фінансованого державою максимально швидкого просування по найширшому фронту військово-технічного розвитку. Її метою було не просто виявити, що є можливим у плані захисту від балістичних ракет, а, не зважаючи

на витрати, зробити все необхідне для якнайшвидшого створення ефективної протиракетної системи. А якщо дивитися ще ширше – створити принципово нові засоби ведення війни, і передусім в якісно новому, останньому неосвоєному середовищі – у космосі та із космосу.

Вчені і спеціалісти довели, що створити систему, здатну захистити всю територію країни від масованих ударів сучасними міжконтинентальними балістичними ракетами з усім арсеналом подолання протиракетної оборони (несправжні цілі, станції активних перешкод, маневруючі бойові блоки) на той час, а можливо і з огляду на перспективу, є неможливим, тому що, які б витрати на цю систему не робилися, вона не дає гарантії того, що частка ракет не прорветься скрізь “космічний щит”, а вже цього буде достатньо, щоб завдати серйозної шкоди. Крім того, декілька комбінацій засобів протидії фактично можуть парировати дію такої системи ПРО, причому це може бути забезпечено дешевшим шляхом, ніж той, який передбачав би відповідне нарощування протиракетного потенціалу ударних озброєнь у космосі.

Незважаючи на негативний результат у спробах створити новітню протиракетну оборону загалом, концентрація і використання наукового потенціалу у галузі ПРО і достатнє фінансування дозволили досягти успіху в створенні принципово нових технологій у розробці засобів виявлення і розпізнавання космічних об’єктів, які можуть на якісно новому рівні вирішити проблему виявлення балістичних ракет і цілевказів активним засобам перехоплення космічного ешелону сил стратегічного нападу ворога. Крім того, було також отримано великий інформаційний масив, який прискорив розробку наймініатюрніших інтегральних схем і технології їх виробництва, технології виробництва напівпровідників, системи автоматичної обробки інформації, робототехнічних пристроїв, високочутливих радарів та ін.

Створення широкомасштабної системи протиракетної оборони США позбавило Радянський Союз упевненості у надійності свого потенціалу стримування, внаслідок чого в рамках “асиметричної відповіді” він розпочав розробку нового покоління МБР і нарощування потенціалу наявних ракет, що

призвело до посилення ракетно-ядерних перегонів, дестабілізації світової ситуації в галузі озброєнь і загрози виникнення повномасштабної ядерної війни, яка загрожувала усьому людству.

Політико-дипломатичні заходи США щодо виправдання необхідності створення широкомасштабної системи ПРО супроводжувалися впливом складової інформаційної війни – дезінформаційних заходів, які ввели в оману військово-політичне керівництво СРСР, що зумовило неправильний вибір адекватної відповіді на розгортання СОІ, знесення і руйнування радянської економіки, прискорило розпад СРСР.

РОЗДІЛ 3. ДОСВІД СТВОРЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПРОТИРАКЕТНОЇ ОБОРОНИ США ПІСЛЯ ЗАКІНЧЕННЯ “ХОЛОДНОЇ ВІЙНИ”

3.1. Розробка Сполученими Штатами Америки національної системи ПРО протягом 90-х років ХХ століття

У другій половині 1991 року в СРСР відбулися дуже важливі події. 21 грудня 1991 року в столиці Казахстану Алма-Аті керівники 11 колишніх союзних республік СРСР підписали Декларацію про створення Співдружності Незалежних Держав (СНД). Ця подія означала кінець існування СРСР. У зв'язку з цим 25 грудня 1991 року М. Горбачов заявив про відставку з поста Президента СРСР. 26 грудня одна з двох палат Верховної Ради СРСР – Рада Республік ухвалила Декларацію про скасування Союзу Радянських Соціалістичних Республік [103, с. 283]. Уся потужна “військова машина” Радянського Союзу, яка була націлена на Захід і готувалася за першої нагоди використати свою військову міць, розпалася. Небезпечна ера воєнного суперництва двох наддержав – СРСР і США закінчилася.

Варто нагадати, що станом на 1 січня 1988 року стратегічне озброєння СРСР та США виглядало так: у складі пускових установок міжконтинентальних балістичних ракет (ПУ МБР) Радянський Союз мав 1390 одиниць, США відповідно – 1000; на пускових установках балістичних ракет підводних човнів (ПУ БРПЧ) СРСР розташовував 942 одиниці носіїв ядерної зброї, а США – 672. Таким чином, у СРСР було 2332 одиниці ПУ МБР і БРПЧ, а у США – 1672. Крім того, у СРСР було 162 важкі бомбардувальники (ВБ) з ядерною зброєю, в тому числі 72 одиниці з крилатими ракетами, а у США відповідно – 588 бомбардувальників, в тому числі носіїв крилатих ракет – 161 одиниця. Всього ПУ МБР, БРПЧ і ВБ у Радянського Союзу було 2494, а у США – 2260. На стратегічних носіях перебувало: у СРСР – приблизно 10 000 ядерних боезарядів, а у США – майже 14 000 – 16 000 одиниць [70, с. 113].

Відмова від комуністичної ідеології, розпад СРСР, складна внутрішньополітична боротьба, збройні конфлікти на кордонах і території Росії, розвал економіки істотно змінили взаємовідносини між США і

Російською Федерацією (РФ), але не в галузі стратегічних наступальних озброєнь.

Політичний і економічний розпад Радянського Союзу негативно вплинули на стратегічний ядерний потенціал держави, зокрема на війська Ракетно-космічної оборони (РКО). Станом на січень 1992 року за межами Росії залишилась велика кількість як міжконтинентальних балістичних ракет, так і важких бомбардувальників, здатних нести ядерну зброю. На території України на той час перебувало 216 одиниць носіїв стратегічних ядерних сил (СЯС), 1500 ядерних боєголовок із сукупною потужністю 600 Мт; на території Казахстану – 140 одиниць носіїв СЯС, 1300 ядерних боєголовок із сукупною потужністю 700 Мт; на території Білорусі – 50 одиниць носіїв СЯС, 50 ядерних боєголовок із сукупною потужністю 40 Мт. Цей ядерний потенціал на території трьох колишніх республік СРСР становив 12% від загальної кількості носіїв СЯС Радянського Союзу, 28% від загальної кількості боєголовок і являв собою третій у світі комплекс ядерних сил за своїми можливостями після США і Росії [29, с. 211]. Зрозуміло, що ядерний потенціал США не змінився.

Розпад Радянського Союзу, закінчення “холодної війни”, призупинення військової конфронтації, досягнення угод щодо скорочення ядерних озброєнь кардинально змінили геостратегічну ситуацію у світі. В цих умовах відданість програмі протиракетної системи “Стратегічної оборонної ініціативи” (СОІ), так званих “зоряних війн”, яку започаткували США у 1983 році як противагу ядерним стратегічним силам СРСР, вступила в очевидне протиріччя з офіційним курсом США і Російської Федерації щодо відмови від військового протистояння і переходу до стратегічного партнерства. Іншою вагомою причиною зміни ставлення США до СОІ було невиконання запланованих заходів стосовно створення нових видів протиракетної зброї. Американським спеціалістам не вдалося досягнути необхідної потужності лазерів та фокусування їх випромінювання, яке необхідне у бойових умовах, і габаритів пучкової зброї та електромагнітних гармат. Не вдалося також вирішити завдання створення бойового варіанту лазера з рентгенівським

випромінюванням. Однак роботи щодо виробництва нових видів озброєння не зупинялися.

У заяві від 29 січня 1991 року тодішній президент США Дж. Буш сказав: “Зазираючи наперед, я віддав розпорядження перенацілити програму СОІ на забезпечення захисту від обмежених за масштабом ударів балістичних ракет, незалежно від джерел загрози. Давайте додержуватися зазначених проектів СОІ, щоб у майбутньому можна було боротися з будь-якою загрозою США, нашим збройним силам за океаном, нашим друзям і союзникам [104, с. 2].

З цього моменту розпочався новий етап у реалізації великих програм і планів СОІ. Суть ініціативи Дж. Буша полягала у тому, щоб переглянути плани розгортання СОІ з урахуванням двох факторів новітньої історії: розпаду СРСР і появу країн “третього світу”, які могли мати балістичні ракети. Перша причина обумовлювала значне зниження загрози глобального ракетно-ядерного удару, друга ж, навпаки, підвищувала небезпеку терористичних ракетних ударів по США та їх союзникам у різних частинах світу. Тому в такій ситуації нібито виникала необхідність негайного створення системи глобального захисту від обмежених ударів балістичних ракет, причому найрізноманітніших за призначенням і дальністю ураження, а не тільки стратегічних, як було наголошено на початку створення системи СОІ.

Варто відзначити, що думка військово-політичного керівництва США певним чином відповідала дійсності і напряду витікала із військово-стратегічних настанов зовнішньої політики США. Формування нової моделі світу і пов’язані з цим зміни характеру міждержавних протиріч та суперництва призвели до того, що протистояння двох наддержав, яке визначало розвиток головних світових процесів, змінилося боротьбою за лідерство у регіонах, в тому числі тих, що традиційно не були стабільними. Такі обставини були головними у визначенні військово-політичної ситуації на глобальному рівні.

Деякі держави розглядали володіння зброєю масового знищення як фактор зміцнення свого впливу в регіоні або стримування амбіцій суперників. Конкретні мотиви прагнення різних країн мати ракетно-ядерний потенціал

залежали від ступеня загострення регіональних протиріч і механізмів їх вирішення. Переважно вони визначалися наміром держав відігравати головну роль у регіональній політиці. Тому вже на той час багато країн мали балістичні ракети тактичного або оперативно-тактичного призначення власного виробництва або придбані за кордоном. Згідно з даними американських експертів, у 1990 році майже 30 держав мали у складі своїх збройних сил 11 типів таких ракет з дальністю стрільби від десятків до декількох тисяч кілометрів [105, с. 2]. Крім того, на територіях країн Співдружності Незалежних Держав – Росії, України, Казахстану, Білорусі, а також Китаю були розташовані міжконтинентальні балістичні ракети.

Нова концепція створення системи ПРО отримала назву “Система глобального захисту від обмежених ракетно-ядерних ударів” – англ. Джі-ПАЛС (Global Protection Against Limited Strikes – GPALS). Система „Джі-ПАЛС” призначалася головним чином для захисту передових угруповань збройних сил США на театрі військових дій (ТВД) та їх союзників від ударів тактичних і оперативно-тактичних ракет (ОТР), а також цивільних і військових об’єктів на території США від обмежених ударів МБР і балістичних ракет підводних човнів (БРПЧ). До її складу передбачалося включити стратегічний і тактичний наземні компоненти і космічний компонент зі спеціалізованими засобами виявлення, стеження, цілевказу і ураження: радіолокаційні станції (РЛС) наземного базування, орбітальні апарати інформаційного призначення, протиракети наземного і космічного базування [106, с. 10].

На думку розробників системи „Джі-ПАЛС”, у випадку ухвалення конгресом США її концепції і фінансування будівництва у повному обсязі, на заключному етапі створення вона повинна була виглядати так: 40 – 60 інфрачервоних космічних датчиків виявлення і цілевказання “Діамантове око”, майже 750 протиракет наземного базування та 1000 штучних супутників Землі-перехоплювачів “Діамантові камінці”, а також комплекси тактичної системи ПРО. Оборона ешелонам і можливість неодноразового впливу на ціль на усіх ділянках траєкторії її польоту, згідно з задумом американських спеціалістів,

повинні були забезпечити практично стовідсоткову можливість перехоплення ракет обмеженого удару. В середньому в ході перехоплювання МБР з дальністю стрільби 9000 км і більше система „Джі-ПАЛС”, на думку її розробників, що була надана конгресу США, здатна здійснити до 3 взаємодій на ціль засобами космічного ешелону і до 5 – засобами ураження наземного базування, тобто система була здатна уразити одну ціль 8 разів. Така ешелонована оборона і неодноразовий вплив на цілі були покликані гарантувати ефективність глобального захисту США та їх союзників від обмежених ракетних ударів [104, с. 5].

Однак і на цьому шляху створення системи ПРО виникли серйозні труднощі. Це передусім пояснювалося тим, що система “Джі-ПАЛС” зберігала основні стратегічні концепції СОІ, а тому суперечила Договору щодо протиракетної оборони від 1972 року, який уклали США та СРСР. Це загрожувало загальмувати процес скорочення стратегічних наступальних озброєнь, ускладнити відносини з Росією, у чому США були не зацікавлені. Тому переконавшись у тому, що об’єднати заплановане створення міні-СОІ з Договором неможливо, США обрали курс на лібералізацію обмежень, які він передбачав, а для цього була необхідна згода Росії. З цією метою Сполучені Штати запропонували Росії ідею про створення спільними зусиллями глобальної системи захисту світового співтовариства – ГСЗ.

Основний задум ГСЗ полягав у тому, щоб надати концепції “Джі-ПАЛС” міжнародного характеру шляхом залучення до її розробки провідних країн світу, особливо Росії. Таке ставлення до Росії пояснювалося намірами США використати її науково-технічні досягнення, напрацьовані у галузі ПРО. Крім того, враховуючи серйозні економічні труднощі і політичну нестабільність у країні, Сполучені Штати прагнули забезпечити собі можливість здійснювати більш істотний вплив на формування військової політики Росії. Її участь в розробці ГСЗ могла створити сприятливі умови для подолання обмежень, які були проголошені Договором про системи ПРО. Російська Федерація зробила відповідний крок. Під час свого виступу у Раді Безпеки ООН у січні 1992 року

Президент РФ Б. Єльцин висунув пропозицію про об'єднання зусиль різних країн щодо створення Глобальної системи захисту від обмежених ракетних ударів [105, с. 2]. Однак нежиттєздатність цієї ідеї була очевидною, і не пройшло й року, як ентузіазм щодо ГСЗ став зменшуватися, а до 1994 року ця аббревіатура практично зникла з політичного лексикону.

Варто нагадати, що у 1992 році до влади у США повернулися демократи на чолі з президентом Б. Клінтоном. Уже перші кроки нової адміністрації у сфері зовнішньої і оборонної політики свідчили про відхід Б. Клінтона від попереднього курсу адміністрації Р. Рейгана. Наприклад, інтенсивніше здійснювалися заходи щодо формування міжнародних відносин посткомуністичного періоду, зусилля дипломатії США були спрямовані на ядерне роззброєння та інтеграцію у демократичний світ колишніх тоталітарних країн Центрально-Східної Європи.

Під час візиту президента РФ Б. Єльцина до США у червні 1992 року була досягнута рамкова домовленість про подальше скорочення стратегічних наступальних озброєнь, а вже у січні 1993 року президентами США і Росії було підписано Договір СНО-2, який передбачав скорочення до 2003 року розгорнутої ядерної зброї обома державами до рівнів 3000 – 3500 боєзарядів. Майже три роки опісля, у січні 1996 року, Договір було ратифіковано Сенатом США, а Державна Дума Росії відклала цю процедуру на невизначений період [107, с. 4].

Договір СНО-2 був подальшим розвитком Договору СНО-1. У ньому передбачалося глибоке скорочення стратегічного наступального озброєння – приблизно на 2/3 від дійсних на той час рівнів. Такі масштаби скорочення помітно знижували можливості сторін щодо завдання першого удару, який роззброював суперника, і в той же час дозволяв зберегти достатньо засобів для відповідного (або відповідно-зустрічного) удару. Згідно з оцінками російських експертів, незважаючи на зовні однакові рівні скорочення кількості ядерних боєголовок та носіїв, США внаслідок реалізації договору могли отримати досить істотну перевагу з усіх компонентів стратегічних ядерних сил (СЯС). І

ця перевага, а точніше вищість, забезпечувалася більш потужним економічним і військовим потенціалом, стабільною стратегічною ситуацією в США і, що важливо, великими поступками Росії, які були обговорені напередодні ухвали Договору СНО-2.

Наприклад, на той час головним компонентом стратегічних ядерних сил Росії були МБР наземного базування. Це був найпотужніший і найменшвартісний елемент СЯС, який включав 2/3 носіїв і майже 65% ядерних боєзарядів. Договір передбачав зменшення більш ніж у два рази цього компоненту і збільшення у два рази морського компоненту СЯС. Для подібної реструктуризації стратегічних ядерних сил Росії було необхідно знищити майже 750 МБР з роздільними боєголовками, включаючи всі 154 важкі ракети. Замість важких ракет у майбутньому треба було виробити і запровадити 600 – 700 моноблочних ракет стаціонарного або мобільного базування. А США не треба було змінювати структуру своїх СЯС, тому що їх головним компонентом були балістичні ракети підводних човнів (БРПЧ), кількість яких треба було зменшити до погодженого рівня. Що стосується МБР, то американцям треба було зменшити лише 50 шахтних пускових установок ракет “МХ”, а на ракетах “Мінітмен-3” зняти по дві боєголовки. Всі ці заходи не вимагали таких великих затрат, які треба було зробити Росії [108, с. 4].

13 травня 1993 року Міністр оборони США Д. Еспін офіційно оголосив про зупинення робіт з проекту СОІ. Це було одне з найбільш серйозних рішень демократичної адміністрації Президента США Б. Клінтона з часу її приходу до влади. Серед важливих аргументів на користь цього кроку, наслідки якого широко обговорювалися експертами і світовою громадськістю, президент Б. Клінтон і його оточення одноголосно назвали розпад Радянського Союзу і як наслідок – безповоротне позбавлення США від свого єдиного гідного суперника у протиборстві держав [27, с. 229].

Потрібно нагадати, що у листопаді 1993 року в рамках російсько-американської Постійної консультативної комісії (ПКК) розпочалася процедура розгляду питань щодо розмежування стратегічної системи ПРО від

нестратегічної і розробка відповідних параметрів розмежування. Річ у тому, що на час підписання Договору щодо системи ПРО одночасно існували системи протиповітряної оборони і системи протиракетної оборони. Системи протиракетної оборони були представлені такими, які призначалися для боротьби із стратегічними ракетами під час взаємної атаки суперників. У той час загрози для безпеки обох наддержав від інших видів ракетної зброї не існувало, але на початку 90-х років минулого століття ситуація почала кардинально змінюватися. Згідно з оцінками Центрального розвідувального управління, на той час від 20 до 30 держав світу мали потенціал, щоб створити ядерну, хімічну і біологічну зброю. Майже така ж кількість держав володіла ракетною технологією, продовжувався процес вдосконалення ракет, особливо у напрямі збільшення дальності їх польоту та корисної завантаженості.

Безпосереднім імпульсом щодо посилення уваги до протиракетних систем театру військових дій (ПРО ТВД) стала війна у зоні Перської затоки у 1991 році – операція проти Іраку “Буря в пустелі”. Саме тут уперше були розгорнуті у великому масштабі протиракетні комплекси “Петріот”, які виявилися малоефективними у боротьбі із морально застарілими іракськими ракетами типу “Скад” [109, с. 89]. Це серйозно стурбувало військово-політичне керівництво США, тому що окремі угруповання американських військ були розгорнуті у тих регіонах світу, які вражалися ракетними ударами. Після тривалого обговорення конгрес США ухвалив законопроект, який передбачав створення нестратегічної ПРО і одночасну розробку національної системи протиракетної оборони (НПРО). Остаточне рішення щодо розгортання системи НПРО передбачалося ухвалити приблизно до 2003 року з огляду на реальні загрози та ефективність перспективної системи оборони [110, с. 6].

У процесі переговорів щодо розмежування систем ПРО США запропонували зарахувати до стратегічної протиракетної оборони тільки такі системи, які випробувані проти стратегічних ракет, а якщо вони не випробувані, то вважати нестратегічними. Після тривалих обговорювань сторони дійшли згоди щодо малошвидкісних антиракет нестратегічної ПРО, які

повинні мати швидкість не більш 3 км/с. Тоді ж були розроблені умови здійснення випробувань систем ПРО. Сторони погодилися, що випробування нестратегічних систем ПРО повинні здійснюватися із ракетами-мішенями, які летять зі швидкістю не більше 5 км/с. та дальністю стрільби не більше 3500 км [111, с. 1].

Проблема розмежування систем ПРО була предметом обговорення на всіх російсько-американських зустрічах на вищому рівні, які відбулися у 1995 – 1997 рр. У березні 1997 року на зустрічі президентів РФ і США у Гельсінкі Б. Єльцин погодився з пропозицією Б.Клінтона щодо питання про високошвидкісні системи протиракетної оборони. Внаслідок цього у вересні 1997 року Міністром закордонних справ РФ Є. Примаковим і Держсекретарем США М. Олбрайт було підписано пакет документів щодо ПРО, які, зокрема, містили Заяву, відповідно до якої нестратегічними високошвидкісними системами вважалися ракети-перехоплювачі наземного і повітряного базування, які мали швидкість до 5 км/с., а морського – до 4,5 км/с. З цього моменту США отримали певну можливість створювати ефективнішу систему нестратегічної ПРО з визначеними стратегічними можливостями. На думку як російських, так і американських експертів, угода щодо розмежування, яка поставила під сумнів існування Договору щодо систем ПРО, виникла зовсім не тому, що у відносинах між Росією і США відбулися кардинальні зміни. Такий результат переговорів був відображенням об'єктивної слабкості російської позиції, якою США зуміли скористатися, а також непослідовної та непродуманої політики Росії стосовно Договору щодо систем ПРО і питання розмежування [112, с. 1].

У цей час у США вже активно розроблялися системи, які були здатні перехоплювати ракети великої дальності. Наприклад, ракетна система GBI – стратегічна ракета-перехоплювач наземного (шахтного) базування; зональна ракетна система THAAD, яка являла собою мобільний протиракетний комплекс наземного базування, що здатний перехоплювати боєголовки балістичних ракет на висотах до 150 км з дальністю перехоплення до 200 км; NTV – нестратегічна

ракетна система ПРО морського базування, призначена для перехоплення російських балістичних ракет підводних човнів на активній ділянці траєкторії польоту до розділення бойової частини. Однак у комплексі з системами інформації і керування вона також, як і система ТНААД, могла перетворитися в один із ешелонів стратегічної протиракетної оборони країни [111, с. 1]. Тобто, розробка цих систем, які були спрямовані на вирішення конкретних завдань, мала єдину загальну мету – створення широкомасштабної, глибокоешелонованої системи стратегічної ПРО на території США.

Варто нагадати, що на президентських виборах, що відбулися у листопаді 1996 року, знову переміг Б. Клінтон. Але вибори до конгресу, як і минулого разу, виграли республіканці. Вони здобули 55 місць (проти 45 у демократів) у сенаті і 226 (проти 206) у палаті представників [113, с. 363]. У діяльності нової адміністрації Б. Клінтона визначилися суттєві зміни. Якщо в 1993 – 1994 рр. Б. Клінтон дотримувався принципів лібералізму, властивих демократам, то після виборів 1996 року він змістився вправо.

У грудні 1997 року Б. Клінтон підписав таємну директиву, яка, найвірогідніше, із погодження адміністрації, стала відома американській громадськості. В ній визначалися загальні цілі та завдання, що були поставлені перед стратегічними ядерними силами, зберігалася можливість нанесення ядерного удару по російських військових і цивільних об'єктах. Крім того, розширювався перелік цілей на території Китаю, а також містилася вказівка зупинити планування заходів на випадок затяжної ядерної війни. Нова директива замінила документ, який ухвалив Президент Р. Рейган у 1981 році. Директива вимагала від розробників військової політики зберегти “вже наявні можливості щодо ядерних ударів по військовому і цивільному керівництву та ядерних силах Росії”. Особливістю документу було те, що допускалося застосування ядерної зброї у відповідь на використання хімічних і біологічних засобів проти американський військ [114, с. 2]. Таким чином, США недвозначно показали, що, як і раніше, Росія залишалася головним потенційним ворогом США.

Після того, як у серпні 1998 року Північна Корея здійснила випробувальний запуск своєї міжконтинентальної балістичної ракети “Тепходонг-1”, у США знову розпочалося активне обговорення проблеми протиракетної оборони. Головним поштовхом до цього було щорічне звернення президента США до Конгресу з приводу визначення стратегії національної безпеки держави. У жовтні 1998 року Конгрес отримав документ “Стратегія національної безпеки США у наступному столітті”, в якому визначалися цілі, завдання і напрями діяльності американського військово-політичного керівництва у сфері зовнішньої і військової політики.

Стосовно проблеми протиракетної оборони у документі зазначалося: “Ми маємо програми розробки і розгортання систем ПРО, які призначені для захисту угруповань збройних сил США і союзників від ударів балістичних ракет оперативного-тактичного призначення з боєголовками у звичайному спорядженні або носіями зброї масового ураження... Хоч розвідувальне товариство не прогнозує, що будь-яка держава (за винятком Росії, Китаю і, можливо, Північної Кореї) зможе до 2010 року розгорнути міжконтинентальні ракети, які будуть здатні досягнути території США, ми розробляємо, з урахуванням наших зобов’язань за Договором щодо систем ПРО, систему протиракетної оборони національної території з обмеженими можливостями, яка дозволить вже у 2000 році ухвалити рішення про розгортання протягом трьох років системи ПРО національної території” [115, с. 9 - 10].

У листопаді 1998 року Організація протиракетної оборони від балістичних ракет подала на розгляд аналітичну доповідь “Концепція розгортання національної системи ПРО”, в якій викладалися основні підходи до її формування”. Президент Б. Клінтон офіційних заяв з цієї проблеми не зробив, однак надіслав Президенту РФ Б. Єльцину листа, в якому виклав плани створення і випробування системи ПРО, яка могла б захистити США від обмеженого ракетного удару з боку “злочинних режимів” (“націй-ізгоїв”), до яких Вашингтон відносив Північну Корею, Ірак і деякі інші держави [116, с. 4].

20 січня 1999 року відбулася прес-конференція міністра оборони США У. Коена. Він обнародував концепцію можливого розгортання систем ПРО США і театру військових дій, визначив ставлення до Договору щодо систем ПРО, розглянув питання реструктуризації конкретних проектів, що були спрямовані на “досягнення можливостей розгортання системи ПРО так швидко, наскільки це можливо”. Його доповідь була конкретизована і розширена заявами голови Об’єднаного комітету начальників штабів генерала Г. Шелтона і глави Організації з протиракетної оборони генерал-лейтенанта Л. Лілеса.

У виступі У. Коен заявив, що метою програми національної ПРО (так в США почали називати те, що у Договорі щодо ПРО класифікується як “система протиракетної оборони території країни”), є “забезпечення для усіх 50 штатів США обмеженого захисту від ракет великої дальності, які мають злочинні режими третіх країн, або від несанкціонованих одиничних запусків ракет”. Раніше військово-політичне керівництво США заявляло, що прийняття рішення щодо розгортання обмеженої системи ПРО країни залежить від двох передумов – наявності ракетної загрози та технологічної можливості розгортання цих ракет іншими країнами. Глава військового відомства США зробив принципово важливу заяву: “Аналіз свідчить, що перша передумова вже існує, і вирішальним фактором залишається технологічна готовність”. Крім того, він заявив, що “розгортання системи може вимагати внесення змін у Договір щодо систем ПРО, тому над визначенням їх характеру адміністрація зараз працює”. Невдовзі, під час візиту Держсекретаря США М. Олбрайт до Москви, нею були дезавуальовані різкі вислови У. Коена і сформульована офіційна позиція США стосовно системи ПРО, яка базувалася на таких основних засадах: Америка, як і раніше, віддана Договору щодо систем ПРО; рішення про розгортання системи ПРО країни, яке заборонено цим договором, буде ухвалено не раніше червня 2000 року, а саме розгортання відбудеться у 2005 році або пізніше; всі рішення у цій сфері будуть ухвалені лише після російсько-американських консультацій, які розпочнуться вже наприкінці лютого 1999 року [117, с. 1].

У березні 1999 року спочатку сенатори, а потім і конгресмени переважною більшістю голосів ухвалили законопроект, який передбачав створення територіальної протиракетної оборони, “як тільки це буде технічно можливим”. На відміну від попередніх років Президент Б. Клінтон не використав право вето і, скоріш за все, виходячи із кон’юнктурних внутрішньополітичних міркувань, 23 липня 1999 року затвердив законопроект, хоча формально ухвалу про початок розгортання системи ПРО повинні були приймати у червні наступного року. Тобто, розгортання національної системи ПРО було офіційно віднесено у ранг державної політики, і проблема її створення із віртуальної площини “буде не буде” остаточно переведена в ординату часу “коли” [116, с. 4].

8 вересня 1999 року С. Телботт, перший заступник Держсекретаря США, прибув до Москви із пропозицією керівництва США стосовно зміни Договору щодо системи ПРО, яка б дозволила Сполученим Штатам розгорнути обмежену систему ПРО території країни, яка в той же час могла мати певний потенціал різкого нарощування своїх можливостей. С. Телботт повідомив також, що у випадку, якщо Росія відмовиться від американської пропозиції, США вийдуть із Договору і будуть діяти так, як будуть вважати за потрібне. Заяви С. Телботта російська сторона сприйняла не як пропозицію щодо серйозного обговорення фундаментально важливого для обох сторін питання, а як загрозу та ультиматум [118, с. 6].

У той час базовим аргументом на користь протиракетної оборони як одного з пріоритетів було виникнення багатовимірної загрози балістичних ракет. Велику роль у виборі моменту щодо ухвали рішення про розгортання системи ПРО відігравала передвиборча президентська кампанія в США, яка набирала обертів. У цих умовах гасла типу “Захистимо Америку!” активно експлуатувалися як республіканською, так і демократичною партіями. Але не тільки громадян країни, але й світову спільноту переконували у тому, що для США вже існує або найближчим часом буде створена реальна загроза нанесення удару по їх території стратегічними балістичними ракетами таких країн, як Північна Корея, Іран, Ірак. У той же час національна система ПРО

США буде “обмеженою”, призначеною виключно для перехоплення окремих ракет і не буде підривати стратегічну стабільність.

Згідно з вимогами конгресу США, розвідувальні служби щорічно надають доповідь про розвиток балістичних ракет. У ній аналізуються потенційні можливості окремих країн, які володіють балістичними ракетами або космічними кораблями чи мають намір здійснювати програми щодо їх будівництва.

Громадський звіт Ради національної розвідувальної служби за вересень 1999 року під назвою “Створення ракетного потенціалу зарубіжними державами та загроза балістичних ракет Сполученим Штатам на період до 2015 року” прогнозував: “Упродовж наступних 15 років Сполучені Штати, найвірогідніше, стоятимуть перед загрозою МБР Росії, Китаю, Північної Кореї і, можливо Ірану та Іраку... Російська загроза буде залишатися найбільш сталою і серйозною”. У звіті також зазначено, що поширення балістичних ракет середнього радіусу дії створює безпосередню і щораз більшу загрозу інтересам Сполучених Штатів, їх збройним силам та союзникам і значно змінило стратегічний баланс на Середньому Сході та в Азії” [119, с. 26]. Отже, Сполучені Штати збиралися створити національну систему ПРО передусім для ліквідації загрози з боку Росії, тим більше, що Російська Федерація на той час була економічно ослабленою, через що скорочувала свої стратегічні наступальні озброєння (СНО), а, як відомо, чим нижчий рівень СНО, тим ефективніше система ПРО може здійснити їх перехоплення.

Щодо ствердження про “обмеженість” національної системи ПРО, то очевидно, що будь-яка протиракетна оборона повинна мати такий склад і структуру, які повинні відповідати її призначенню. Для цього до складу систем ПРО повинні входити три основних компоненти: інформаційно-розвідувальна система, система бойового управління і зв’язку, засоби перехоплення.

Якщо США вели мову про прикриття, нехай навіть, як стверджувалося, від обмежених ударів, але на всій національній території, то інформаційно-розвідувальна система повинна була також охопити всю країну. Для цього в

Сполучених Штатах треба було створити загальне радіолокаційне поле, розгорнувши для цього цілу мережу РЛС виявлення і розпізнання боєголовок на фоні несправжніх цілей, цілевказівок і наведення перехоплювачів (у доповнення до наявних систем попередження про ракетний напад і станцій далекого виявлення). Поряд з цим необхідно було розгорнути космічний ешелон, який забезпечував би вирішення завдань в інтересах боротьби із ракетами ворога на всій території країни та за її межами. Аналогічна ситуація складалася й з системою бойового управління і зв'язку, тому що вона покликана об'єднати всі об'єкти системи ПРО, які розташовані на всій території США і в космосі. Все зазначене вище показує, що так звана обмежена національна система ПРО є не чим іншим, як основою повномасштабної територіальної системи оборони, що було категорично заборонено Договором щодо систем ПРО 1972 року (ст. 1 п. 2).

Варто відзначити, що плани США створити “обмежену” протиракетну оборону викликали серйозне занепокоєння російського військово-політичного керівництва, яке побачило у них пряму загрозу для стратегічної стабільності. Про це свідчило послання Президента РФ Б. Єльцина Президенту США Б. Клінтону, яке передав в Осло 2 листопада 1999 року прем'єр-міністр В. Путін. У ньому, зокрема, підкреслювалося: “Розвал Договору щодо систем ПРО внаслідок розгортання в США системи протиракетної оборони території країни може мати вкрай загрозливі наслідки для всього процесу роззброєння, передусім у галузі ядерних озброєнь і тим самим для міжнародної стабільності та безпеки”. Одночасно Б. Єльцин звернувся з посланням до генерального секретаря ООН, глав держав “великої сімки”, а також Китаю, Індії, Південно-Африканської республіки та Швеції. Він звернув їх увагу на загрозливу ситуацію, яка може скластися у світі внаслідок реалізації планів США стосовно системи ПРО. Росія, Китай і Білорусь внесли проект резолюції Генеральної Асамблеї ООН щодо збереження та дотримання Договору щодо систем ПРО. Комітет з питань роззброєння і безпеки ООН на засіданні 5 листопада 1999 року ухвалив резолюцію, яка закликала “продовжити зусилля щодо зміцнення

Договору про обмеження систем ПРО і збереження його цілісності і дієвості, для того щоб він залишався наріжним каменем забезпечення стратегічної стабільності, миру в усьому світі і сприяння подальшому скороченню стратегічних ядерних озброєнь” [116, с. 4].

Занепокоєння і позицію Росії щодо планів США розгорнути національну ПРО можна пояснити тим, що її власна ПРО була лише уламком протиракетної оборони Радянського Союзу, який вона успадкувала внаслідок розпаду СРСР. На той час Росія була не здатна дати асиметричну відповідь на американський виклик, тому що внутрішній валовий продукт (ВВП) Російської Федерації в 15 – 20 разів поступався ВВП Сполучених Штатів Америки (ВВП СРСР в 1990 році – у 3 рази). Згідно з оцінками американських експертів, військовий бюджет Росії у 1997 році був у 7 разів менший, ніж у 1990 році (американський скоротився приблизно на 40%). Президент США Б. Клінтон запропонував збільшити бюджет Пентагону у 2000 фінансовому році на 12 млрд. доларів, а російському Міністерству оборони у 1999 році було виділено лише 93 млрд. рублів – це 4 млрд. доларів за обмінним курсом і 10 – 15 млрд. доларів згідно з паритетом купівельної спроможності. Саме тому Росія не могла брати участь у нових гонках озброєнь, і це добре розуміли в США [120, с. 4].

Важливою складовою протиракетної оборони СРСР була система попередження про ракетний напад (СПРН). На СПРН покладалися завдання отримувати інформацію попередження про ракетний напад на пункти державного і військового управління, формувати інформацію попередження для системи ПРО і надавати дані про космічні об’єкти для системи контролю космічного простору.

До складу СПРН входили два компоненти: перший, або космічний ешелон із угруповання космічних апаратів-розвідувальників, який повинен був виявити ракети у будь-якому місці земної кулі і протягом мінімального часу видати інформацію щодо місця їх старту; другий ешелон, який включав мережу наземних радіолокаційних вузлів з використанням РЛС далекого виявлення протиракетної оборони Москви з високорезультативними радіолокаційними

станціями, які були здатні виявити ракети у польоті на відстані до 6000 км. Отримання даних від усіх інформаційних засобів СПРН космічного та наземного базування, від інформаційних засобів системи ПРО та системи космічного контролю дозволяли своєчасно виявити факт ракетного нападу, державу-агресора, ступінь загроз системам бойового управління, стратегічним ядерним силам для того, щоб військово-політичне керівництво СРСР могло прийняти рішення про ефективне застосування збройних сил адекватно ступеню загрози, яка була реалізована [121, с. 4].

Система попередження про ракетний напад відіграє важливу роль у підтриманні стратегічної рівноваги і попередженні ядерної війни. Вона покликана забезпечити потрібним запасом часу для прийняття рішення стосовно удару покарання. Агресор повинен знати, що, якщо він розпочав піднімати свої ракети, то противник здійснить відповідно-зустрічний або відповідний удар. Якщо ж зруйнувати СПРН, то відбудеться значне скорочення стратегічної стабільності і в агресора може з'явитися спокуса уникнути відповідно-зустрічного удару.

Внаслідок розпаду СРСР у його правонаступниці Російській Федерації виникли серйозні проблеми щодо підтримання у боєздатному стані радіотехнічних вузлів другого ешелону СПРН. Її радіолокаційні станції опинилися спочатку на території шістьох держав, а потім п'ятох (після демонтажу РЛС у м. Скрунда): Росія (Мурманськ, Печора, Іркутськ), Україна (Мукачеве, Севастополь), Білорусь (Барановичі), Азербайджан (Мінчегаур), Латвія (Скрунда – РЛС було демонтовано в 1999 році), Казахстан (Балхаш). Угода від 6 липня 1992 року, яку підписали глави держав СНД і яка передбачала зберегти вузли СПРН у цілісній системі, проблеми не вирішувала. Ці об'єкти стали власністю тих держав, на чий території вони розміщувалися. У зв'язку з цим виникли серйозні проблеми з фінансовим, тиловим та інженерним забезпеченням вузлів, а також комплектуванням їх особовим складом. Крім Росії і України жодна із зазначених держав не вкладає своїх коштів, щоб забезпечувати життєдіяльність вузлів. Крім того, більшість засобів

СПРН, які діяли на той час, були створені у період 1968 – 1978 років і відпрацювали свій технічний ресурс [122, с. 6].

Система ПРО Росії під назвою А-135 офіційно заступила на бойове чергування у 1995 році. Вона включала у себе мережу РЛС, а також угруповання космічних засобів для отримання первинного сигналу про старт МБР противника. До її складу увійшли 100 ракет-перехоплювачів типу “Гелос” і “Газель” (згідно з класифікацією НАТО) шахтного базування далекого і близького перехоплення з ядерною бойовою частиною [111, с. 1].

Наведене свідчить, що стан систем ПРО та економічні можливості Росії змушували її військово-політичне керівництво протидіяти спробам США досягнути переваги в галузі протиракетної оборони лише за допомогою політико-дипломатичних заходів, тому що Росія була нездатна створити територіальну протиракетну оборону, а лише системи ПРО окремих районів.

Хоч у березні 2000 року Президентом Російської Федерації став В. Путін, позиція військово-політичного керівництва Росії щодо спроби США розгорнути національну систему ПРО залишилася незмінною. Про це свідчать результати московської зустрічі президентів США і Росії 5 червня 2000 року. В ході саміту було підписано спільну заяву “Про принципи стратегічної стабільності”, в якій зафіксовано досягнуті угоди стосовно Договору про системи ПРО від 1972 року. В заяві відзначається, що президенти “підтверджують свою прихильність до цього договору як наріжного каменя стратегічної стабільності”. Однак, як сказано в документі, можуть виникнути нові загрози безпеці, і в зв’язку з цим президенти РФ і США допускали можливість внесення у майбутньому у договір певних змін [123, с. 53].

Попри бурхливі дебати навколо національної ПРО США в середині країни та поза її межами (а остаточне рішення про розгортання НПРО могло бути ухвалено лише у середині 2000 року), військове відомство США вже у 1999 році розпочало здійснювати певні заходи стосовно розгортання протиракетної оборони. Отже, було заявлено про надання бюджетних коштів, які потрібні для розгортання системи. До того часу міністерство оборони США фінансувало

лише дослідження і розробки в цій галузі. Витрати на НПРО були збільшені на 6,6 млрд. доларів, причому сюди увійшли витрати, пов'язані з підготовкою до розгортання систем НПРО у наступні роки. До зазначеної суми було включено додаткові 800 млн. доларів, які виділив конгрес у 1999 році. Планувалося, що витрати на створення систем НПРО будуть майже потроєні і досягнуть 10,5 млрд. доларів у період до 2005 року [117, с. 1].

Почалися практичні випробування окремих елементів майбутньої системи. Випробування ділянки перехоплення у січні 2000 року закінчилося невдачею – ракета-перехоплювач не змогла уразити ціль над Тихим океаном. У серпні того ж року Пентагон здійснив два нових випробування. У ході першого із них міжконтинентальна ракета “Мінітмен-3”, яка стартувала з бази ВПС США Ванденберг (штат Каліфорнія), вивела на навколосеземну орбіту 20 об'єктів, які повинен був ідентифікувати прототип радарної установки. Згідно з даними Пентагону, радар, який розташовувався у Тихому океані на атолі Кваджалейн, виконав це завдання. В ході другого випробування, також з використанням “Мінітмен-3”, була перевірена дієвість системи зв'язку з ракетою-перехоплювачем [124, с. 53].

Для функціонування національної протиракетної оборони США передбачалося ввести в експлуатацію 15 радарів, 29 супутників і 250 перехоплювачів системи ПРО. Її основою повинні були стати 100 ракет-перехоплювачів, розташованих на Алясці. Все це вимагало як мінімум 60 млрд. доларів, витрати як фінансових, так і людських ресурсів могли ще зрости [125, с. 8]. Мабуть, не випадково Президент США Б. Клінтон сказав, що, ухвалюючи рішення щодо розгортання системи НПРО, він буде виходити із чотирьох факторів: ступеня загрози, вартості системи, стратегічного обґрунтування і технічної готовності до її розгортання [126, с. 50].

Наміри адміністрації Б. Клінтона розгорнути систему НПРО неоднозначно оцінювали і експерти в галузі протиракетної оборони й міжнародних відносин, і впливові політики країни. Наприклад, у доповіді Президенту США від Центрального розвідувального управління стверджувалося, що розгортання

системи НПРО неминуче призведе до ракетно-ядерних перегонів за участю Росії і Китаю. Навіть якщо Росія погодиться з аргументами на користь розгортання нової системи, Китай, який має лише 20 МБР, у випадку її розгортання негайно почне вживати відповідні заходи, зокрема встановить на своїх ракетах роздільні головні частини індивідуального наведення та введе у дію декілька десятків стратегічних мобільних ракет на автомобілях. Нарощування ракетно-ядерного озброєння КНР викличе аналогічні дії з боку Індії. В свою чергу, як стверджували експерти ЦРУ, Пакистан, реагуючи на дії сусідньої країни, також почне нарощувати свої ядерні сили. Крім того, Росія і Китай можуть почати продаж ракетних технологій Північній Кореї, Ірану, Іраку, Сирії. У доповіді також відзначалося, що створення системи НПРО може призвести до ускладнення стосунків з європейськими союзниками, які сприймають плани керівництва США як прагнення відгородитися від усього світу протиракетним щитом [123, с. 53].

Колишній Держсекретар США Г. Кіссінджер вважав, що ухвала рішення щодо розгортання системи НПРО у 2000 році передчасна через невдачі з випробуванням окремих її елементів. На його думку, “жодна адміністрація, яка серйозно ставиться до питань національної безпеки, не зможе обійтися без протиракетної оборони. Однак рік виборів Президента США – не зовсім вдалий час для такого кроку” [126, с. 50].

Дійсно, деякі європейські країни виявили стурбованість планами США щодо системи НПРО. Згідно з доповіддю Міжнародного інституту стратегічних досліджень (Лондон), прагнення США створити національну систему ПРО, завдає “шкоди” НАТО і викликає суперечки в цій організації. Система ПРО США, відзначалося у документі, “є непотрібний, дестабілізаційний крок, спрямований проти перебільшеної загрози”. І хоча дієвість цієї системи ще не доведено, в США вважають, що її створення – лише питання часу. Отже, на думку спеціалістів інституту, цілком можуть виправдатися “страхи європейців з приводу односторонності дій Сполучених Штатів”, що може похитнути єдність блоку [127, с. 49].

Союзники США вважали, що американцям потрібно було спочатку переконати всіх членів НАТО у необхідності такого кроку. Занепокоєність країн – членів Північноатлантичного альянсу була викликана й тим, що нова система ПРО повинна була захищати лише США, а не Європу загалом. Представники європейських країн були стурбовані й тим, що у випадку реалізації США своїх планів у рамках НАТО виникне друга система безпеки, що буде дублювати попередню. Так, на думку Міністра закордонних справ Німеччини Й. Фішера, Сполучені Штати повинні в цьому питанні діяти не самостійно, а консультуватися з союзниками. З метою уникнення дублювання системи безпеки всередині НАТО Великобританія висунула пропозицію щодо розширення дії американської системи ПРО таким чином, щоб вона також забезпечувала захист європейського континенту [126, с. 50].

Варто відзначити, що Росія скористалася незадоволенням європейців щодо одноосібного розгортання системи ПРО США та ситуацією, яка склалася всередині Північноатлантичного альянсу. 5 червня 2000 року, під час офіційного візиту до Італії, В. Путін запропонував європейським державам створити спільну з Росією протиракетну оборону. Москва запевняла європейську спільноту, що метою її пропозиції є зміцнення європейської стабільності, а у підсумку – і стабільності у світі, здійснення спільної протидії ракетному розповсюдженню, нейтралізація потенційних загроз ракетного нападу на Західну Європу та Росію. Ініціатива Росії, на думку її військово-політичного керівництва, була спрямована на спільну працю і координацію дій, а саме: спільна оцінка характеру і масштабів ракетного розповсюдження та можливих ракетних загроз; спільна розробка концепцій загальноєвропейської системи нестратегічної ПРО, черговість її створення і розгортання; спільне створення загальноєвропейського багатостороннього центру попередження про запуски ракет; здійснення спільних штабних навчань; здійснення спільних досліджень та експериментів; спільна розробка системи нестратегічної ПРО; створення і формування системи нестратегічної ПРО щодо спільних або скоординованих дій захисту миротворчих сил і мирного населення [128, с. 1].

Згідно з висновками російських експертів, проект стратегічної протиракетної оборони США мав великі проблеми у технічному плані. Суть полягала у тому, що для блокування масованих ударів стратегічних балістичних ракет кількість ракет-перехоплювачів у кожному районі стратегічної системи ПРО повинна бути не менша, ніж кількість боєголовок, які атакують. Для гарантованого відбиття удару кількість протиракет повинна бути як мінімум удвічі більшою. Цю більшість засобів оборони щодо засобів нападу необхідно забезпечити у кожному районі стратегічної протиракетної оборони. Для всіх 6 – 7 районів перевага кількості протиракет позаатмосферного перехоплення щодо кількості боєголовок у масованому ударі зростає до 12 – 14 разів. З урахуванням такої кратності для нейтралізації відповідних дій стратегічних ядерних сил Російської Федерації за участі 500 – 1000 боєзарядів у складі стратегічної системи ПРО США повинно бути розгорнуто приблизно 6000 – 14 000 стратегічних перехоплювачів. Для зриву дій 1500 боєголовок СЯС РФ кількість стратегічних протиракет США повинна бути у діапазоні 18000 – 21 000 одиниць, а у американських планах фігурували більш скромні цифри – 200 – 400 стратегічних протиракет, що було недостатньо для позбавлення СЯС РФ потенціалу другого удару [129, с. 1].

Варто нагадати, що наприкінці минулого століття Росія мала понад 6000 стратегічних ядерних боєголовок (у Ракетних військах стратегічного призначення (РВСН) понад 3500 боєголовок, майже 1800 – у складі морських СЯС), 2300 із яких перебували у постійній готовності до пуску. При такому співвідношенні російських засобів нападу та американських засобів оборони переважна частка боєголовок була в змозі подолати систему ПРО США. Тодішній головнокомандувач РВСН генерал-полковник В. Яковлев стверджував: “Силами у 100 – 200 ядерних боєзарядів не становитиме великих труднощів подолати навіть найбільш щільну систему протиракетної оборони. У той же час 150 – 200 бойових блоків цілком достатньо для того, щоб фактично припинити існування будь-якої держави” [130, с. 4]. Але головнокомандувач РВСН чомусь не хотів охарактеризувати стан російського ракетно-ядерного

потенціалу. А він виглядав жалюгідно. Понад дві третини російських ракет на цей час вже відпрацювали свій ресурс, у занепад приходили пускові установки, а на систему керування і зв'язку у ракетних військах негативно впливали економічні проблеми країни. Більша частина невеликого російського військового бюджету на 2000 рік – 5 млрд. доларів призначалась на підтримку звичайних сил. До того ж варто було додати і неадекватну систему охорони ядерних об'єктів, що сприяло розкраданню спорядження ракет і виведення їх із ладу [131, с. 8].

Дослідження російських вчених у галузі протиракетної оборони з використанням математичного моделювання довели, що у випадку спорядження стратегічних ракет засобами подолання оборони або головними частинами, що поділяються (одну ракету можна спорядити 10 боєголовками або важкими неправдивими цілями), для знищення однієї боєголовки кількість стратегічних перехоплювачів повинна становити 12 – 14 одиниць, а для нейтралізації однієї ракети необхідно майже 120 – 140 перехоплювачів. Це свідчило про те, що паритетною відповіддю Росії у випадку розгортання 120 – 140 протиракет територіальної ПРО США може бути розгортання всього лише однієї ракети, яка споряджена головними частинами, що поділяються, або засобами подолання системи ПРО [129, с. 1]. Саме тому Росія пішла шляхом нарощування та удосконалення свого стратегічного ракетно-ядерного потенціалу.

Військово-політичне керівництво країни ухвалило рішення про фінансування розробок нових ракетних комплексів і закріпило його певною нормативно-правовою базою. Так, у Военній доктрині Російської Федерації від 2000 року проголошено: “ У сучасних умовах Російська Федерація виходить із необхідності володіти ядерним потенціалом, який гарантує нанесення неприпустимої шкоди будь-якому агресору у будь-яких умовах. При цьому ядерна зброя, якою оснащені Збройні Сили Російської Федерації, розглядається Російською Федерацією як фактор стримування агресії, гарантування військової безпеки Російської Федерації та її союзників, підтримання

міжнародної стабільності і миру. Російська Федерація залишає за собою право застосовувати ядерну зброю у відповідь на використання проти неї і (або) її союзників ядерного та інших видів зброї масового знищення, а також у відповідь на великомасштабну агресію з застосуванням звичайної зброї у критичних для національної безпеки Російської Федерації ситуаціях [132, с. 1].

Підсумком наполегливих російських дослідно-конструкторських робіт стала поява універсального стосовно до видів базування ракетного комплексу “Тополь-М”, який має однаково високі бойові якості як у складі стаціонарного шахтного комплексу, так і в складі пересувного ґрунтового комплексу, на базі самохідної колісної пускової установки. Він має найвищу влучність і можливість тривалого бойового чергування на різних ступенях бойової готовності, більш високий рівень стійкості до впливу факторів, що уражають ракети під час польоту, ніж у будь-якої раніше створеної міжконтинентальної балістичної ракети, а також здатність адаптації до розгортання можливим противником систем протиракетної оборони різного складу. Крім того, гарантійний термін збереження нової ракети став більшим, ніж у створених раніше. Вже у грудні 1998 року перший ракетний полк дивізії РВСН, який був озброєний стратегічними ракетами “Тополь-М”, розпочав бойове чергування [133, с. 1].

Що стосується розвитку Національної системи ПРО США, то 1 серпня 2000 року, під час виступу у Джорджтаунському університеті, Президент США Б. Клінтон сказав, що стратегічна стабільність у світі, яка основана на взаємному стриманні, як і раніше, дуже важлива, незважаючи на закінчення “холодної війни”. Сполучені Штати і Росія, підкреслив він, зараз володіють ядерними арсеналами, які здатні знищити одне одного, і переживають “перехідний період” у своїх стосунках. Як заявив глава американської адміністрації, Договір щодо системи ПРО 1972 року є “ключовою частиною структури міжнародної безпеки, яку ми побудували з Росією, і важливим фактором гарантування національної безпеки США”. У своєму виступі Б. Клінтон наголосив на тому, що рішення про розгортання системи НПРО буде

приймати наступний Президент США. Разом з цим він відзначив, що “жодна країна ніколи не буде мати право вето стосовно американської безпеки, навіть якщо США і Росія будуть не в змозі досягнути погодження щодо питання про систему НПРО або Китай відповідь на розгортання цієї системи нарощуванням свого ядерного арсеналу [134, с. 55].

Таким чином, незважаючи на протести та застереження певної частини світової спільноти, у 90-х роках минулого століття Сполучені Штати Америки обрали твердий курс на розгортання Національної системи протиракетної оборони. Було схоже, що американське військово-політичне керівництво не лякало те, що вже початок перших робіт у цьому напрямі призведе до порушення основ Договору щодо системи ПРО від 1972 року, який у той час був наріжним каменем стратегічної стабільності у світі.

3.2. Розвиток системи територіальної протиракетної оборони Сполучених Штатів Америки на початку XXI століття

Головною подією 2000 року для США стала президентська кампанія. Її головними дійовими особами були претенденти на найвищу посаду: представник Демократичної партії – віце-президент А. Гор і представник Республіканської партії – губернатор штату Техас Дж. Буш-молодший. 14 грудня 2000 року Дж. Буш був проголошений Президентом Сполучених Штатів після того, як Верховний суд ухвалив рішення на користь кандидата на президентську посаду від Республіканців [135, с. 574].

З приходом до влади республіканської адміністрації Дж. Буша-молодшого зовнішньополітичний курс країни зазнав певних корекцій, виразно окреслилося основне завдання – взяти під свій контроль основні процеси світового розвитку на рубежі XXI століття, протидіяти небажаним для США змінам балансу сил на міжнародній арені, активізувати втручання у зовнішні справи. Незважаючи на опір з боку Росії та Китаю, США обрали курс на створення національної системи протиракетної оборони, що означало фактично вихід із Договору щодо системи ПРО 1972 року. Так, 28 січня 2001 року віце-президент США Р. Чейні наголосив, що Сполучені Штати мають намір продовжувати роботи щодо

розгортання системи Національної ПРО, і будуть готові використати своє право виходу із російсько-американського Договору щодо систем ПРО у випадку, якщо Росія і США не домовляться про внесення до нього змін. За його словами, Договір щодо системи ПРО є “головною перешкодою” для розгортання НПРО, і США будуть домагатися його “модифікації”. У відповідь перший заступник начальника Генерального штабу Збройних Сил Російської Федерації В. Манілов відзначив, що “модернізація Договору буде означати його руйнацію, перекреслювання його суті і змісту”. В. Манілов вважав, що це призведе до руйнування стратегічної стабільності, ігнорування інтересів Росії [136, с. 1].

Обраний зовнішньополітичний курс держави вимагав наявності потужної військової сили. Напередодні президентства Дж. Буша-молодшого військовий бюджет становив 293,3 млрд. доларів, регулярні збройні сили нараховували 1 365 800 осіб, резерв – 1 211 500 чоловік, у тому числі резерв першої черги (боєготовий) загальною чисельністю 1 181 700 чоловік [137, с. 57]. За кордоном перебувало 208507 військовослужбовців зі складу Сухопутних військ, Військово-Морських сил, Морської піхоти та Військово-Повітряних сил [138, с. 18]. Команда нового Президента США буквально атакувала суспільство програмними заявами про принципові зміни військової стратегії, центральним елементом якої було обрано розгортання системи Національної протиракетної оборони. Вона також поквапилась переконати Конгрес у необхідності займатися протиракетною обороною як найневідкладнішим питанням. Один із аргументів, який вона висунула, полягав у тому, що національна система ПРО буде корисним доповненням ядерного стримування. Крім того, наводились докази, що розгортання Сполученими Штатами системи ПРО буде стримувати країни, які прагнуть володіти зброєю масованого знищення, від створення або придбання балістичних ракет великої дальності [139].

З цього приводу в Конгресі США розгорнулись масштабні дебати. Так, член Палати представників Д. Спретте заявив: “Я вважаю, що існує загроза ненавмисного, або несанкціонованого ракетного удару, а також застосування ракетної зброї одним із неблагонадійних режимів, що вже існують чи тільки

з'являються, і було б розумно мати систему протиракетної оборони, яка протидіяла б цій загрозі... Я давно вважаю, що створення системи оборони наземного базування, розгорнутої на двох об'єктах, було б для нас найкращим першим кроком". Подібним чином заявив сенатор К. Левін: "Я поділяю ідею забезпечення народу Америки надійним захистом від загрози ракет великого радіусу дії, що виникає з боку країн-парій". Таку ж думку мав сенатор Дж. Ліберман: "Нам потрібна національна система протиракетної оборони. Ми стоїмо перед реальною, щораз більшою загрозою, якій неможливо протистояти звичайними збройними силами чи чинником стримування можливого удару у відповідь" [119, с. 28].

Нетрадиційна ситуація, яка склалася навколо виборів 43-го Президента США (на підставі рішення Верховного суду), обумовила безпрецедентне порушення строків подання в американський Конгрес проекту федерального бюджету на черговий фінансовий рік (починається 1 жовтня). Внаслідок цього детальні параметри нового бюджетного запитання були офіційно подані урядом країни лише 9 квітня 2001 року, а сам законопроект ухвалено Комітетом зі справ збройних сил палати представників Конгресу США 1 серпня 2001 року. Проект адміністрації Дж. Буша передбачав на 2002 фінансовий рік фінансування програми "Національна оборона" (військовий бюджет) в обсязі 343 млрд. доларів, що на 32,5 млрд. Більше, ніж у попередньому бюджеті. На створення системи НПРО були заплановані витрати, які становили 8,3 млрд. доларів. При цьому, за оцінками американських військових фахівців, фінансування науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт в інтересах НПРО повинно було в подальшому здійснюватися в обсязі 10 млрд. доларів щорічно [140, с. 12].

Проект бюджету практично розроблявся згідно з новою військовою стратегією США, створення якої у прискореному темпі завершували понад два десятки комітетів, які створив тодішній Міністр оборони США Д. Рамсфелд. Комітети розглядали широке коло проблем, у тому числі контроль за ядерним озброєнням, організаційними основами збройних сил, засобами та методами їх

використання, основи кадрової політики, закупівлі озброєння і військової техніки і багато інших сфер функціонування військового організму.

Особливо ретельному аналізу експерти піддавали один з головних пунктів тодішньої стратегії Сполучених Штатів – здатності держави одночасно вести дві війни у різних регіонах світу. Нова стратегія передбачала стримання потенційного супротивника з метою гарантування безпеки союзникам США. Передбачалося також нанесення удару можливному ворогу, якщо спроби стримування не мають успіху. Тобто, США повинні були мати такі збройні сили, які були б здатні діяти безпосередньо з території своєї країни повсюди у світі. Глобальна досяжність передбачала здатність наносити стрімкі удари як звичайними, так і ядерними засобами по об'єктах у будь-якому регіоні планети. Зрозуміло, що безпосередньо територія держави мала бути надійно захищена, повністю убезпечена від впливу засобів ураження супротивника, головним чином з повітря та з космосу. Таким чином, Національна система ПРО перетворювалася у головний елемент військової політики США.

До речі, 9 березня 2001 року тодішній Міністр оборони США Д. Рамсфелд заявив, що “термін Національна протиракетна оборона (НПРО) більше використовуватись не буде”. За словами голови військового відомства США, недоречно говорити про “національну” систему ПРО або ПРО “театру військових дій”, тому що Сполучені Штати зацікавлені у тому, щоб забезпечити захист від ракетної атаки у будь-якому місці, де у них є свої інтереси [141, с. 1].

Саме тому 1 травня 2001 року під час виступу в Університеті національної оборони Дж. Буш заявив, що Сполучені Штати “повинні залишити у минулому обмеження Договору щодо системи ПРО, який зберігає відносини, що базуються на недовірі і взаємній вразливості. Цей Договір ігнорує фундаментальні зміни і технології останніх 30 років. Він не дозволяє нам вивчати всі можливості щодо нашого захисту, наших союзників та інших країн від загроз, з якими ми стикаємось. Тому ми повинні працювати разом щодо зміни рамок Договору, які б демонстрували зрозумілий та чіткий розрив з

минулим, і особливо з антагоністичною спадщиною “холодної війни”. На його думку, майбутня система протиракетної оборони повинна спиратися на різні розробки у цій галузі, включаючи елементи систем ПРО морського та наземного базування. “Ми враховуємо також істотну перевагу перехоплення ракет на ранній стадії їх польоту, особливо розгону”. Він також заявив, що майбутня система ПРО буде розгортатися у міру її технічної готовності після інтенсивних переговорів та консультацій з союзниками США та іншими країнами, включаючи Росію і Китай [142, с. 90].

Ситуація щодо перегляду Договору щодо системи ПРО 1972 року зайшла у глухий кут: США у будь-якому випадку були готові розгорнути свою територіальну протиракетну оборону, а Росія, крім голосливних заяв про непорушність стратегічних угод 30-річної давності, протиставити нічого не могла.

У червні 2001 року, під час зустрічі російського Президента В. Путіна з главою американської адміністрації Дж. Бушем, В. Путін заявив, що Росія готова обговорювати можливі зміни до Договору щодо системи ПРО, тому що у ньому закладено “механізм модифікації”. Таким чином Москва дала зрозуміти, що принципово змінює курс стосовно Договору від 1972 року. Питання полягало у тому, що російське військово-політичне керівництво вважало: навіть знесилена економіка Росії дозволить утримувати достатній ракетно-ядерний щит країни у відповідь на ініціативи США. Так, для мінімального стримування агресора потрібно було мати 1500 боєголовок, а витрати на них становили б майже 17 млрд. рублів у рік (8% військового бюджету РФ). Для того, щоб зупинити США у їх прагненні вийти з Договору щодо системи ПРО, слід було мати вже до 2500 боєголовок. Витрати становили б 20 млрд. рублів (10% військового бюджету). А для того, щоб стримати США від поновлення гонки наступальних стратегічних озброєнь, треба було посилити ядерний потенціал Росії вже до 3500 боєголовок і щорічно асигнувати на їх розвиток майже 40 млрд. рублів (17% військових витрат). Запобігання широкомасштабній звичайній агресії примусило б Росію мати в арсеналі вже

майже 6000 боєголовок, що було б рівноцінно асигнуванням у чверть військового бюджету Російської Федерації [143, с.1].

У липні 2001 року Сполучені Штати офіційно поінформували Росію, що вони “планують порушити умови Договору щодо системи ПРО 1972 року вже протягом наступних місяців”. Планувалося, що протиракетна оборона США буде створюватися комплексно: на землі, в повітрі та на морі. Вже протягом найближчих чотирьох років почне функціонувати багаторівневий щит, а саме – ракети, які запускаються із земної поверхні і кораблів, а також лазери, якими спорядять літаки. Американська адміністрація також повідомила, що у найближчі 14 місяців передбачається здійснити загалом 17 випробувань, 10 з яких на користь наземного базування системи ПРО і 7 – морського [144, с. 1].

Події в США 11 вересня 2001 року (атака терористів на торговельний комплекс у центрі Нью-Йорка) докорінно змінили ситуацію у дипломатичному, політичному та фінансовому плані, а також погляди як прибічників, так і противників системи ПРО. Результати опитувань громадської думки американським центром Pew Research показали, що після подій 11 вересня доволі високий рівень підтримки фінансування оборони та протиракетної оборони зокрема зріс ще більше. Недаремно що у звіті конгресового Комітету з питань збройних сил було зазначено: “Комітет схвалює позицію Президента щодо системи оборони проти балістичних ракет і підтримує запропоновану програму, що передбачає створення багаторівневої системи оборони із застосуванням повного технологічного спектра. Відповідно Комітет схвалює програму Адміністрації щодо протиракетної оборони з незначними змінами і рекомендує виділити 8,2 млрд. доларів, що на 2,9 млрд. більше ніж у фінансовому 2001 році, для продовження розробки системи оборони проти балістичних ракет” [119, с. 28].

13 грудня 2001 року світ облетіла новина про подію, що стала предметом гострої дискусії у наукових, політичних і військових колах протягом останніх років. У промові в Білому Домі Президент Дж. Буш оголосив: “Сьогодні я формальним чином повідомив російську сторону, що США виходять із

Договору по ПРО, історія якого нараховує вже майже 30 років” [145]. Такий крок Сполучених Штатів був не послідовним відходом від застарілих концепцій періоду “холодної війни”, а, швидше, виглядав ривком, спрямованим на злам напрацьованого протягом попередніх десятиріч. Якби США дійсно рухалися у напрямку трансформації системи ядерних взаємовідносин, то першим і єдиним кроком повинно було б стати радикальне скорочення стратегічних ядерних сил шляхом знищення їх боєзарядів.

Практичним підтвердженням рішучих кроків адміністрації Дж. Буша у напрямі створення Національної системи ПРО був запит Конгресу про виділення коштів на 2002 фінансовий рік для побудови на Алясці (о. Кадьяк у затоці Аляска) полігону для випробування системи ПРО. Його передбачалося використовувати для запуску як випробувальних ракет, так і ракет-перехоплювачів [146, с. 58].

У цей час група американських експертів підготувала для адміністрації Дж. Буша рекомендації щодо майбутнього створення Національної системи протиракетної оборони. Зокрема, у доповіді наукової ради з питань оборони містився висновок про те, що військовому відомству потрібно сконцентрувати зусилля на двох основних програмах у цій галузі. У цей час Агентство з ПРО Міністерства оборони США здійснювало майже десять проектів, спрямованих на створення різних систем захисту від балістичних ракет еventуального супротивника. Спеціалісти наукової ради вважали, що найбільш перспективною з них була система перехоплювачів наземного базування, які повинні будуть знищувати ракети великої дальності на проміжній ділянці траєкторії. Про неї йшлося ще у період правління адміністрації Б.Клінтона. Вважалося, що в цієї системи був один істотний недолік: вона була не в змозі впевнено відрізнити справжні боєголовки від неправдивих цілей. Іншою перспективною програмою експерти назвали створення протиракетних установок на бойових кораблях, які споряджені радіолокаційними станціями “Іджіс”. Передбачалося, що вони зможуть знищувати балістичні ракети супротивника на ділянці польоту – розгін. Однак щоб досягти цього, необхідно

було удвічі збільшити швидкість перехоплювача, створити нові корабельні установки і підвищити потужність радарів “Іджіс” [147, с. 54].

Через рік після оголошення про вихід США із Договору щодо систем ПРО, 17 грудня 2002 року, Дж. Буш віддав наказ розпочати розгортання системи протиракетної оборони. У наказі підкреслювалось, що боротьба проти нових загроз – найвищий пріоритет для Президента як головнокомандувача та його адміністрації, тому Міністерство оборони США повинно розпочати розгортання системи ПРО, яка дозволить відбити нові загрози безпеці Америки. Система ПРО призначена для захисту території США, американських військ, які розташовані у різних регіонах світу, а також союзників Сполучених Штатів, тому США будуть заохочувати їх участь у кооперації з розробки і виробництва протиракетних систем. Першу частину системи необхідно було розгорнути протягом 2004/05 років і вона мала бути основою щодо майбутнього розвитку протиракетної оборони. До її складу увійдуть протиракетні системи наземного і морського базування, нові комплекси “Петріот-3”, а також системи виявлення наземного, морського та космічного базування [148, с. 4].

Коли військово-політичне керівництво США ухвалило рішення щодо розгортання елементів Національної протиракетної оборони та системи ПРО на театрі військових дій (ТВД), воно виходило з наявних, хоча й обмежених, можливостей його практичної реалізації шляхом формування першого – нижнього ешелону системи ПРО. Аналіз стану робіт з НПРО дозволяв адміністрації США розраховувати, що до початку розгортання майбутніх елементів протиракетної оборони будуть готові або підготовлені:

1. Глобальна мережа радіолокаційних станцій раннього попередження наземного базування (РЛС на територіях США, Канади, Гренландії, Великобританії, Норвегії, Данії, на Алеутських островах).
2. Глобальна система розвідувально-інформаційного забезпечення та бойового керування, яка включала б наземні, космічні, авіаційні і морські засоби.

3. Комплекси наземної зенітно-ракетної системи “Петріот”, які у той час розгорталися в угрупованнях американських військ на території США, в Європі, Туреччині, Японії, Південній Кореї.

4. Шахтні пускові установки наземної складової системи НПРО комплексу ракет-перехоплювачів на Алясці.

Ретроспективне вивчення початкового етапу процесу створення та розгортання новітньої системи територіальної протиракетної оборони США показало, що особливе місце в цій системі відводилось створенню супутникових інфрачервоних (ІЧ) систем стеження SBIRS, космічному радару SBR та космічному лазеру SBL.

Треба підкреслити, що протягом останніх років увагу військових аналітиків і оглядачів привертають зусилля військово-політичного керівництва Сполучених Штатів щодо розвитку розвідувально-інформаційних та управлінських систем космічного базування для забезпечення протиракетної оборони та ефективного здійснення різних військових операцій у конфліктах, які прогнозуються, і війнах нового виду. Пріоритетна увага до космічних систем обумовлена тим, що можливості стратегічної розвідки щодо раннього попередження про ракетні атаки при зростанні загроз масштабного тероризму з застосуванням зброї масового знищення, а також в інтересах національної системи ПРО, збільшуються у багато разів.

У низці космічних програм США особливе місце посідають програми і проекти оперативного забезпечення та підтримки глобальної НПРО США, зокрема програма створення інфрачервоної системи спостереження та раннього попередження про пуски балістичних ракет космічного розгортання, яка повинна складатись із груп супутників на низьких і високих орбітах – SBIRS (Space Based – IR Low/High System).

Ще у серпні 1999 року органи науково-дослідної і дослідно-конструкторської роботи Військово-повітряних сил США почали розробляти низькоорбітальну інфрачервону систему SBIRS-Low, призначену для збирання, обробки і надання інформації про запуски балістичних ракет усіх класів

наземного та морського базування, раннього попередження про ракетні атаки, супроводження і надання даних щодо їх польоту на усіх ділянках траєкторії в реальному часі системам керування Національної протиракетної оборони щодо перехоплення балістичних ракет, що атакують.

Згідно із задумом, система SBIRS-L буде здатна стежити і супроводжувати боеголовки балістичних ракет після зупинки роботи двигунів (“холодні цілі”) на середній та кінцевій ділянці траєкторії. Протягом 2002 року ВПС США здійснили структурну перебудову програми і згідно з спільним рішенням Міністерства оборони і Агентства протиракетної оборони у лютому 2003 року низькоорбітальна SBIRS-L була перекласифікована у “космічну систему стеження і супроводження” (Space Observation & Tracking System). Вважалося, що оптимальний склад угруповання ІЧ-супутників на низьких орбітах повинен становити 24 одиниці та забезпечувати вирішення розвідувально-інформаційних завдань у будь-якій ситуації. Відповідно до бюджетного плану Міністерства оборони на 2001 – 2005 фінансові роки на витрати щодо програми SBIRS-L було виділено 2,4 млрд. доларів [149, с. 1; 150, с. 32].

Високоорбітальна ІЧ-система (SBIRS-High) призначена для постійного і безперервного спостереження за визначеними зонами поверхні землі і Світового океану, розвідування об’єктів ракетно-ядерних сил евентуального супротивника, раннього попередження про переміщення та діяльність ударних угруповань і про підготовку ракетних ударів із застосуванням зброї масового знищення. Ця програма стартувала ще у 1996 році, коли шляхом модернізації вже наявних штучних супутників Землі було зроблено їх більш ефективними.

Ще в часи протистояння Сполучених Штатів і Радянського Союзу оптико-електронну (телевізійну) розвідку в інтересах США забезпечували супутники КН-11 і КН-12. Програма їх використання і розвитку мала умовну назву “замкова шпара”, яка красномовно розкривала функціональне призначення цих засобів розвідки. Основою бортового оснащення супутників (висота орбіти – від 280 до 1000 км) є довгофокусна оптична система, широкоформатна картографічна камера, а також апаратура інфрачервоної зйомки. Отримане

цифрове зображення дає можливість визначати координати наземних об'єктів з високим ступенем точності – до 10 см. Оперативність надходження зображень забезпечується бортовою апаратурою, яка працює у сантиметровому діапазоні і передає їх у реальному масштабі часу [151, с. С 3].

Супутник КН-11 (повна вага 18 т, включаючи 7 – 8 тонн палива) може здійснювати огляд по ходу руху сонця практично усієї території країн СНД смугами шириною до 2100 км чотири рази на добу. При цьому система КН-11 дозволяє здійснювати детальну зйомку ділянок (районів) проведення навчань військ і розташування окремих об'єктів з роздільною здатністю у декілька сантиметрів з орбіти висотою 500 км. Супутник КН-12 призначений для розвідки стаціонарних і мобільних об'єктів стратегічного і оперативно-тактичного призначення з метою виявлення їх тактико-технічних характеристик і особливостей функціонування, а також для спостереження за районами кризових ситуацій і локальних війн. Інформація, яка надходить з борту супутника, використовується для створення цифрових карт місцевостей, що становлять основу польотних завдань систем стратегічних наступальних сил, зокрема крилатих ракет. Супутник здатний здійснювати широке маневрування у космосі, знижуватися до 160 км і здійснювати детальну зйомку заданих програмою об'єктів. Фотознімки будь-якого об'єкту, які отримують із супутника КН-12, через 2 – 3 години можуть бути надані Президенту або Міністру оборони США [152, с. 59].

Радіоелектронна розвідка здійснюється за допомогою розвідувальних супутників Lacrosse та Rhyolite, які забезпечують радіолокаційну зйомку місцевості у будь-який час доби, незалежно від освітленості, в будь-яких метеорологічних умовах з роздільною здатністю до декількох десятків сантиметрів. Супутники також виявляють замасковані цілі. Надалі за допомогою ЕОТ синтезується зображення, на якому можна розпізнати вид бойової техніки, визначити кількість і координати цілей [153, с. 39].

З метою швидкого впровадження космічних програм, зокрема системи SBIRS, у США були створені новий “Офіс Національної розвідки” (National

Reconnaissance Office – NRO), новий військовий орган “Космічної інтеграції з забезпечення національної безпеки” (NSSI – National Security Integration Office), нове Національна агентство “Космічної картографії і зображень” (NIMA – National Imagery and Mapping Agency), які інтегрувались у єдину систему підтримки та забезпечення діяльності Агентства національної безпеки (NSA – National Security Agency).

Станом на вересень 2001 року угруповання модернізованих супутників складалось із 10 супутників: 3 одиниці KH-11, 2 супутники Lacrosse, 5 супутників Rhyolite. Було заплановано, що розгорнута система SBIRS-H буде складатися із 6 супутників: 4 супутники постійного спостереження на стаціонарних геосинхронізованих позиціях (GEO – geosynchronous Earth Orbit) та 2 “провідних” супутників (Host Satellites) на високих розтягнутих еліптичних орбітах (HEO – Highly Elliptical Earth Orbit). “Провідні” супутники на еліптичних орбітах призначаються для стеження і висвітлення ситуації у приполярних регіонах, обслуговування і постачання інформацією геостаціонарних супутників, яким не під силу спостерігати за цими регіонами землі та океану [149, с. 1].

Ще більше уваги військове керівництво США приділяє довгостроковій програмі космічного радару (SBR – Space-Based Radar), яка розрахована на період 2010/15 років як засіб розвідки у загальній системі стратегічної оборони країни у XXI столітті.

Головним призначенням космічного радару SBR є здійснення безперервного стеження за стратегічними засобами нападу супротивника, ранне попередження про підготовку ракетно-ядерних ударів, а також розвідувально-інформаційне забезпечення військових операцій Об’єднаних Збройних Сил США в глобальному масштабі, включаючи операції стратегічних наступальних сил та Національної протиракетної оборони. На думку розробників радару, його інтеграція в єдину стратегічну розвідувально-інформаційну та командно-керівну мережу космічного базування повинна додати їй здатності здійснювати безперервне глобальне стеження за загальною ситуацією та визначеними

об'єктами у будь-якій точці планети Земля, вдень і вночі, у будь-яку погоду, незалежно від пори року, при будь-якій ситуації у світі, регіонах, зонах військових операцій або безпосередньо на полі бою. Передусім його завданням є своєчасно виявити і безперервно відстежувати оперативні угруповання мобільних балістичних ракет різного призначення: міжконтинентальних ракет підводних човнів, пересувних комплексів, стаціонарного розташування [154, с. 3].

Російські військові аналітики вважають, що створення системи всеосяжного розвідувального охоплення земної поверхні, зокрема території Російської Федерації, за допомогою комплексів SBIRS та радара SBR багатократно посилить потужний розвідувальний та інформаційний потенціал не тільки США, але й НАТО.

У комплексі програм щодо створення системи ПРО США не останнє місце посідає ідея космічного лазера-перехоплювача балістичних ракет, яку було закладено ще в програму “Стратегічної оборонної ініціативи”, але на той час вона не отримала свого розвитку внаслідок відсутності необхідних лазерних технологій. На початку XXI століття було відпрацьовано низку перспективних напрямів розвитку та вдосконалення лазерних систем, доведення їх до рівня бойових систем, які можна було б застосовувати з наземних, повітряних та корабельних платформ, тому було ухвалено рішення застосовувати космічний лазер у системі Національної протиракетної оборони США.

Дослідники Військово-повітряних сил США розробили концепцію космічного лазера-перехоплювача балістичних ракет (SPACE Based Laser – SBL) на усій ділянках польоту ракети від старту до цілі. На підставі цієї концепції на початку XXI століття було складено програму науково-дослідних та дослідно-конструкторських робіт з експериментальної розробки усіх аспектів технології лазера та космічної платформи-носія. Згідно з бюджетом Агентства ПРО Міністерства оборони США на 2001 фінансовий рік на розробку космічного лазера для системи НПРО було витрачено 97 млн. доларів. Ці першочергові асигнування були використані на розробку концепції лазерної

системи, формування програми, на підготовку до здійснення у період 2003/05 років певних експериментальних випробувань у космосі окремих елементів системи SBL - оптики, наземних засобів забезпечення, керування [155, с. 6].

У ході здійснення в США проекту SBL вже створено лазер “Альфа”, потужність якого становить 2 – 3 млн. Вт, а також зв’язаний з ним великогабаритний телескоп. Концепція конструкції усього комплексу передбачає об’єднання 6 лазерних модулів, що дозволить досягнути загальної потужності випромінювання близько 15 – 20 млн. Вт. Якщо брати частку енергії випромінювання, яку поглине поверхня ракети, в обсязі 5 – 10%, то можна переконалися, що комплекс такої потужності, який розташований на орбіті висотою 1 – 1,5 тис. км, буде здатний контролювати запуски ракет у межах майже півкулі. При загальній масі 80 – 100 тонн комплекс буде здатний, згідно з наявними оцінками, на 20 – 30 пострілів без дозаправлення. Сьогодні вартість даної програми оцінюється 2,5 – 3 млрд. доларів. Слід зазначити, що за складністю проблем, які стоять перед розробниками лазерних комплексів протиракетної оборони, роботи з їх створення можна порівняти із розробкою першої атомної бомби. Це підтверджують і великі витрати, і регулярна корекція як термінів їх готовності, так і програм їх розробки. Сучасний рівень розвитку технологій дозволяє США здійснити космічні випробування згідно з програмою SBL-IFX (Intrated Flight Experiment) вже у 2010 році. Якщо експеримент досягне успіху, то планується створити і розташувати у космосі майже 20 лазерних бойових платформ, які будуть уражати не тільки балістичні ракети, але й супутники та літаки супротивника [156, с. 1].

Варто підкреслити, що Національна система ПРО США окрім виконання оборонної ролі буде також виступати як важлива складова стратегічних наступальних сил Сполучених Штатів, про що свідчить зміст “Концепції створення глобальної єдиної системи протиповітряної та протиракетної оборони США”, яку розробило американське військове відомство, а військово-політичне керівництво ухвалило на початку XXI століття.

Передбачається, що створена на зазначених у Концепції принципах єдина глобальна система ППО-ПРО буде здатна знищити не тільки всі типи цілей – від некерованих реактивних і артилерійських снарядів до міжконтинентальних балістичних ракет, але й інфраструктуру, яка забезпечує їх бойове застосування. Створення такої системи буде забезпечувати виконання завдань вищого військово-політичного керівництва держави. Це дозволить “захистити країну, розгорнуті війська, дружні держави і союзників від повітряних і ракетних атак. При цьому буде зберігатися свобода вибору, що пов’язана з реалізацією національної політики і використанням розгорнутих військ, внаслідок чого і військово-політичне керівництво країни і військове командування будуть мати в умовах такої загрози можливість діяти, використовуючи безліч різноманітних варіантів з виконання будь-якої операції” [157, с. 1.]

На думку розробників Концепції, до складу системи ППО-ПРО повинні увійти не лише підсистеми, які мають оборонні характер та призначення, а й ударні засоби, тобто наступальні сили. Це стає очевидним, якщо розглянути варіанти бойового застосування такої системи. Американські спеціалісти включили до них не тільки пасивну оборону, але й випереджувальні наступальні операції.

Так, згідно з ухваленою Концепцією, активна оборона повинна гарантувати захист військ та об’єктів від некерованих снарядів, балістичних і крилатих ракет шляхом знищення їх у польоті або зменшення ефективності їх застосування. На національному рівні об’єднана система ППО-ПРО буде захищати життєвоважливі елементи інфраструктури, гарантувати бойову потужність США. На регіональному рівні ця система буде протистояти стратегії супротивника, яка спрямована на недопущення розгортання американських військ у заданому регіоні, забезпечуючи їх захист від ракет будь-якої дальності. Мета пасивної оборони – запобігати втраті об’єктів енергетики, транспорту, економіки, а також живої сили або зменшувати бойові можливості супротивника внаслідок його нападу. Своєчасне, надійне, точне,

раннє випередження як елемент пасивної оборони щодо забезпечення повномасштабного захисту буде невід'ємною складовою діяльності єдиної системи ППО – ПРО.

Саме наступальним операціям, які мають випереджувальний характер, відведено вирішальну роль у глобальній єдиній системі ППО-ПРО. Концепція фіксує: “ Найкращим методом стримування ворожої загрози є нанесення удару, який випереджає та уражає його засоби до їх пуску. Такі дії полегшать завдання сил активної оборони, зменшать кількість засобів, які можуть брати участь в ударі по об'єктах, що обороняються. Якщо виконання активної оборони з будь-яких причин неможливе (внаслідок передислокації або нестачі сил та засобів), то наступальна операція буде єдиним засобом захисту об'єктів, що обороняються, застосування якого виступає поперед заходів пасивної оборони” [157, с. 1].

Вихід Сполучених Штатів Америки із Договору щодо ПРО 1972 року викликав серйозне занепокоєння та стурбованість військово-політичного керівництва Російської Федерації. Його риторика щодо існування Договору як наріжного каменя всесвітньої стабільності та звернення до світової спільноти з підтримки у засудженні кроків США не призвели до очікуваного результату. Вочевидь виправдалася одвічна думка: поважають сильного, а Росія аж ніяк не могла претендувати на роль лідера світового співтовариства внаслідок занепаду її економіки та втрати силового потенціалу.

Російські експерти безспідставно вважали, що у випадку використання кінетичних, лазерних та інших перспективних засобів впливу на російські міжконтинентальні балістичні ракети неможливо виключити те, що повномасштабне розгортання Національної протиракетної оборони США надзвичайно зменшить ефективність складових стратегічних ядерних сил наземного та морського базування Збройних Сил Росії. Стан справ ускладнювався ще й тим, що більшість засобів, які повинні були увійти до складу системи НПРО США, у перспективі мали змогу вирішити завдання проти - супутникової боротьби, чим поставили під загрозу космічний сегмент

інформаційно-керівних засобів російських стратегічних ядерних сил. Система НПРО США була у змозі забезпечити їх виживання навіть у випадку повномасштабного ядерного конфлікту між Америкою та Росією. За наявності такої можливості вся система безпеки, яка існувала між США і Російською Федерацією і була заснована на реалізації принципу забезпечення можливості взаємного гарантованого знищення, докорінним чином могла бути зруйнована.

Варто нагадати, що наприкінці 2001 року у бойовому складі стратегічних наступальних сил США було 1237 носіїв, на яких розташовано 5948 ядерних боезарядів, а в стратегічних ядерних силах Росії – 1136 носіїв і 5518 боезарядів [158, с. 4]. Потенціал російських стратегічних ядерних сил навіть в умовах розгортання Сполученими Штатами обмеженої Національної протиракетної оборони надійно гарантував ядерне стримання від загрози будь-якої агресії, але військово-політичне керівництво Росії почало розробляти різні можливі варіанти відповідних заходів у відповідь на прагнення США до одностороннього розгортання стратегічного варіанту ПРО.

Занепокоєння керівництва Росії посилилося наприкінці 2004 року, коли стало відомо, що програма Національної ПРО США перетворюється у транснаціональну. Так, Прем'єр-міністр Великобританії Т. Блер таємно погодився на розташування американських ракет-перехоплювачів системи ПРО у Північному Йоркширі, про що 17 жовтня повідомила впливова британська газета “Індепендент”.

Після цього повідомлення російське Міністерство закордонних справ зробило офіційну заяву: “Американська сторона запевнює нас, що ПРО США, яка зараз створюється, разом з її закордонними базами не спрямована проти Росії. Однак ми до цього часу не отримали відповідь на наше запитання, яким чином буде гарантована така “неспрямованість”. Доки такої відповіді немає, російська сторона не може не брати до уваги можливу загрозу безпеці Росії”. Колишній начальник штабу Ракетних військ стратегічного призначення (РВСП) генерал-полковник В. Єсин так прокоментував таємну домовленість США та Великобританії так: “Я не вважаю, що розгортання американських засобів

системи ПРО в Європі якось загрожує Росії. Але такі заходи Америки певним чином обмежують бойові можливості наших стратегічних ядерних сил, хоча ми й не збираємося воювати з будь-ким”. Більш різко висловився тодішній командувач РВСП генерал-полковник Л. Івашев: “Ми залишаємося для США геополітичним суперником і у лапках можна сміливо поставити – супротивником” [159, с. 2].

Ситуація, в якій опинилася Росія, ускладнювалася тим, що вона була зобов’язана виконувати умови “Договору щодо скорочення стратегічних наступальних сил” (СНС-2), який був підписаний президентами Сполучених Штатів Америки та Російської Федерації у січні 1993 року.

Згідно з умовами Договору, Росія зобов’язалася до 2003 року ліквідувати наземні ракетні комплекси, тобто зменшити більш як у два рази ядерну потужність Ракетних військ стратегічного призначення, але збільшити у два рази частку ядерних боєзарядів у морському компоненті стратегічних ядерних сил (СЯС). Для такої реструктуризації СЯС було необхідно знищити у РВСП майже 750 міжконтинентальних балістичних ракет з боєголовками, які розділяються, включаючи всі 154 важкі ракети. Замість важких ракет передбачалося виробити 600 – 700 моноблокових ракет типу “Тополь” стаціонарного та мобільного базування. Але фактичний розвал оборонно-промислового комплексу Російської Федерації перекреслив всі плани військово-політичного керівництва Росії. Що стосується Сполучених Штатів, то, згідно з Договором, їм не треба було змінювати структуру своїх СЯС, де головним компонентом вже давно були балістичні ракети на підводних човнах (БРПЧ), кількість яких треба було лише довести до узгодженого рівня (1700 – 1750 одиниць). Щодо міжконтинентальних балістичних ракет, то американцям треба було знищити всього 50 шахтних пускових установок ракет “МХ”, а на ракетах “Мінітмен-3” зняти по дві боєголовки [108, с. 4].

Крім того, 24 травня 2002 року російським і американським президентами в Москві було підписано новий “Договір про скорочення стратегічних наступальних потенціалів Росії і США” (Договір про СНП). У березні 2003

року його одностайно затвердив Сенат США. Федеральні збори РФ ратифікували Договір у травні того ж року.

Згідно з Договором, партнери зобов'язалися скоротити кількість ядерних боеголовок до рівня 1700 – 2200 одиниць до 31 грудня 2012 року. В той же час Договір про СНП не обмежував кількість міжконтинентальних балістичних ракет або балістичних ракет, які запускаються з підводних човнів США та Росії, або відповідних пускових установок, а також важких бомбардувальників. Російські військові аналітики вважали, що Договір про СНП був вигідний лише Сполученим Штатам, бо, згідно з ним, Америка могла скорочувати до 1700 – 2200 одиниць озброєння, яке вже оперативно розгорнуто, в той час як загальна кількість ядерних боеголовок, що перебувають в резерві, буде становити 4600 одиниць. Крім того, у США зберігалася можливість повернутися до рівня ядерних боеголовок 5700 – 6200 одиниць. Зате Росія, спираючись на попередні договори щодо скорочення стратегічних озброєнь, планувала ліквідувати носії зброї, пускові установки і елементи інфраструктури, тобто у неї в майбутньому не буде можливості використати так званий “зворотній потенціал” [160, с. 4].

Договір про СНП отримав справедливую оцінку й у США. Так, спеціалістами великої американської неурядової організації “Рада з захисту природних ресурсів”, яка об'єднує у своїх лавах понад 500 тисяч осіб, був підготовлений огляд ядерної політики адміністрації Президента Дж. Буша. Цей огляд, який містить жорстку критику Договору про СНП, відзначає, що московська угода вигідна лише США і є ні до чого не зобов'язуючим вивертом, який підриває політичні та технічні основи здійснення радикального і контрольованого скорочення ядерних озброєнь. Адміністрація США спирається на статті Договору, в яких йдеться про те, що кожна сторона вільна у виборі будь-якого кількісного рівня стратегічних ядерних боезарядів у складі своїх стратегічних сил, який вона вважає за необхідний, а це означає не гнучкість у визначенні верхнього рівня, а камуфляж підрахунку. До 31 грудня 2012 року США практично можуть перебувати на рівні обмежень попередніх договорів про скорочення ядерних озброєнь – майже 6000 боеголовок, а Росія, виходячи із

своїх економічних та технічних можливостей, буде змушена здійснювати прискорене скорочення з самого початку цього періоду, що призведе до одностороннього роззброєння [161, с. 4].

Яким чином вище військове командування збирається використати перевагу Сполучених Штатів у кількості ядерних боєзарядів, дають зрозуміти заяви військового відомства держави. Так, у 2001 році керівництво Стратегічного командування офіційно заявило в Сенаті, що воно проти скорочення стратегічних ядерних сил нижче рівня 2500 боєголовок, враховуючи можливість ядерного конфлікту з Росією. Розрахунок був такий: необхідно уразити щонайменше 80% об'єктів в Росії, тобто не менш як 1800 об'єктів із 2200, які передбачені в Єдиному комплексному оперативному плані (ядерних – 1100, звичайних військових – 500, військово-промислових – 500, центрів управління – 160) [162, 163]. Наведене дозволяє дійти висновку: в стратегічних планах США, незважаючи на припинення конфронтації і співробітництво у боротьбі з міжнародним тероризмом, саме Росія продовжує вважатися головним потенційним ворогом США, скільки б не йшлося про те, що зараз основним джерелом загроз є “країни, які викликають стурбованість”, – Північна Корея, Іран, а раніше й Ірак.

Безсумнівно, що надмірне скорочення стратегічних ядерних сил Росії може значно послабити можливий російський удар у відповідь і тим самим провокує превентивний удар Сполучених Штатів по Росії. Крім того, зменшення кількості стратегічної ядерної зброї у Росії полегшує функціонування американської Національної протиракетної оборони, яка у перспективі зорієнтована на перехоплення до 200 одиниць невразливих бойових блоків стратегічних ракет. Саме тому, у той час як США розпочали побудову протиракетної оборони, Росія почала розробляти варіанти її прориву: переглянула плани щодо скорочення важких ракет та їх пускових шахт, впровадила технології щодо продовження ресурсу цих ракет, покращила фінансування дослідницьких робіт у ракетній галузі.

Наприклад, згідно з Договором СНО-2 передбачалося знищити значну кількість важких ракет РС-20 (міжнародна класифікація “Сатана”, а в Росії – Р-36 М2 “Воєвода”). Навіть військове керівництво Росії вважало, що вони вже застарілі та підлягають ліквідації, а потрібно використовувати ракетні комплекси “Тополь”. Але у нових умовах було схвалено зберегти “Сатану” з десятима невразливими боєголовками до 2016 року.

Крім того, було ухвалено рішення поставити на бойове чергування твердопаливні стратегічні ракети наземного базування УР-100Н УТТХ на стратегічних комплексах “Стилет”, які до того зберігалися у військових арсеналах. Наприкінці 2003 року командувач Ракетними військами стратегічного призначення генерал-полковник М. Соловець заявив, що РВСП готові до швидкого застосування 97% пускових установок, у тому числі й угруповання ракет з роздільними бойовими частинами (тобто тих яким не загрожує новітня протиракетна оборона). Але командувач оговорився, що основна частина ракетних комплексів вже виробила гарантійний ресурс. Таким чином, згідно з Договором СНО-2 російське угруповання стратегічних ядерних засобів у той час нараховувало до 2200 боєзарядів. Важкі ракети, які виробили свій ресурс, планувалося замінити незаповненими рідким паливом (“сухі”) ракетами УР-100Н УТТХ, які були готові для бойового застосування два десятки років. У цей час у російському наземному угрупованні РВСП було розгорнуто 726 міжконтинентальних балістичних ракет, які були споряджені 3150 бойовими блоками [164, с. 3].

Крім того, в Росії почали розроблятися технології щодо властивості балістичних ракет здійснювати маневр на активній ділянці траєкторії. Так, згідно з заявою генерального конструктора ракети “Тополь-М”, ця ракета була здатна здійснювати маневр як у вертикальній, так і у горизонтальній площині. Що стосується безпосередньо протиракетної оборони Москви і Центрального промислового району, яка була розгорнута наприкінці 1968 року (система А-135), то, згідно з повідомленнями деяких засобів масової інформації, внаслідок недостатнього фінансування вона практично не функціонувала. Як повідомляли

військові експерти, повне відключення такого складного технічного механізму могло б його зруйнувати.

Потрібно нагадати, що в рамках ще радянської системи ПРО А-135 було розгорнуто 7 стрілецьких комплексів, до складу яких входили шахтні пускові установки протиракет, що були захищені 25-тонними кришками, які у визначений час відкривалися. Спочатку на озброєнні системи ПРО А-135 перебували ракети ПР 51Т6. Далі їх замінили протиракетні 53Т6. Ракети 53Т6 були здатні перехоплювати ворожі балістичні ракети та їх головні частини, які рухаються на висотах від 5 км до ближнього космосу з швидкістю до 6 – 7 км/с. За деякими даними, комплекс А-135 був здатний уражувати цілі з ефективністю 95%. Російські військові експерти відзначили, що у цей час почали виконуватися всі профілактичні та ремонтні роботи з підтримання працездатності системи А-135. Радіолокаційні станції виявлення та супроводжування балістичних ракет і космічних цілей почали утримуватися в упорядкованих режимах. Функціонально-програмне та апаратне забезпечення командно-обчислювального пункту постійно модернізується і дозволяє вирішити всі завдання управління.

У той час, як зростало політичне протистояння Москви і Вашингтона стосовно долі Національної системи ПРО Сполучених Штатів, певні елементи системи вже активно розроблялися, випробовувалися та впроваджувалися. Так, Сполучені Штати почали розташовувати 16 протиракет на Алясці і у Каліфорнії. Наприкінці липня 2004 року в одній із пускових шахт на військовій базі Форт-Гриллі (штат Аляска) було встановлено першу ракету-перехоплювач, а до кінця 2005 року планувалося розгорнути на Алясці та у Каліфорнії 18 таких ракет. За оцінками Агентства ПРО, в період з 2004 по 2009 рік на проект НПРО буде витрачено майже 53 млрд. доларів, а на думку американських незалежних експертів, загальна вартість системи може сягнути 1,2 трлн. доларів [165, с. 75].

Дійсно, розробка Національної системи ПРО вимагала великих витрат і тільки така багата країна, як Америка, могла собі дозволити мати таку систему. Так, протягом 2002/06 фінансових років Агентство ПРО Міністерства оборони

США отримало: у 2002 році – 7648 млн. доларів, у 2003 році – 7230 млн. доларів, у 2004 році – 7674 млн. доларів, у 2005 році – 9169 млн. доларів і у 2006 році – 8701 млн. доларів [166; 167]. Але, незважаючи на величезні витрати, темпи розвитку системи НПРО та її основних компонентів, на думку американських експертів, не давали підстав очікувати, що вона найближчим часом перетвориться у дійсно глобальну систему, яка буде здатна забезпечити Сполучені Штати та їх союзників від реальних загроз з боку сучасних, а тим більше перспективних балістичних ракет високих технологій.

Слід нагадати, що розгортання Національної системи ПРО планувалося здійснити у два етапи. Перший етап (так звана перша черга) припадав на 2004 – 2005 роки, коли повинні бути розгорнуті компоненти системи НПРО наземної і морської конфігурації (так звані компоненти першого, або верхнього ешелону). До них відносилися такі зенітно-ракетні комплекси, як “Петріот”, вдосконалений “Петріот-2М”, “Іджис-Стандарт-II” та інші. У другу чергу (2005 – 2008 (2012) роки) передбачалося розгорнути 20 наземних бойових ракет-перехоплювачів нового типу BV-PLUS/HPBV, боєздатні елементи армійської висотної системи ПРО THAAD, перші 1 – 2 літаки авіаційної лазерної системи ПРО та інше.

Основний аргумент американських експертів-скептиків у їх сумнівах щодо здатності Агентства НПРО США і промисловості країни створити у заплановані терміни боєздатну та ефективну територіальну систему ПРО полягав у тому, що станом на 2005 рік жоден із елементів системи ПРО, включаючи ракети-перехоплювачі і підсистеми розвідки, не випробовувався у реальних бойових умовах, навіть експериментальні випробування були невдалими.

Наприклад, спроба Пентагону здійснити перше за останні майже два роки повномасштабне випробування всіх основних компонентів системи ПРО наземного базування, яка була зроблена у грудні 2004 року, зазнала поразки. Ракета-перехоплювач була не в змозі стартувати з тихоокеанського атолу Кваджалейн. Протиракета повинна була знищити балістичну ракету з

навчальною боеголовкою, яка стартувала на 16 хвилин раніше з острова Кадьяк (штат Аляска), Згідно з повідомленням Агентства ПРО Міністерства оборони США, чомусь відмовив двигун ракети і вона залишилася у пусковій шахті. Аналогічна ситуація повторилася у лютому 2005 року [168, с. 73; 169, с. 77].

Негативні результати випробувань можливо були обумовлені тим, що наземний сегмент системи НПРО у той час мав на озброєнні протиракетні GBU, які були сконструйовані на базі міжконтинентальних ракет “Мінітмен” після того, як їх було виведено зі складу збройних сил. Оскільки такі протиракетні себе не виправдовували, то було ухвалено рішення їх більше не виробляти. Протиракетні нової розробки планувалося поставити на бойове чергування лише через 3 – 5 років. Морський сегмент системи НПРО використовував ракету-перехоплювач SM-3 (Standard Missile-3). Вона мала дальність польоту до 1000 км і висоту 240 – 250 км, споряджена кінетичною боеголовкою, яка уражає ракету супротивника внаслідок прямого влучення, і входила до комплексу ПРО “Іджис” (Aegis Mk7), якими обладнувались крейсери та есмінці. Перші сім кораблів, які були обладнані такими комплексами, заступили на бойове чергування біля берегів Японії на початку 2005 року [169, с. 77; 170, с. 6].

Скептичне ставлення американських експертів щодо розгортання системи НПРО США посилилось у 2006 році, коли військове відомство не змогло підтвердити ефективність протиракетної оборони країни, яка створювалася у цей час, а витрати на її розробку становили майже 90 млрд. доларів. Такий висновок містився в оприлюдненій доповіді головного контрольно-фінансового управління Конгресу США, а відповідно до рішення законодавців, спеціалісти управління повинні кожен рік давати свою оцінку ходу реалізації програми.

Як підкреслювалося у доповіді, протягом найближчих шести років Агентство ПРО планувало інвестувати у створення протиракетного щита ще 58 млрд. доларів. Однак, відповідно до підсумків 2005 року воно, як і раніше, “було не в змозі підтвердити ефективність системи внаслідок затримок з випробуваннями” її компонентів. За словами американських спеціалістів, із семи основних компонентів системи прогрес у розробках та розгортанні було

зафіксовано лише у двох. “Стосовно інших можливостей виникли проблеми, які уповільнили реалізацію планів”, відзначалося у доповіді. Так, замість 20 протиракет наземного базування, які передбачалося розташувати на Алясці і у Каліфорнії до грудня 2005 року, у шахтах було встановлено лише 10. Більше того, ці ракети “вироблені і розгорнуті без будь-яких випробувань”. У зв’язку з цим, зазначалося у доповіді, ефективність даних перехоплювачів “залишається невирішеною” [171, с. 66].

У 2006 році глава Агентства ПРО Міністерства оборони США генерал-лейтенант Г. Оберінг повідомив громадськість, що до кінця поточного року військово-політичне керівництво країни можливо ухвалить рішення, в якій із країн Європи буде розташовано базу ракет-перехоплювачів у рамках програми НПРО США. За його словами, США вели переговори з цього питання з низкою європейських країн. Він не став уточнювати, де саме Пентагон хотів би побудувати пускові шахти, але згідно з даними американської Асоціації з контролю щодо озброєння, інтерес до розташування на своїй території такої бази виявляли Польща, Угорщина та Чехія. Г. Оберінг також відзначив, що у проект бюджету Агентства на 2007 фінансовий рік включені 119 млн. доларів щодо закупівлі матеріалів та устаткування, які необхідні для побудови бази. Об’єкт з розташованими у шахтах протиракетними повинен запрацювати у 2010 – 2011 роках [171, с. 68].

Варто підкреслити, що наприкінці 90-х років ХХ століття, у часи президентства Б. Клінтона, коли між США та Російською Федерацією відбувалося активне обговорення перспектив збереження Договору щодо системи ПРО 1972 року, США розпочали активно пропагувати думку про те, що європейські країни потрібно захистити від балістичних ракет шляхом розгортання на континенті широкомасштабної системи протиракетної оборони, а в якості архітектури такої системи було запропоновано використати розробки, які на той час існували у Сполучених Штатах.

Перша реакція керівництва європейських країн на ініціативи Сполучених Штатів була досить стриманою, тому що в Європі об’єктивно оцінювали не

тільки політичні та військові ризики, які пов'язані з розгортанням широкомасштабної системи ПРО, але й її можливу високу вартість. Військово-політичне керівництво європейських країн також виходило з розуміння того, що будь-які заходи щодо гарантування безпеки на континенті треба розглядати і з точки зору можливої реакції на них Російської Федерації. Після численних дискусій та консультацій європейські країни обрали виважений підхід до проблеми широкомасштабної ПРО: у рамках НАТО було здійснено детальний аналіз можливостей застосування балістичних ракет на території Європи і, виходячи з його результатів, було ухвалено рішення зосередитися не на розробці певних спеціалізованих комплексів ПРО, а на максимальному використанні та модернізації власних систем Протиповітряної оборони окремих європейських країн, які вже були здатні перехоплювати балістичні ракети.

Міжнародну програму протиракетної оборони на театрі військових дій в Європі (IMEADS) почали спільно розробляти США, Франція, Німеччина та Італія, але Франція вийшла з цієї програми ще на стадії її обговорення і оцінки можливих витрат. Орієнтовно планувалося виконати програму протягом 10 – 15 років, тобто приблизно з 1998 – 1999 по 2008 – 2012 роки. Система ПРО згідно з програмою IMEADES була задумана як пересувна (мобільно-грунтова або повітряно-транспортувальна), у складі якої на всешляхових платформах-трейлерах (All-terrain Vehicles) будуть розгорнуті пускові установки, радіолокаційні станції, командні пункти, а також розвідувальні та інформаційно-керівні засоби, які будуть транспортуватися літаками або вертольотами. Згідно з попередніми розрахунками експертів, при розгортанні на позиціях в Європі повномасштабних комплексів системи ПРО загальна вартість програми могла становити від 22 до 40 млрд. доларів. Частка США у витратах на етапі її обговорення наприкінці 90-х років попередньо становила 60% від загальної її вартості, частка Німеччини – 25%, Італії – 15%. Аналіз стану справ щодо виконання програми IMEADS у 2003 році показав, що учасники програми ще не зовсім визначились з планами можливої закупівлі окремих

компонентів системи ПРО та її розгортання в Європі, не встановили ні кількість комплектів системи, ні місце розташування стартових позицій [172, с. 6].

На додаток до цієї діяльності та з метою її поліпшення глави країн – членів Альянсу під час Празького саміту НАТО 2002 року ініціювали нове вивчення можливостей протиракетної оборони НАТО для оцінки можливих варіантів здійснення захисту територій держав-членів, сил та найбільших населених центрів від усіх видів ракетних загроз, а основну увагу приділили критичним питанням архітектури управління та оптимального поєднання нових та наявних систем і можливостей. У вересні 2006 року 26 державами – членами НАТО було ухвалено рішення про створення колективної системи захисту. На першому етапі планувалося сформувати командно-штабну структуру, яка об'єднає усі засоби виявлення та системи протиракетної зброї країн-учасниць. Цей етап буде тривати 6 років і вимагати витрати 75 млн. євро [173, с. 4].

Якраз тоді, коли стало зрозуміло, що Сполучені Штати, незважаючи на надмірне фінансування запланованої Національної системи ПРО, не в змозі самостійно вирішити технологічні проблеми її розгортання, а процес розгортання європейської системи ПРО, який очолили США, перебував у незадовільному стані, військово-політичне керівництво держави вирішило залучити до участі в програмі глобальної ПРО інші країни світу. Особливий інтерес у США викликало питання можливості розташування в Європі окремих елементів своєї стратегічної протиракетної оборони. З цією метою вони доклали багато зусиль, у тому числі провели чимало дипломатичних переговорів у рамках різних форматів та різноманітних форумів.

У 2007 році Державним департаментом США було оприлюднено список країн, які раніше, в тій чи іншій мірі, були залучені до співробітництва зі Сполученими Штатами в галузі ПРО. Вони “розташовували на своїй території ключові об'єкти та компоненти або активно обговорювали таку можливість, здійснювали дослідно-конструкторські розробки, підписували угоди про співробітництво з США або підтримували відповідний потенціал”. Серед цих країн були названі Австралія, Великобританія, Данія, Німеччина, Іспанія,

Італія, Ізраїль, Індія, Нідерланди, Норвегія, Тайвань, Україна, Чехія та Японія. Військово-технічне співробітництво Сполучених Штатів у галузі нестратегічних протиракетних систем зі своїми традиційними партнерами не викликало ніяких особливих питань. Але можливість розташування в Європі елементів стратегічної системи ПРО США викликало неоднозначні оцінки європейського співтовариства. Виявилось, що протягом 2002 року американські дипломати та вищі військові посадовці вели переговори з офіційними представниками Угорщини, Польщі та Чехії щодо можливості розташування на території однієї з цих країн ракет-перехоплювачів. Факт таких переговорів підтвердили офіційні кола Сполучених Штатів, Угорщини та Чехії. І вже тоді, на хвилі вступу до Північноатлантичного альянсу нові його члени – Польща, Чехія, Угорщина та Румунія – дали попередню згоду розташувати за необхідності на своїй території ключові елементи американської стратегічної протиракетної оборони [174, с. 11].

Необхідність мати передові ешелони своєї ПРО на Європейському континенті військово-політичне керівництво США обґрунтовувало невідкладним завданням – треба захистити європейських союзників Сполучених Штатів від можливих пусків ракет країн “осі зла” (“країн-ізгоїв”). До них США у першу чергу відносять Іран та Північну Корею. Згідно з заявами американської сторони, європейська система ПРО США аж ніяк не спрямована проти Росії і з огляду своїх обмежених можливостей не може загрожувати її потенціалу стримання. Більш того, вона зможе захистити російські міста та об’єкти.

Особливо завзято плани США щодо розташування американських об’єктів на своїй території підтримувало керівництво Польщі та Чехії. Таку підтримку висловлювали у пресі і тодішні президенти цих країн (Л. Качинський та В. Клаус) і їх прем’єр-міністри (Я. Качинський та М. Тополанек), а також глави зовнішньополітичних та військових відомств. Наприклад, на початку вересня 2006 року в ході візиту до Сполучених Штатів Прем’єр-міністр Польщі Я.

Качинський домовлявся про розташування на території своєї країни 10 установок протиракет [175, с. 1].

У січні 2007 року з запитанням щодо розташування радіолокаційної станції ПРО США на території Чеської Республіки звернувся до уряду країни один із заступників Держсекретаря Сполучених Штатів, про що повідомив чеську громадськість Прем'єр-міністр М. Тополанек. “Ми готові до серйозних переговорів з приводу американської пропозиції та умов її реалізації. Вважаю, що розташування радару ПРО на території нашої країни – в наших інтересах”, - заявив М. Тополанек. Начальник чеського Генерального штабу П. Штефка уточнив, у чому полягає національний інтерес: “Радарна станція посилить безпеку республіки, тому що зараз немає можливості оперативно реагувати на загрозу балістичних ракет” [176, с. 1].

Варто нагадати, що Сполучені Штати почали реалізацію плану з розташування нового позиційного району Національної системи ПРО на європейському континенті у той час, коли вже мали певний потенціал у галузі протиракетної оборони.

По-перше, військово-політичне керівництво США під час реалізації планів будівництва та розвитку стратегічних сил завершило формування у складі Об'єднаного стратегічного командування (ОСК) збройних сил США Командування протиракетної оборони (Integrated Missile Defense Joint Functional Component Command). Засноване у січні 2005 року, воно призначене для оперативного управління силами та засобами ПРО, які входять до складу ОСК. Територіально Командування ПРО розгорнуто на авіабазі Шрівер (штат Колорадо). Воно відповідає за планування і координацію бойового застосування компонентів інтегрованої системи ПРО у глобальному масштабі, організацію взаємодії об'єднаних командувань з метою створення надійної протиракетної оборони. На сучасному етапі Командування ПРО вирішує низку комплексних завдань, а саме:

- координація будівництва і застосування компонентів системи ПРО;
- організація надійного інформаційного забезпечення;

- надання допомоги командувачу ОСК у плануванні та ухваленні рішень у галузі ПРО;
- забезпечення надійності функціонування систем бойового керування ПРО;
- розробка варіантів застосування сил і засобів ПРО, а також здійснення заходів щодо зменшення їх уразливості;
- планування і узгодження заходів оперативної та бойової підготовки, а також спільних навчань, військових ігор, експериментів та випробувань [177, с. 10 - 11].

До наземних компонентів бойового застосування НПРО станом на початок 2007 року належали два позиційні райони. Перший був побудований на базі “Ванденберг” (штат Каліфорнія). Офіційно вважалося, що у “Ванденберзі” розташовано всього дві ракети, однак з цієї бази періодично здійснювалися випробувальні пуски протиракет, так що кількість перехоплювачів весь час змінювалась. Другий позиційний район був розташований на Алясці у Форт-Грізлі. Там у шахтах стояли 14 ракет. Крім того, Командуванню ПРО були підпорядковані 300 протиракет ПАК-3 у складі частин і підрозділів наземних зенітно-ракетних комплексів “Петріот” та два крейсери і десять есмінців, які мали на озброєнні протиракетні “Стандарт-3”. До системи ПРО США також входили радіолокаційні станції (РЛС) наземного базування: Веале (Каліфорнія), Собра Дане (острів Шемія, Алеутські острови), у місті Файлінгдейлс-Мур (Великобританія), на базі Туле (Гренландія), РЛС передового базування на острові Хонсю (Японія), РЛС Globus-2 на острові Варде (Норвегія). Крім того, біля острова Адак (Алеутські острови) на нафтовій платформі, яка спиралася у дно і була здатна протистояти буревіям, був розташований радар SBR. В інтересах Командування ПРО щодо контролю космічного простору та попередження про ракетно-ядерний удар працювали також радіолокаційні пости Кваджалейн (атол Кваджалейн), Еглін (штат Флорида) і станції спеціального корабля стеження Військово-морських сил США “Інвінсібл” та випробувального судна “Обзервейшн Айленд” [177, с. 10; 178, с. 54; 179, с. 3].

Треба відзначити, що у цей час на бойове чергування заступили модернізовані протиракетні GBI (Ground Based Interceptor), які складаються з двох твердопаливних щаблів та щабля перехоплення (виявляє головну частину балістичних ракет і механічно знищує їх). Ракета здатна знищити ціль на висоті 1770 км і відстані до 5300 км [180, с. 2].

У лютому 2007 року плани США щодо розгортання третього позиційного району Національної ПРО на європейському континенті перейшли у практичну площину. Військово-політичне керівництво США повідомило світову громадськість, що Міністерство оборони розраховує розпочати будівництво бази ПРО у Польщі у 2008 році і завершити там розташування протиракет у 2013 році. Першу із 10 ракет-перехоплювачів передбачається встановити у шахті в Польщі у четвертому кварталі 2011 року, останню – у другому кварталі 2013 року. Що стосується розташування у Чехії РЛС для спостереження за головними частинами ракет, то у 2011 році туди планується перекинути, після його модернізації, радар, який перебував на випробувальному полігоні ПРО на атолі Кваджалейн (Маршалові острови). На розгортання протиракет у Польщі та РЛС у Чехії планується витратити 3,5 млрд. доларів. У свою чергу представник польського МЗС А. Садос повідомив, що уряд Польщі дав офіційну згоду щодо початку переговорів з США про розташування на своїй території об'єктів системи ПРО. Офіційна нота такого змісту була 23 лютого передана МЗС Польщі посольству Сполучених Штатів у Варшаві [181, с. 9].

Після цього уряди Республіки Польщі та Чеської Республіки почали проводити переговори зі Сполученими Штатами Америки і отримали проекти низки угод з питання розташування національної протиракетної оборони США (наприклад, про порядок перебування і статус американських військовослужбовців на території країни). Було оприлюднено приблизний графік перших раундів переговорів і перелік питань, які необхідно обговорити. На думку багатьох аналітиків, які спиралася на висловлювання військово-політичного керівництва Польщі та Чехії щодо їх участі у створенні американської системи ПРО, цей процес був обумовлений як політичними, так і

суто економічними чинниками. Вважалося, що розташування елементів системи НПРО США на території Польщі та Чехії підвищить міжнародний авторитет держави; зросте військове реноме країн у Північноатлантичному альянсі; будуть інвестовані значні кошти у розвиток інфраструктури об'єктів, частка яких дістанеться країнам; національні промислові корпорації отримають доступ до новітніх технологій у галузі протиракетної оборони [182, с. 1].

Коли Польща та Чехія, члени НАТО і Європейського союзу, приймали рішення віддати свої території під об'єкти американської системи ПРО, вони не керувались ніякими колективними зобов'язаннями. Питання вирішувалось суто на двосторонньому рівні – американсько-польському та американсько-чеському. Більше того, глава Агентства ПРО США Г. Оберінг у пресі заявив, що США будуть створювати протиракетний щит в Європі “незалежно від того, ухвалить це чи ні їх союзники по НАТО... Для нас важливо розуміння і, на мій погляд, максимально можливе партнерство з нашими союзниками по НАТО. Але ми не прагнемо отримати дозвіл як такий” [183, с. А5].

Варто підкреслити, що з цього часу майбутнє розташування у Східній Європі елементів американської системи ПРО стало одним з найчутливіших аспектів сьогоденних стосунків між США і Росією.

З самого початку американська адміністрація наполягала на тому, що об'єкти ПРО США жодною мірою не спрямовані проти Російської Федерації. Наприклад, під час брифінгу для преси тодішній Міністр оборони США Р. Гейтс сказав: “У Москві добре розуміють, що ті компоненти системи ПРО, які ми збираємося розташувати в Європі і проводимо зараз з цього приводу переговори, не мають загрози для Європи, не мають загрози для Росії” [180, с. 9]. Більш того, заступник Державного секретаря з питань міжнародної безпеки Д. Руд на конференції з питань ПРО “Міжнародна оборона: виклики для Європи”, яка відбувалась у Лондоні, звинуватив Росію у тому, що вона діє на свою користь, а тим часом розробляє та впроваджує власні програми в галузі ПРО: “Росія сьогодні підтримує систему протиракетної оборони з ракетами-

перехоплювачами, які споряджені ядерними боєголовками, здатними діяти як в атмосфері, так і поза нею для захисту району навколо Москви” [183, с. А3].

Але військово-політичне керівництво Російської Федерації вважало, що Сполучені Штати не обмежаться розгортанням третього позиційного району ПРО США на території Польщі і Чехії, тому в подальшому може бути створена потужна мережа протиракетних об’єктів, які становитимуть загрозу країні в цілому та її потенціалу ядерного стримування зокрема. Наприклад, у травні 2007 року директор Департаменту Північної Америки Міністерства закордонних справ Російської Федерації І. Неверов в інтерв’ю інформаційному агентству ІТАР-ТАСС заявив: “Згідно з оцінками російських експертів, можливості передового ешелону американської системи ПРО неминуче зачіпають потенціал стримування, яким володіє Росія. Американські спеціалісти також це розуміють. Тим більше, що ніхто не гарантує нам, що ці можливості не будуть нарощуватися у майбутньому... Наступальне озброєння США у сукупності з протиракетною обороною, яка створюється, здатні перетворитися в стратегічний комплекс, що володіє, нехай і гіпотетично, здатністю роззброювати. Цей фактор неможливо не враховувати” [184, с. 10].

До того ж Сполучені Штати прийняли рішення щодо розгортання своїх об’єктів ПРО поблизу російських кордонів без будь-яких попередніх консультацій з Росією і поставили її перед фактом. На думку російського військово-політичного керівництва, справжні партнери так не чинять, бо такий крок неминуче виглядає як ворожий. Так, Міністр оборони Російської Федерації А. Сердюков сказав: “Ми вважаємо, що система стратегічної ПРО – серйозний дестабілізаційний фактор, що має суттєвий вплив на регіональну та глобальну безпеку”. Більш конкретно висловився начальник договірної управління МО РФ генерал-лейтенант Є. Чужинський: “Згідно з нашою оцінкою, реальні цілі створення району ПРО в Європі не відповідають наголошеним і скеровані на зміну системи безпеки в Європі та у світі в цілому... При цьому кількість ракет значення не має. Важливим є сам факт

створення інфраструктури, яка здатна до саморозвитку, можливості якої можуть нарощуватися” [185, с. 1].

На думку російських експертів, аргументи на користь вибору Польщі і Чехії як країн, де будуть розташовані компоненти американської системи ПРО, виглядають непереконливими: логічно було б розташувати їх у Туреччині, Грузії, Азербайджані або у Румунії. З цього приводу начальник Генерального штабу Збройних Сил РФ генерал армії Ю. Балуювський прямо сказав, що система ПРО в Європі буде спрямована проти Росії, тому що елементи ПРО в Європі не забезпечать перекриття траєкторії польоту ракет, які спрямовані із азіатських країн, “зате покриють більшу частину європейської території Росії”. Крім того, ті країни, які Америка вважає потенційними агресорами (Іран і Північна Корея), не мають навіть технологічних можливостей, щоб завдати удару по її території. Таку заяву зробив генерал-лейтенант Є. Чужинський. Він роз’яснив, що у цих країн є ракети малої та середньої дальності, які створені на основі радянської ракети середньої дальності СКАД, але вони нездатні досягнути території США. Для створення ж міжконтинентальної ракети дальністю понад 10 тис. км у цих країн немає ні спеціалістів, ні відповідної науково-технологічної бази [186, с. 5].

Військове керівництво Росії особливо непокоїло розташування у Чехії найважливішого елемента системи ПРО – багатофункціональної радіолокаційної станції XBR (X-Band Radar), завданням якої є виявлення та супроводження цілей, наведення протиракет, а також оцінка результатів стрільби. Саме прототип такої станції з дальністю виявлення цілей до 2000 км побудовано на полігоні Кваджалейн (Маршалові острови). Це імпульсна РЛС, яка працює у 3-см діапазоні, з поворотною приймально-передавальною активною антеною, яка має форму складного багатокутника діаметром 12 метрів. Станція розташована під радіопрозорим захисним куполом майже 24 метри, який установлений на циліндричній основі діаметром 20 метрів та висотою 6,5 метра. У Чехії заплановано розгорнути РЛС FBX-T (Forward X-Band Radar – Transportable) – мобільну версію прототипу РЛС XBR [178, с. 56].

Справа полягає у тому, що всупереч загальноприйнятій думці не всі польотні траєкторії МБР прокладаються через Північний полюс. У радянські часи тільки приблизно 50% МБР скеровувались у бік полюса. Між дивізіями Ракетних військ стратегічного призначення (РВСН) існував суворий розподіл цілей. Наприклад, як повідомляли засоби масової інформації, всі 1054 шахтні пускові установки МБР та 106 командних пунктів стратегічного авіаційного командування США були під прицілом 5-ї дивізії важких SS-18 (“Сатана”) 31-ї Оренбурзької ракетної армії. Якраз їх траєкторії прокладалися через Північний полюс. Мінімальна та максимальна відстань між точкою старту і точкою прицілювання становили 10 280 км і 15 855 км відповідно. Майже 40% радянських ракет повинні були здійснювати свій бойовий шлях вздовж 50-ї паралелі через Північну Європу і Північну Америку до цілей на східному побережжі США – адміністративних центрів та військово-морських баз 2 і 7-го флотів США. Це завдання було покладено на 4 ракетні дивізії (РД), які були розташовані у західних районах СРСР: 46-а РД (Первомайськ), 19-а РД (Хмельницький), 60-а РД (Татищево), 28-а РД (Козельськ) – загалом 360 SS-19 (всі розгорнуті в РВСН) та 30 SS-11. Дальність пуску – 7500 – 7800 км. Навіть з не повністю укомплектованою головною частиною 3 – 4 боєголовками МБР SS-19 не в змозі досягнути ключової цілі на території США. Це стосується й інших модифікацій МБР, а важкі ракети SS-18 Росія, згідно з договірними зобов’язаннями, знищила [180, с. 2].

Отже, РЛС, яку планується розгорнути у Чехії, дозволить не тільки виявляти всі міжконтинентальні ракети, які стартували з баз на європейській частині Росії через 60 – 75 секунд після виходу із шахтних пускових установок або пеналу мобільної пускової установки незалежно від напрямку польоту, але й побудувати математичну модель, дуже близьку до реальної літальної програми міжконтинентальної балістичної ракети.

Висновки російських експертів щодо справжніх намірів США розташувати елементи американської системи ПРО в Європі мимоволі підтвердив Прем’єр-міністр Польщі Я. Качинський. Коментуючи майбутнє розташування на

території Польщі американських ракет-перехоплювачів, Я. Качинський заявив: “Це зміцнить нашу безпеку. Ми повинні пам’ятати, що постійно перебуваємо під загрозою. Росіяни не погодились зі змінами, які відбулися з 1989 року. Вочевидь, вони вважають, що ми перебуваємо у сфері їх впливу” [187, с. А5].

Переконаність військово-політичного керівництва Російської Федерації у тому, що третій позиційний район американської системи ПРО в Європі буде загрозувати національній безпеці держави зміцнилися після певних заяв високопосадовців США на початку 2008 року. Наприклад, на слуханнях у Комітеті зі справ збройних сил палати представників Конгресу США Міністр оборони Р. Гейтс заявив: “Окрім ведення війни з глобальним тероризмом, ми повинні протистояти загрозам, з якими стикаються Сполучені Штати через ядерні амбіції Ірану, Північної Кореї та невиразних позицій таких країн, як Росія і Китай, які до того ж здійснюють нарощування своїх озброєнь” [188, с. 2]. На заяви керівників такого рангу не можливо не реагувати. Виходить, з одного боку, що елементи американської системи ПРО у Східній Європі не спрямовані проти Росії, а з іншого боку – “невиразні позиції” Росії є причиною занепокоєння адміністрації США та прийняття конкретних заходів, які скеровані на послаблення Росії.

Ставлення Росії до розташування об’єктів ПРО США, наслідки цих дій та заходи російської сторони у відповідь висловив Президент Російської Федерації В. Путін в інтерв’ю журналістам країн “великої вісімки” у Хайлігендаммі (Німеччина): “Вперше в історії, хочу це підкреслити, на європейському континенті з’являться елементи ядерного потенціалу Сполучених Штатів Америки. Це просто змінює всю конфігурацію міжнародної безпеки... Певна річ, у нас повинні з’явитися нові цілі в Європі. А які це будуть засоби... це вже справа техніки: балістичні та крилаті ракети або це можуть бути зовсім інші системи...” [189, с. 10].

Більш конкретно позицію Росії щодо розгортання американської системи ПРО в Європі В. Путін роз’яснив 18 жовтня 2007 року у ході “прямої лінії” з громадськістю Російської Федерації: “Ми чітко і ясно сказали всім нашим

партнерам, що у випадку ухвали цього рішення без урахування інтересів безпеки Росії ми будемо здійснювати кроки у відповідь, які б, безумовно, забезпечили безпеку громадян Російської Федерації. Завіряю вас, такі кроки плануються, і ми їх зробимо. Де і що розташовувати – це прерогатива спеціалістів-військових, передусім спеціалістів Генерального штабу Російської армії” [187, с. А5].

Треба відзначити, що, незважаючи на спроби військово-політичного керівництва Сполучених Штатів зобразити плани розгортання третього позиційного району ПРО США в Чехії та Польщі як консолідоване рішення, одностайно підтримане союзниками по Північноатлантичному альянсі, цього не вийшло. Деякі провідні члени НАТО дали зрозуміти, що вони або повністю не згодні з американськими планами або відчують з цього приводу серйозні сумніви. Наприклад, Канцлер Німеччини А. Меркель закликала попередити розкол між країнами Європи у зв'язку з планами розташування елементів американської системи ПРО в Європі: “ Все треба поставити на те, щоб уникнути дій поодинці та узгоджувати один з одним всі питання... Європа послаблює свою силу і дієздатність, якщо вона не єдина” [174, с. 11].

Німецьке політичне керівництво також вважало, що проект розташування елементів системи ПРО США безпосередньо стосується Росії, тому що територія Польщі та Чехії знаходиться поблизу російського кордону. З цього приводу Міністр закордонних справ Німеччини Ф. Штайнмайер висловив думку, що владі США слід було б обговорити це питання з Російською Федерацією. В Берліні також дали зрозуміти, що не дуже схвалюють те завзяття, з яким “молоді натовці” – Чехія та Польща без достатніх консультацій зі старими європартнерами по НАТО готові надати свою територію для будівництва об'єктів американської системи ПРО [181, с. 9]. Під час неформальної зустрічі міністрів оборони країн – членів Європейського союзу на початку березня 2007 року у місті Вісбадені (Німеччина), Міністр оборони Німеччини Ю. Юнг закликав членів Північноатлантичного альянсу розпочати обговорення планів США щодо розташування елементів ПРО в Європі, хоча

американська сторона стверджувала, що у цьому немає необхідності. “Ми повинні обговорити можливість здійснення даного заходу в рамках Альянсу. Я вважаю, це буде правильним шляхом уперед”, - сказав він [190, с. 63].

Міністр закордонних справ Іспанії М. Моратинос публічно озвучив офіційну позицію свого уряду з питання третього позиційного району американської системи ПРО. Наміри Вашингтону викликають “серйозні сумніви” в уряді Іспанії з цілої низки причин. У першу чергу це занепокоєння можливими наслідками щодо міжнародної безпеки у частині стримування та реального попередження розповсюдження озброєнь. Розташування протиракетного району, вважає М. Моратинос, негативно вплине на відносини Європи з Росією та арабськими країнами. А представники Міністерства оборони Франції, які виступали в Японії на конференції, прокоментували ситуацію більш конкретно. Вищі посадовці французького військового відомства підкреслили, що подібні американські ініціативи для Москви є “викликом” національній безпеці Росії [191, с. 2].

На наш погляд, варто розглянути позицію найближчого сусіда Чехії – Австрії. Так, 22 серпня 2007 року Міністр оборони Австрії Н. Дарабош охарактеризував плани щодо розташування американської системи ПРО в Європі як провокацію і закликав Вашингтон відмовитися від цього проекту. Він спростував твердження про те, що американська система ПРО в Європі не являє небезпеки для Росії і покликана захистити Європу від загрози з боку Ірану. “Такої небезпеки для ЄС не існує”, - впевнений австрійський Міністр оборони. 29 серпня Н Дарабош підтвердив свою позицію в інтерв'ю австрійському телебаченню. Розташування в Чехії та Польщі елементів американської системи ПРО, відзначив він, тільки призведе до “розпалювання конфлікту між Росією та США, що нам зовсім не потрібно”. Підтримали свого Міністра оборони і австрійські ЗМІ. Наприклад, газета „Der Standart” 29 серпня писала: “Побоювання політичного і військового керівництва Росії не випадкові, вони схожі на правду і з точки зору історичної перспективи. Тракування американських планів як “провокації” слід розглядати не в останню чергу у

контексті досвіду Москви мати справи з американською політикою у сфері озброєння, а справді-таки контролю над ними в останні 10 років: схильність американців до односторонньої гегемонії позбавила значення тези „контроль над озброєннями”, – і, як наслідок, усі договори щодо роззброєння” [192, с. А5].

Позицію Європейського союзу щодо планів США висвітлив комісар з зовнішньої політики та безпеки ЄС Х. Солана. Він заявив, що ЄС не буде брати участь у проєкті США та назвав вельми “суперечливим” питання про те, чи існує ракетна загроза для Європи. “Ми як європейці не зацікавлені у розташуванні такої системи”. За його словами, рішення про участь у проєкті повинні приймати самі європейські країни. “Кожна держава ЄС вільна ухвалити ті заходи, які вона хоче ухвалити. На рівні Європи в цілому ми не обговорюємо створення такої системи”, - заявив він у кулуарах зустрічі міністрів оборони Європейського союзу [193, с. А3].

Викликає інтерес ставлення громадськості країн-членів Альянсу щодо планів Сполучених Штатів. Загальнонаціональний канал новин Федеративної Республіки Німеччини “НТ-Фау” здійснив 28 березня 2007 року унікальну акцію: кореспонденти вели у прямому ефірі опитування у Берліні, Парижі, Лондоні з метою виявити ставлення пересічних громадян до американської системи ПРО в Європі. У переважній більшості випадків воно було негативним. Одночасно в Інтернеті і телефоном 80% громадян Німеччини висловилися проти американських планів. У той же час авторитетний соціологічний інститут “Форса” здійснив у Німеччині опитування громадської думки. Було поставлено просте питання: яка країна являє собою сьогодні найбільшу загрозу світу і міжнародній безпеці: США чи Іран? “США” – відповіли 48% опитаних (серед молоді – 57%), Іран – 31% відповідей (25% серед молоді). На інше питання: чи підтримуєте ви негативну позицію голови Соціал-демократичної партії Німеччини К. Бека щодо американської системи ПРО в Європі – 72% опитаних відповіли “так” [193, с. 2].

Не найкраща ситуація склалася у цей час і в Республіці Польщі та Чеській Республіці. Опитування суспільної думки показало: більшість поляків (54%) виступає проти розташування на їх території американської бази ПРО [181, с. 9].

Польський журнал “Пшегленд” надрукував статтю “Троянський щит”, в якій критикуються плани розташування в Республіці Польщі елементів американської ПРО. “Питання про систему ПРО в принципі вирішено”, - заявив Президент РП Л. Качинський під час свого візиту до США. Рішення про розташування в Польщі елементів американської системи ПРО є найважливішим за весь період перебування братів Качинських при владі. Найважливішим і одночасно найпомилковішим. З його наслідками доведеться розбиратися майбутнім поколінням, тому що створюючи американський щит на своїй території, Республіка Польща не тільки послаблює свою безпеку та псує відносини з сусідами, але й послаблює також західне оборонне товариство та сприяє новому витку світової гонки озброєння... Залучаючись до цього проекту, Польща робить ставку тільки на США, знецінюючи при цьому важливість НАТО і зв'язків з західними сусідами. Але Північноатлантичний альянс є реальним гарантом нашої безпеки, ми перебуваємо в його структурах. Навіщо ж все це руйнувати? [194, с. 76].

Згідно зі статистичними даними, які навів у жовтні 2007 року чеський Центр опитування суспільної думки, 49% громадян Чехії виступали проти радара, 22% - підтримували, причому 32% - рішуче “проти”, а 12% - рішуче “за” [195, с. А5].

Ситуацію, яка склалася на початку нового тисячоліття навколо американської ініціативи щодо розташування третього позиційного району Національної протиракетної оборони, поза сумнівом, можна вважати ключовою для розвитку міжнародних відносин. Ця тема перебуває в центрі уваги багатьох публікацій як фахівців, так і журналістів. Суперечності між США та Російською Федерацією у цьому питанні є сьогодні головною перешкодою на шляху забезпечення подальшого прогресу в сфері контролю над стратегічними озброєннями. Основні учасники колишнього Договору щодо ПРО 1972 року

вже тривалий час обмінюються взаємними обвинувачуваннями, не намагаючись об'єктивно проаналізувати ситуацію, що стало каменем спотикання у взаємовідносинах США і Росії у військово-політичній сфері. Якої позиції має дотримуватися на тлі цієї суперечки Україна? Чи є у військово-політичного керівництва країни якісь важелі впливу на досягнення поступок між супердержавами в галузі стратегічної ПРО й у чому полягають власні інтереси України в контексті ініціативи Сполучених Штатів щодо розташування елементів Національної ПРО на європейському континенті? Для розв'язання цих питань, на нашу думку, доцільно зробити короткий ретроспективний огляд ставлення України до Договору щодо ПРО 1972 року після здобуття незалежності.

Варто підкреслити, що офіційна позиція України стосовно збереження досягнутої системи Договорів у сфері стратегічних озброєнь була завжди послідовна і обґрунтована. Після здобуття незалежності Україна підтвердила свою готовність стати однією з правонаступниць за всіма договорами, підписаними раніше СРСР, і послідовно оформляла свої зобов'язання юридично. Так, 23 травня 1992 року у Лісабоні було підписано протокол до Договору між СРСР і США від 31 липня 1991 року про скорочення і обмеження стратегічних наступальних озброєнь (СНО-1), який увійшов в історію під назвою Лісабонський протокол. Він визначив правонаступництво України, Росії, Білорусі та Казахстану щодо виконання колишнім СРСР умов Договору СНО-1. У Протоколі Білорусь, Україна і Казахстан як без'ядерні держави засвідчили свої зобов'язання приєднатися до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї в якомога короткий термін. 18 листопада 1992 року Верховна Рада України ухвалила постанову про ратифікацію Договору про СНО-1 та Лісабонського протоколу [196, с. 111].

Крім того, у сфері ядерного роззброєння Україна в 90-ті роки брала активну участь в імплементації Договору між СРСР та США про ліквідацію їхніх ракет середньої та меншої дальності (РМСД), який був підписаний 8 грудня 1987 року, а набув чинності 1 червня 1988 року. Україна діяла на

підставі підписаного у м. Бішкеку 9 жовтня 1992 року Рішення про участь країн-учасниць СНД у Договорі про РСМД та відповідно до Закону України “Про правонаступництво України” від 12 серпня 1993 року. 16 листопада 1994 року Верховна Рада України прийняла рішення про приєднання нашої держави до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї [197, с. 218 – 219].

Що стосується Договору щодо системи ПРО 1972 року, то спочатку США намагалися будувати відносини з Російською Федерацією як єдиним правонаступником колишнього СРСР щодо цього договору. Це прагнення легко зрозуміти: у двосторонньому форматі найпростіше забезпечити реалізацію договірних відносин у такій чутливій сфері, як обмеження стратегічних озброєнь. До 1993 року значною мірою завдяки наполегливості України в відстоюванні своїх прав на ядерну спадщину, незважаючи на сильний тиск і з боку Сполучених Штатів, і з боку Росії позиції партнерів змінилися. У листі Держсекретаря США до українського МЗС повідомлялося, що США готові розглядати Україну як державу – правонаступницю за Договором щодо системи ПРО й запропонувати їй взяти участь у роботі Постійної консультативної комісії (ПКК), створеної відповідно до Договору. Аналогічні послання одержали Білорусь і Казахстан. У результаті з’явилася можливість розпочати підготовку необхідних домовленостей [198, с. 4].

Після чотирирічної роботи ПКК було розроблено пакет документів, який отримав назву Меморандум про правонаступництво за Договором щодо системи ПРО. Його було підписано представниками США й чотирьох держав-спадкоємців колишнього СРСР 26 вересні 1997 року у Нью-Йорку. Верховна Рада України ратифікувала цей документ у січні 2001 року [199, с. 588]. Однак він, не встигнувши побачити світ, втратив свою чинність внаслідок того, що Сполучені Штати в односторонньому порядку вийшли з Договору щодо ПРО.

Варто відзначити, що до моменту виходу Сполучених Штатів із Договору Україна сприяла розв’язуванню наявних проблем і забезпеченню ефективності й життєдіяльності Договору у XXI столітті. Під час голосування у листопаді 2000 року резолюції Генеральної асамблеї ООН 55/33В, в якій закликалось до

послідовних зусиль щодо зміцнення Договору, збереження його цілісності й дієвості, Україна приєдналася до опонентів американських планів модифікації Договору щодо системи ПРО (серед них виявилися й усі держави СНД). Офіційне ставлення України до проблеми модифікації Договору щодо системи ПРО було викладено 23 листопада 2000 року у відповідній заяві МЗС нашої держави в зв'язку з заявою Президента Росії від 13 листопада 2000 року з питання стратегічної стабільності. У ній, зокрема, підтверджено відданість ідеї без'ядерного світу, підтримано ініціативи президентів США та Росії в сфері стратегічної стабільності. Україна також зазначила, що умовою успішної реалізації позитивних принципів, ідей та ініціатив є збереження Договору ПРО [198, с. 4].

Українське військово-політичне керівництво публічно ніяк не реагувало на інтенсивний дипломатичний діалог та певні заходи в оборонній сфері Сполучених Штатів та Російської Федерації, які виникли з приводу виходу США із Договору щодо ПРО 1972 року, але у 2007 року українське суспільство було здивоване тим, що представники вищої ланки адміністрації США назвали Україну в числі держав, які активно співпрацюють зі Сполученими Штатами в галузі Національної протиракетної оборони.

Наприклад, у січні 2007 року заступник глави американського Агентства з ПРО бригадний генерал Д. О`Райллі підтвердив, що США вивчає можливість співробітництва з Україною в рамках програми створення системи ПРО. Він повідомив, що Україна зацікавлена у цій програмі і зверталась до США стосовно можливості співробітництва, тому що Україна – “вельми досвідчена країна з великим послужним списком у сфері ракетних технологій”. Далі у доповіді американського військового відомства Сенату США Україна була віднесена до категорії країн, з якими США “здійснюють переговори або працюють у галузі ракетних технологій” [174, с. 11]. Подібні повідомлення у зарубіжних виданнях можна було б вважати наклепом, але у середині березня 2007 року Київ відвідав директор американського Агентства із протиракетної оборони генерал-лейтенант Г. Оберінг. У прес-релізі, розповсюдженому з цього

приводу Посольством США в Україні, повідомлялося, що метою візиту тризіркового генерала “є обговорення всіх аспектів питань із протиракетної оборони, включаючи і пропозиції щодо розміщення баз ПРО у Польщі й Чехії”. Протягом одного дня Г. Оберінг устиг поспілкуватися з керівним складом Міністерства оборони, Міністерства закордонних справ, Секретаріату Президента, Ради національної безпеки, депутатами Верховної Ради України, нашвидку зустрівся з українськими журналістами [200, с. 7].

На думку деяких експертів співробітництво США з Україною може здійснюватися у сфері залучення української промисловості для виконання підрядних робіт з протиракетної оборони або у використанні українського потенціалу радіолокаційних станцій. Не виключається можливість розташування об’єктів американської системи ПРО на території України. Власне, самі Сполучені Штати в особі директора Агентства з ПРО у березні 2007 року заявили, що ніколи не зверталися до України з проханням розташувати на її території елементи системи ПРО. А все ж таки американські заяви щодо співробітництва з Україною у галузі ПРО викликали бурхливу реакцію в українських політичних колах. При цьому думки основних політичних сил нашої країни з низки аспектів проблематики щодо системи ПРО розділилися, що в цілому відповідало наявному у цей час політичному протистоянню.

Президент України В. Ющенко розцінив наміри США розташувати елементи ПРО в Європі як засіб досягнення миру в цьому регіоні. В інтерв’ю каналу „Euronews” він впевнено заявив: “Ідея розміщення елементів ПРО в Польщі й Чехії відповідає інтересам усієї Європи, а також України” [200, с. 9].

У той же час тодішній Прем’єр-міністр В. Янукович вважав, що можливе розташування елементів американської системи ПРО в Польщі і Чехії ставить Україну у “складну ситуацію”, а “наміри США побудувати протиракетний щит розколюють Європу”. На його думку, таке рішення повинне було прийматися тільки після широкого європейського обговорення. МЗС України підтримало ініціативу США, розцінивши її як додатковий елемент боротьби проти

тероризму. При цьому виконуючий на той час обов'язки глави цього відомства В. Огризко повідомив, що офіційною думкою Києва з цього питання МЗС вважає позицію Президента В. Ющенка. Верховна Рада України висловила занепокоєння у зв'язку з планами США, відзначивши, що розташування елементів американської системи ПРО в Польщі та Чехії не тільки не відповідає національним інтересам України, але й загрожує їй національній безпеці [174, с. 11]. Варто підкреслити, що протягом 2007 року військово-політичне керівництво України так і не визначило свою офіційну позицію щодо розташування елементів американської системи ПРО в Європі.

На початку 2008 року більшість військових експертів на пострадянському просторі дійшли висновку, що поява відповідних американських об'єктів протиракетної оборони в Польщі та Чехії – це вирішене питання, яке вимагає лише узгодження з технічного боку, процес поширення ПРО США набрав незворотного характеру. Це, зокрема, підтверджується тим, що профільний підкомітет Сенату США з асигнувань ухвалив проект американського оборонного бюджету на 2008 рік, в якому частково поновлено зменшене раніше на 45% палатою представників американського Конгресу фінансування третього позиційного району системи протиракетної оборони в Польщі та Чехії. Сьогодні обсяг запланованих витрат на реалізацію даного проекту становить 225 млн. доларів США. До того ж Великобританія заявила про готовність надати свою територію (базу ВПС Менвіт Хілл) для розташування устаткування, яке доповнить вже наявну британо-американську систему попередження про ракетний напад. США також здійснили модернізацію і почали використовувати в аналогічних цілях радіолокаційну станцію, яка розташована в Туле (Данія) [201, с. 1].

Крім того, всі сумніви щодо розташування об'єкту американської системи ПРО в Чехії розвіяли підсумки візиту до США Прем'єр-міністра країни М. Тополанека наприкінці лютого 2008 року. Єдиною перепорою для підписання договору про розташування радара є можлива шкода навколишньому середовищу. Так заявив М. Тополанек після зустрічі з Дж. Бушем. Заступник

Міністра оборони Чехії М. Бартак сказав, що після візиту М. Тополанека до США залишаються невирішеними такі проблеми: статус американських військовослужбовців, питання оподаткування і не в останню чергу можлива шкода навколишньому середовищу. Згідно з інформацією чеських ЗМІ, договір між США та Чеською Республікою про розташування радара буде підписано або напередодні квітневого саміту НАТО в Бухаресті, або після його закінчення [202, с. А4].

Варто відзначити, що один із основних, на той час, кандидатів у президенти США від Демократичної партії сенатор Б. Обама взяв під сумнів доцільність розгортання елементів американської системи ПРО на території Польщі та Чехії. Як підкреслювалося у заяві сенатора під час візиту Президента Польщі Л. Качинського у другій половині 2007 року, розташовувати перехоплювачі і радарну систему в Польщі та Чехії для захисту США і їх союзників від потенційної загрози з боку ядерних ракет Ірану слід лише у випадку, якщо ця система доведе свою ефективність “ще до її розгортання”. Однак “у минулому адміністрація Дж. Буша перебільшувала можливості системи ПРО і поспішала з її розгортанням у політичних цілях”, – заявив сенатор. На його думку, адміністрація також не досягла потрібних результатів у процесі консультацій з союзниками по НАТО з питання щодо розгортання системи ПРО, “яке має для них велике значення”. Б. Обама закликав не допустити нового розколу Європи з цієї проблеми на “стару” та “нову”, як це відбулося у 2003 році з початком американської військової кампанії в Іраку [203, с. 96].

До речі, російські експерти та аналітики підтримують думку сенатора Б. Обама щодо спроби адміністрації Дж. Буша розколоти Європу на “стару” та “нову”. Це пояснюється тим, що на міжнародній арені виник новий гравець – Європейський союз, який у перші роки ХХІ століття став дуже активно зміцнювати економічні зв’язки з Росією.

Росія у перспективі загрожує США повною втратою впливу на Європу, яка стає більш самостійною у сировинному та технологічному відношенні. Одну з

можливостей послабити Європу тодішні США побачили у створенні розколу в Європейському союзі через антиросійсько налаштовані уряди Польщі та Чехії. В умовах, які склалися, навіть повністю неефективна система ПРО США здатна вирішити цілу низку питань.

По-перше, перешкодити розвитку позитивних взаємовигідних зв'язків Європейського союзу з Росією, спровокувавши останню на низку військових, політичних та економічних відповідних заходів стосовно країн НАТО (і одночасно тих, що входять до ЄС), які підтримали будь-яким чином антиросійські кроки США. По-друге, згуртувати країни НАТО під очільництвом США. По-третє, внести розкол в Європейський союз і тим самим послабити його роль у вирішенні міжнародних проблем, у першу чергу проблем європейської безпеки. По-четверте, примусити країни Європи відмовитися від самостійного, без США, забезпечення власної безпеки, що обіцяє великі контракти американським військовим промисловцям-республіканцям, інтереси яких тоді захищав Дж. Буш [204, с. 2].

Не виявила свого захоплення ініціативами адміністрації Дж. Буша і певна частина визнаних американських науковців-експертів у галузі протиракетної оборони. Наприклад, шестеро провідних американських фізиків заявили, що військово-політичне керівництво США вводить своїх союзників по НАТО в оману стверджуючи, що заплановане розташування радіолокаційної станції у Чехії та протиракет у Польщі не загрожує Росії. Так, Т. Постол із Масачусетського технологічного університету, який раніше був радником начальника штабу Військово-морського флоту, і Дж. Льюїс із Університету Корнуела на замовлення Агентства з протиракетної оборони США здійснили дослідження структури американської ПРО. Вчені дійшли висновку, що протиракетні у Польщі та радар у Чехії можуть виявляти та знищувати російські балістичні ракети і, таким чином, є загрозою системі ядерного стримування Російської Федерації. Висновки вчених підтримав лауреат премії національного наукового фонду США Р. Гервін, який у 1990 році входив до складу сенатської комісії, що займалася оцінкою загрози удару по США балістичними ракетами.

Ще декілька провідних американських вчених-фізиків стверджують, що Пентагон планує розташувати елементи системи ПРО в Європі не для того, щоб відбивати іранську ракетну загрозу [205, с. 77 - 78].

У відповідь на ініціативи США щодо розгортання третього позиційного району Національної ПРО США в Європі Росія здійснила певні політико-дипломатичні заходи. Так, 14 липня 2007 року Президент Російської Федерації В. Путін підписав Указ “Про призупинення Російською Федерацією дії Договору про звичайні збройні сили в Європі (ДЗЗСЄ) і пов’язаних з ним міжнародних договорів”. 23 липня В. Путін подав у Державну думу Росії відповідний до Указу документ. 7 грудня 2007 року Держдума одностайно підтримала запропонований В. Путіним документ, згідно з яким з 13 грудня 2007 року Росія вважає себе вільною від виконання ДЗЗСЄ [206, с. В6].

У зв’язку з активізацією керівництвом України інтеграційних процесів щодо вступу у Північноатлантичний альянс та невизначеністю власної позиції стосовно розташування третього позиційного району американської ПРО в Європі, на початку 2008 року Рада Федерацій Росії ухвалила Закон “Про денонсацію угоди між урядами Російської Федерації та України про засоби систем попередження щодо ракетного нападу і контролю космічного простору”. Слід відзначити, що офіційне трактування такого кроку обґрунтовувалося тим, що технічні ресурси радіолокаційних станцій були вичерпані ще у 2005 році і їх вклад у вирішення поставлених завдань став мінімальним, а Україна практично самоусунулася від виконання своїх обов’язків з підтримання постійної бойової готовності радіолокаційних вузлів на своїй території. У ситуації, яка склалася, російська сторона вирішила за доцільне відмовитися від використання цих вузлів [207, с. 3].

У той же час у пояснювальній записці до Закону про денонсацію зазначалося: “Зовнішньополітичний курс України все більше орієнтується у питаннях безпеки на подальше інтегрування до НАТО”. А заступник Міністра оборони РФ М. Панков, який подавав проект закону до Держдуми Росії, заявив, що пропозиція денонсувати документ має в тому числі й політичну складову:

“Якщо хочете, це і наша відповідь на кроки українського керівництва з форсованого вступу до НАТО” [208, с. А4].

Крім того, останнім часом Росія почала відновлювати свою військову потужність. Збільшення витрат на оборону дозволило Росії розпочати рух у протилежному напрямі від серйозного погіршення своїх військових можливостей, що почало виявлятися після розпаду Радянського Союзу. Сьогодні Росія робить спробу відновити свою військову потужність до такої міри, яка б відповідала її сучасній економічній потужності та щораз більшій політичній впевненості. В той же час вона здійснює такі заходи у військово-технічній галузі, які дозволили б нейтралізувати майбутні військові загрози і дійсно зберегти, а не зруйнувати стратегічний баланс, який сьогодні існує.

Треба відзначити, що станом на 1 січня 2008 року російські стратегічні ядерні сили (СЯС) становили 702 носії – міжконтинентальні балістичні ракети (МБР), балістичні ракети підводних човнів (БРПЧ) та важкі бомбардувальники, які здатні у сукупності підняти до 3155 ядерних боєголовок. Протягом 2007 року загальна кількість носіїв скоротилася на 40 одиниць, а ядерних зарядів, які були розташовані на них, - на 130 боєголовок. Це скорочення було результатом нормального процесу оновлення ядерних сил – зняття з озброєння старих систем і прийняття нових. Найбільш радикальні зміни відбувалися у Ракетних військах стратегічного призначення (РВСП). Продовжувалося активне оновлення ракетного арсеналу – були розгорнуті 3 мобільні пускові установки “Тополь-М” у Тейковському об’єднанні та 4 шахтні пускові установки “Тополь-М” у Татищевському об’єднанні, при цьому в цілому загальна кількість МБР, які були розгорнуті, скоротилась з 489 до 452 одиниць, а кількість боєголовок – з 1788 до 1677 [209, с. 6].

Варто нагадати, що згідно з офіційними даними, які Росія надала США, на початку 2007 року у РВСП Російської Федерації вже нараховувалося 45 пускових установок “Тополь-М”, які, у випадку потреби і відповідно до чинних договорів у сфері стратегічного озброєння, можуть бути оснащені боєголовками, що не тільки маневрують, але й розділяються [210, с. 5].

Протягом 2008 року заплановано поставити на бойове чергування ще один полк з мобільним ракетним комплексом “Тополь-М” у Тейковському об’єднанні, а в Татищевському – завершити переозброєння п’ятого полку і розпочати переозброєння чергового полку на стаціонарний ракетний комплекс “Тополь-М”. Розпочата також підготовка до переозброєння на ракетний комплекс “Тополь-М” і ряду інших ракетних об’єднань. Отже, у 2008 році угруповання РВСП повинно поповнитися одинадцятьма сучасними ракетними комплексами “Тополь-М” у двох варіантах базування [211, с. 7].

Як відповідь на американські ініціативи щодо розгортання елементів національної ПРО на європейському континенті, Російська Федерація також прискорила реалізацію програми оснащення російських стратегічних ядерних сил системами озброєння, здатними надійно долати систему ПРО.

Наприклад, 29 травня та 25 грудня 2007 року на полігоні Плесецьк було здійснено випробувальні запуски прототипу нової твердопаливної міжконтинентальної балістичної ракети РС-24 – першої МБР у пострадянській історії Росії, яка оснащена головною частиною, що розділяється, а кожна боеголовка індивідуально наводиться (РГЧ ІН, англійською MIRV). Як повідомлялося, запуски було здійснено з мобільної пускової установки. В призначений час навчально-бойові блоки уразили визначений район на полігоні Кура на Камчатці. Після завершення державних льотних випробувань і взяття на озброєння ракети РС-24 як у стаціонарному, так і в мобільному варіанті, разом з моноблочною ракетою РС-12М2, якою обладнані комплекси “Тополь-М”, ці комплекси повинні скласти основне ударне угруповання РВСП вже у 2009 році, тобто РС-24 повинна замінити важкі ракети на рідкому паливі РС-20 (“Воєвода”, відома на Заході як SS-18 “Сатана”) та РС-18 (SS-19 “Стилет”). [209, с. 6].

Крім того, Росія розпочала випробування нової крилатої ракети для оперативно-тактичного ракетного комплексу (ОТРК) “Іскандер-М”. Про тактико-технічні дані нової ракети офіційно нічого не повідомлялося, але уявлення про неї можна скласти на підставі попередньої версії ОТРК “Іскандер-

Е”. Цей високоточний ОТРК Сухопутних військ призначений для прихованої підготовки і завдання ефективних ракетних ударів по особливо важливих невеликих цілях та ударів по площах у глибині оперативного розташування військ супротивника: великих угрупованнях військ, командних пунктах та вузлах зв’язку, об’єктах протиповітряної і протиракетної оборони, вогневих засобах, літаках і вертольотах на летовищах, важливих промислових та енергетичних об’єктах. Начальник Ракетних військ і артилерії ЗС РФ генерал-полковник В. Зарицький повідомив, що завершити випробування крилатих ракет для комплексу “Іскандер-М” планується у 2008 році. А до кінця 2015 року в російській армії повинні бути сформовані п’ять бригад, озброєних цим комплексом [212, с.4].

Другою складовою “ядерної тріади” Росії є високоточні крилаті ракети повітряного базування. Сьогодні Військово-повітряні сили РФ мають 78 стратегічних бомбардувальників Ту-95МС і Ту-160, а також декілька десятків середніх бомбардувальників Ту-22М3. Загалом вони потенційно здатні нести майже 15 крилатих ракет повітряного базування [213, с. 4]. Варто підкреслити, що починаючи з 2007 року Росія відновила бойове патрулювання стратегічних бомбардувальників над акваторією Світового океану, яке було припинено під час розпаду СРСР.

Морську компоненту російських стратегічних ядерних сил (МСЯС) становлять ракетні підводні човни стратегічного призначення (РПЧСП) – майже 38% сукупного потенціалу стратегічних ядерних сил держави. У 2007 році Росія мала 16 РПЧСП проектів 941 та 667. Було також заплановано побудувати декілька підводних човнів нового покоління (мінімум – три, максимум – до десяти) проекту 955 [214, с. 2]. Варто відзначити, що кожний РПЧСП володіє величезною ударною потужністю. Наприклад, навіть один човен проекту 941, який несе 20 ракет з роздільними головними частинами (200 боезарядів), або проекту 667 з 16 ракетами (160 боезарядів) здатні завдати ворогу чималої шкоди. А нові човни 4-го покоління, абсолютно очевидно, не будуть поступатися потужності цих кораблів [215, с. 51].

Вже на початку 2008 року російські засоби масової інформації повідомили, що на верфі у Сєверодвінську спущено на воду головний підводний човен 4-го покоління класу “Борей” (проект 955) – “Юрій Долгорукий”. Підводний човен будувався з 1996 року, ще два однотипні ракетні крейсери – “Олександр Невський” та “Володимир Мономах”, відповідно – були закладені на заводському стапелі у 2004 та 2006 роках. При будівництві цих РПЧСП застосовуються останні досягнення у створенні корабельних радіоелектронних засобів, зменшення їх шумності. Вони будуть озброєні 12 новими ракетами комплексу “Булава” (значно модернізований аналог ракет наземного комплексу “Тополь-М”), головні частини яких здатні розділятися на 10 бойових блоків. Довжина корпусу “Юрія Долгорукого” – 170 м, ширина – 13,5 м, глибина занурення – 450 м, екіпаж – 107 чоловік [216, с. 5].

Під час офіційного візиту до Греції у червні 2007 року Президент Росії В. Путін пояснив російські ініціативи у галузі наступальних стратегічних озброєнь тим, що випробування нових ракет – це відповідь на односторонні, жорсткі і необґрунтовані дії в оборонній сфері партнерів Росії, зокрема на вихід США із Договору щодо системи ПРО і заплановане розташування елементів американської системи ПРО в Європі. Відповідні дії Росії, в тому числі й випробування нової зброї, “спрямовані на збереження балансу у світі, і це вкрай важливо щодо збереження загального миру та безпеки”, – відзначив В. Путін. Він заявив, що Росія і надалі буде “удосконалювати свої можливості”, однак це лише захисна реакція. “Не ми ініціатори нового витка гонки озброєнь”, – підкреслив В. Путін [212, с. 4].

Щодо створення Росією глобальної системи протиракетної оборони, то позицію військово-політичного керівництва Російської Федерації з цієї проблеми наочно прояснює думка командувача Космічними військами генерал-полковника В. Поповкіна, оприлюднена у січні 2008 року. За його словами, є сенс захищати від ракетних загроз великі угруповання військ, важливі об’єкти, але при цьому неможливо прикрити всю величезну територію Росії. “Якщо взяти тільки ядерний арсенал НАТО, в тому числі США, Франції,

Великобританії, то ніяка система ПРО врятувати не зможе. Особливо на кінцевому етапі, коли відбудеться розділення боєголовок, несправжніх та бойових блоків, коли десятки тисяч їх будуть летіти на тебе”, - підкреслив командувач. За його словами, завдання створення системи ПРО зі 100-відсотковою гарантією не може бути розв’язане сьогодні і в перспективі. Разом з цим він відзначив, що ідея створення системи ПРО всієї території Росії, “безсумнівно, є позитивною у зв’язку з розвитком засобів нападу з повітря та з космосу. Однак для реалізації даної системи в рамках всієї Росії необхідні величезні витрати. Тому на прагнення США втягнути нас у гонку з ПРО Росія відповість іншими, асиметричними заходами... До того ж сьогодні не можна стверджувати, що десь можливе створення абсолютно надійної глобальної системи ПРО. Світовий науково-технічний потенціал до цього ще не готовий” [217, с. 5].

На нашу думку, це висловлювання має великий практичний зміст і спирається на переконливі факти. Так, згідно з повідомленнями зарубіжних ЗМІ, сьогодні США мають 23 протиракетні системи у системі протиракетної оборони. 20 ракет розташовані в шахтах на базі Форт-Грілі (штат Аляска), ще три – на авіабазі Ванденберг (Каліфорнія). Крім того, на Алясці скоро розпочне працювати ще одна пускова установка, а в грудні 2008 року кількість шахт в Каліфорнії зросте до чотирьох. До 2013 року Міністерство оборони США планує мати на території країни 44 протиракетні системи, зокрема 40 – на Алясці [218, с. 80]. Що може зробити ця кількість перехоплювачів проти 3155 ядерних боєголовок російських стратегічних ядерних сил? Чого вони варті коли у російських Ракетних військах стратегічного призначення на бойовому чергуванні стоять ракети, здатні уразити будь-яку ціль у будь-якому регіоні планети? До того ж коефіцієнт технічної готовності цих ракет становить 0,97 – 0,98, тобто із кожної сотні ракет 97 – 98 щохвилини, щосекунди здатні виконати бойове завдання [219, с. 3].

У цих умовах єдиним практичним наслідком розгортання системи глобальної протиракетної оборони може бути мінімізація втрат від ракетної

атаки у випадку, коли така атака все ж буде здійснена. Саме по собі завдання зменшення втрат, певна річ, не може викликати заперечення, однак тут, варто відзначити декілька важливих моментів. Завдання мінімізації втрати принципово відрізняється від завдання недопущення втрат, особливо якщо мова йде про захист від ракетного удару, який покликаний знищити населення країни. Більш того, є всі підстави вважати, що створення національної протиракетної оборони або розташування її елементів на території інших країн може створити умови, при яких ракетна атака буде більш можлива або більш руйнівна. Про це не слід забувати партнерам США, коли вони погоджуються розташувати об'єкти їх системи ПРО на власній території.

Варто відзначити, що 8 липня 2008 року Державний секретар США К. Райс і міністр закордонних справ Чехії К. Шварценберг підписали угоду про розташування на території колишнього радянського полігону Брди, що знаходиться на відстані 90 км у південно-західному напрямку від Праги, радіолокаційної станції далекого виявлення, яка є основним елементом третього позиційного району системи ПРО США. Але цей договір треба ще ратифікувати парламентом республіки [220, с. 1]. Наприкінці серпня 2008 року Вашингтон і Варшава підписали угоду про розташування на території Польщі, у містечку Редниково під Слупськом, що за 130 км від Гданська, у Поморському воєводстві на півночі країни, протиракетної бази – GBI (Ground-Based Interceptor) третього позиційного району американської стратегічної системи ПРО. Після парафування угоди щодо системи ПРО із США у МЗС Польщі документ буде представлено в Сеймі на обговорення парламентських фракцій. Лише після цього його підпише польський уряд [221, с. 3].

Таким чином, тривалий час, особливо в ході “холодної війни”, за збереження миру відповідала доктрина “взаємно гарантованого знищення”, тому будівництво оборонних споруд проти ракет вірогідного противника розцінювалось як сприяння дестабілізації ситуації. За цими правилами вважалося, що якщо в жодної зі сторін немає можливості побудувати собі ефективний протиракетний щит, то й, відповідно, у них не виникне спокуси

нанести удар, адже вважається, що вона не має підстав побоюватися контрудару.

З моменту розпаду Радянського Союзу стосунки між Росією і Сполученими Штатами зазнали серйозної трансформації, одним із наслідків якої стало істотне зменшення ролі у цих стосунках стратегічних ядерних арсеналів сторін. Ця трансформація стала результатом зміни міжнародної ситуації та виникнення загальних загроз, у боротьбі з якими Росія і США знаходили спільне взаємопорозуміння. Але такий розвиток відносин між обома державами був можливий лише доти, поки Росія була переконана у відсутності загроз з боку свого партнера щодо власних інтересів та свого оборонного потенціалу.

Відразу після розпаду Радянського Союзу Сполучені Штати Америки всупереч ситуації, яка склалася у галузі протиракетної оборони, зробили другу спробу створити стратегічну або регіональну протиракетну оборону території країни. Вона породила дуже багато проблем, передусім політичного характеру, усунути які на той час було неможливо. Система національної протиракетної оборони США того часу мала протиріччя з метою і положеннями Договору щодо протиракетної оборони від 1972 року. Тому практична реалізація планів щодо створення системи НПРО залежала від досягнення домовленості з Російською Федерацією про зміни основних положень Договору щодо системи ПРО, щоб мати необхідну правову та політико-дипломатичну основу для розгортання цієї системи.

Непоступливість Росії у питанні оновлення Договору щодо протиракетної оборони була обумовлена економічним станом Російської Федерації, який на той час не дозволяв державі реалізувати асиметричні заходи протидії шляхом розгортання аналогічної системи або кількісного нарощування стратегічних озброєнь. Крім того, Росія небезпідставно вважала, що обмежена система національної системи ПРО США може стати основою для нарощування набагато більш потужних потенціалів ракетної протидії, тому що у варіанті

НПРО, який планували розгорнути США, закладалися основи інфраструктури повномасштабної системи протиракетної оборони.

Кінець першого десятиліття ХХІ століття характеризується загостренням воєнно-політичної ситуації в європейському регіоні, що стало наслідком виходу США із Договору щодо системи ПРО 1972 року та переводу в практичне русло планів США щодо розгортання поза межами країни елементів американської стратегічної протиракетної оборони.

Розгортання в Європі навіть сирі у технічному плані американської системи ПРО закономірно викликало побоювання Росії, тому що російське військово-політичне керівництво вважає, що найближчим часом шахтні пускові установки третього позиційного району ПРО США можуть бути обладнані не тільки новітніми надшвидкісними протиракетами, але й ракетами з ядерними боеголовками, які здатні уражати об'єкти на території Російської Федерації. Тому ініціативи Сполучених Штатів посилили суперництво Росії і Америки, дали можливість росіянам реалістично поглянути на наявні в них оборонні структури та посилити їх, що призвело до початку нової гонки озброєнь.

Денонсація Договору 1972 року щодо системи ПРО, який три десятиліття був основою стратегічної стабільності і величезним вкладом у контроль над озброєннями, у корені суперечить цілям такого контролю. Цей акт не тільки відкрив шлях до нових змагань засобів наступу і оборони в стратегічній сфері, але й визначив подальше скасування дій інших договорів у сфері роззброєння.

Незважаючи на розпад біполярної системи міжнародних відносин, на частину США і Росії все ще припадає понад 90% всіх ядерних озброєнь, які існують на планеті. Якщо розвалиться двосторонній російсько-американський режим контролю над озброєннями, то не буде ніяких шансів створити у майбутньому багатосторонній режим, який необхідний для забезпечення стратегічної стабільності у новій системі міжнародних відносин, де модернізує свої ядерні сили Китай, який здатний перетворитися у нову наддержаву, активно включилися у гонку ядерних озброєнь Індія та Пакистан, які балансують на межі війни, мають свої ядерні арсенали Франція та Англія і свою

приховану бомбу Ізраїль. Без такого нового режиму неможливо буде попередити подальше розповсюдження зброї масового ураження.

Погрози Росії вийти із Договору про ракети середньої та малої дальності 1987 року, пропозиції Сполучених Штатів не укласти нової угоди замість Договору СНО-1 1991 року, чинність якого закінчилася у грудні 2008 року, і, нарешті, російський мораторій на Договір щодо звичайних озброєнь 1990 року, становлять кільця одного ланцюга процесу дезінтеграції наявної системи контролю над озброєнням та роззброєнням.

Аналіз процесу створення Національної системи ПРО США та зовнішньополітичних заходів, які вживає адміністрація Сполучених Штатів, переконливо свідчить, що справжня американська мета – створення захисту від ракетно-ядерного потенціалу Росії і Китаю та забезпечення для США виняткових умов неможливості для нападів з їх боку. Крім того, Сполучені Штати прагнуть досягти стратегічного домінування за рахунок збільшення технологічного відриву, в тому числі і від розвинених світових держав.

Сучасний розвиток глобальної системи ПРО США не дає змоги забезпечити розв'язання завдань в оборонній сфері, які на неї покладаються, але суттєво впливає на зовнішню політику Сполучених Штатів або їх можливість щодо втручання у різноманітні регіональні суперечки. У випадку, коли Національна протиракетна оборона США дійсно доведе свою високу ефективність у можливих бойових діях майбутнього, то вона з часом трансформується в один із ключових компонентів американської глобальної військової стратегії.

Практична реалізація створення стратегічної підсистеми ПРО США в Європі, подальше зростання її бойових можливостей однозначно призведе до погіршення стосунків США з Росією та негативної зміни воєнно-політичної ситуації не тільки в європейському регіоні, але й у світі в цілому. Варто відзначити, що внаслідок розташування поблизу кордонів Росії протиракет США, які будуть здатні перехоплювати стратегічні балістичні ракети на активній ділянці траєкторії їх польоту, бойові дії автоматично пересунуться на

територію країн Європи, включаючи і Росію, а уламкові елементи від уражених балістичних ракет і самих протиракет будуть становити екологічну загрозу для всієї Європи. При цьому неможливо виключити і небезпеку спорядження протиракет США ядерними боезарядами з метою підвищення ефективності перехоплення стратегічних балістичних ракет Росії.

Ідея створення протиракетної оборони, яка ефективно могла б захистити всю територію країни від масованого удару сучасних міжконтинентальних ракет зі всім арсеналом засобів подолання системи ПРО (несправжні цілі, станції активних перешкод, боєголовки, які розділяються та маневрують, і таке інше), сьогодні є недосяжною мрією. У випадку виникнення ракетно-ядерної війни при наявності у сторін систем попередження про ракетний напад, супротивники приречені на взаємний обмін ударами, тому така війна буде глобальною термоядерною катастрофою.

Історичний досвід розробки Сполученими Штатами Америки Національної системи протиракетної оборони дає підстави вважати, що через продовження процесу її створення та конкретизацію ракетних загроз, яким вона покликана протистояти, буде неминуче відбуватися процес переоцінки доцільності розробки тих чи інших її компонентів, що цілком ймовірно призведе до помітного обмеження масштабів розгортання протиракетної оборони у порівнянні з сьогоднішніми планами. Тому вважаємо, що система ПРО, найвірогідніше, посяде місце, аналогічне тому, яке посідає система протиповітряної оборони, – важливий компонент збройних сил, здатний істотно впливати на хід того чи іншого конфлікту, але який буде не в змозі змінити стратегічний баланс у стосунках між країнами.

Україна завжди з розумінням ставилася до будь-яких нових ініціатив, спрямованих на зміцнення стратегічної стабільності у світі в нових умовах, і сприяла активізації переговорних процесів у цих напрямках. У той же час вона твердо дотримувалася думки, що існування Договору щодо системи ПРО 1972 року є умовою для існування інших домовленостей в сфері контролю над озброєнням. Питання прийняття рішення щодо участі України в процесі

розгортання системи ПРО США в Європі або незгода з ініціативами Сполучених Штатів на державному рівні принципово важливі, бо відповідатимуть її геополітичній ролі в Європі та створять умови для активної співпраці в питанні створення системи ПРО для Європи, де є всі умови для досягнення консенсусу.

Україна має певні науково-технічні можливості у галузі ракетної і високоточної зброї, космічних засобів розвідки та зв'язку, відповідну наземну інфраструктуру для забезпечення їх функціонування, які необхідно залучити для розвитку процесу євроінтеграції. Оскільки з боку США є зацікавленість у співробітництві з підприємствами України за програмами створення засобів ПРО, то у цьому напрямі українські фахівці, які мають великий досвід створення та виробництва засобів протидії системам ПРО, можуть брати участь у роботах з випробувань систем ПРО зі своїми космічними ракетами-носіями та системами радіолокаційних станцій для контролю за космічним простором. Крім того, територія України може слугувати плацдармом для розміщення систем європейської протиракетної оборони.

Завдяки певним ефективним контрзаходам стратегічні ядерні сили Росії залишилися боєздатними, але заходи та контрзаходи у створенні озброєнь – це зовсім не те, що закладено в ідею контролю над ними, тим більш в умовах, коли їх вживають країни-партнери.

Сьогодні цьому процесу заважає поширення Національної системи протиракетної оборони США, зокрема розташування елементів американської системи ПРО на європейському континенті.

Розгортання окремих елементів Національної системи ПРО США хоч тепер і не підриває стратегічну стабільність, яка склалася, але загрожує у перспективі зруйнувати її.

ВИСНОВКИ

У дисертації зроблено теоретичне узагальнення і запропоновано нове вирішення наукового завдання, яке полягає у висвітленні особливостей та виявленні тенденцій і результатів розвитку боротьби з міжконтинентальними балістичними ракетами, вплив наявної стратегічної протиракетної оборони на процес роззброєння та формування світової та регіональної системи безпеки.

Вирішення даної проблеми стало можливим завдяки розв'язуванню таких завдань: проаналізовано основні передумови необхідності розробки та створення систем національної протиракетної оборони Сполучених Штатів Америки і Радянського Союзу в період їх протистояння; оцінено тактико-технічні можливості систем стратегічної протиракетної оборони, які існували наприкінці минулого століття, проаналізовано вплив розвитку стратегічної ПРО на загальні процеси роззброєння; вивчено сучасний стан захисту від ракетно-ядерного нападу з боку країн, які можуть загрожувати мирному існуванню світового співтовариства, зокрема спільноті європейського континенту; узагальнено досвід створення систем стратегічної протиракетної оборони провідними державами світу на початку ХХІ століття, заходи військово-політичного керівництва цих країн у галузі протиракетної оборони та можливу участь України у створенні системи протиракетної оборони європейського континенту.

Комплекс методів, що був використаний для вирішення поставлених завдань, дозволив отримати наукові результати, які відображені у таких положеннях:

Темпи зростання та удосконалення ракетно-ядерного арсеналу США і СРСР переконливо свідчили: розвиток і впровадження систем оборони від ракетно-ядерної зброї неминуче вели до зростання і удосконалення наступальних озброєнь, а це, у свою чергу, не тільки нейтралізувало покращення оборони, а ще більше прискорювало гонку озброєнь, загострювало напруження і привело б у випадку війни до величезних втрат.

У той час Договір щодо системи ПРО від 1972 року мав більш політичне, ніж військове значення, тому що ні Сполучені Штати, ні Радянський Союз не мали реальної, ефективної системи захисту від стратегічних балістичних ракет. У той же час він працював на майбутнє, тому що на основі дотримання принципів рівності і однакової безпеки обох сторін наклав доволі жорсткі обмеження на кількісний склад, структуру окремих елементів, якісні характеристики і дислокацію систем протиракетної оборони СРСР та США. Він полегшував вирішення завдань щодо обмеження і скорочення стратегічної наступальної зброї, послаблення гонки озброєнь, заморозив зростання і модернізацію озброєнь в галузі ПРО, хоч розробка деяких технічних проектів могла продовжуватися у лабораторіях та конструкторських центрах.

У 80-х роках минулого століття США зробили нову спробу односторонньо розгорнути новітню, досконалу систему ПРО і розпочали виконання програми “Стратегічної оборонної ініціативи”. Програма являла собою довготривалий курс фінансованого державою максимально швидкого просування по найширшому фронту військово-технічного розвитку. Її метою було не просто виявити, що є можливим у плані захисту від балістичних ракет, а, не зважаючи на витрати, зробити все необхідне для створення якомога швидше ефективної протиракетної системи. А якщо дивитися ще ширше – створити принципово нові засоби ведення війни, і передусім в якісно новому, останньому неосвоєному середовищі – у космосі та із космосу.

Вчені і спеціалісти довели, що створити систему, здатну захистити всю територію країни від масованих ударів сучасними міжконтинентальними балістичними ракетами з усім арсеналом подолання протиракетної оборони (несправжні цілі, станції активних перешкод, маневруючі бойові блоки), на той час, а можливо і з огляду на перспективу, є неможливим, тому що які б витрати на цю систему не робилися, вона не дає гарантії, що частка ракет не прорветься скрізь “космічний щит”, а цього буде достатньо для завдання неприпустимої шкоди. Крім того, декілька комбінацій засобів протидії фактично можуть парувати дію такої системи ПРО, причому це може бути забезпечено

дешевшим шляхом, ніж той, який передбачав би відповідне нарощування протиракетного потенціалу ударних озброєнь у космосі.

Незважаючи на негативний результат у спробах створити новітню протиракетну оборону загалом, концентрація і використання наукового потенціалу у галузі ПРО і достатнє фінансування дозволили досягти успіху в створенні принципово нових технологій у розробці засобів виявлення і розпізнавання космічних об'єктів, які можуть на якісно новому рівні вирішити проблему виявлення балістичних ракет і цілевказів, бути чинником перехоплення космічного ешелону сил стратегічного нападу ворога. Крім того, було також отримано великий інформаційний масив, який прискорив розробку наймініатюрніших інтегральних схем і технології їх виробництва, технології виробництва напівпровідників, системи автоматичної обробки інформації, робототехнічних пристроїв, високочутливих радарів та інше.

Створення широкомасштабної системи ПРО США позбавило Радянський Союз упевненості у надійності свого потенціалу стримування, внаслідок чого в рамках “асиметричної відповіді” він розпочав розробку нового покоління МБР і нарощування потенціалу наявних ракет, що призвело до посилення ракетно-ядерних перегонів, дестабілізації в світі і загрози виникнення повномасштабної ядерної війни.

Політико-дипломатичні заходи США щодо виправдання необхідності створення широкомасштабної системи ПРО супроводжувалися впливом складової інформаційної війни – дезінформаційних заходів, які ввели в оману військово-політичне керівництво СРСР, що зумовило неправильний вибір адекватної відповіді щодо розгортання СОІ, знесення і руйнування радянської економіки, прискорило розпад СРСР.

Тривалий час, особливо в ході “холодної війни”, за збереження миру відповідала доктрина “взаємно гарантованого знищення”, тому будівництво оборонних споруд проти ракет вірогідного противника розцінювалось як сприяння дестабілізації ситуації. За цими правилами вважалося, що якщо в жодної зі сторін немає можливості побудувати собі ефективний протиракетний

щит, то й, відповідно, у них не виникне спокуси нанести удар, адже вважається, що вона не має підстав побоюватися контрудару.

З моменту розпаду Радянського Союзу стосунки між Росією і Сполученими Штатами зазнали серйозної трансформації, одним із наслідків якої стало істотне зменшення ролі у цих стосунках стратегічних ядерних арсеналів сторін. Ця трансформація стала результатом зміни міжнародного становища та виникнення загальних загроз, у боротьбі з якими Росія і США знаходили загальне взаємопорозуміння. Але такий розвиток відносин між обома державами був можливий лише доти, поки Росія була переконана у відсутності загроз з боку свого партнера щодо власних інтересів та свого оборонного потенціалу.

Відразу після розпаду Радянського Союзу Сполучені Штати Америки всупереч ситуації, яка склалася у галузі протиракетної оборони, зробили другу спробу створити стратегічну або регіональну протиракетну оборону території країни. Ця спроба породила дуже багато проблем, передусім політичного характеру, усунути які на той час було неможливо. Система національної протиракетної оборони США того часу мала протиріччя з метою і з положеннями Договору щодо системи протиракетної оборони від 1972 року. Тому практична реалізація планів щодо створення НПРО залежала від досягнення домовленості з Російською Федерацією про зміни основних положень Договору щодо системи ПРО, щоб мати необхідну правову та політико-дипломатичну основу для розгортання цієї системи.

Непоступливість Росії у питанні оновлення Договору щодо системи ПРО була обумовлена економічним станом Російської Федерації, який на той час не дозволяв державі реалізувати асиметричні заходи протидії шляхом розгортання аналогічної системи або кількісного нарощування стратегічних озброєнь. Крім того, Росія небезпідставно вважала, що обмежена система національної ПРО США може стати основою щодо нарощування більш потужних потенціалів ракетної протидії, тому що у варіанті НПРО, який планували розгорнути США,

зкладалися основи інфраструктури повномасштабної системи протиракетної оборони.

Кінець першого десятиліття ХХІ століття характеризується загостренням воєнно-політичної ситуації в європейському регіоні, що стало наслідком виходу США із Договору щодо системи ПРО 1972 року та переводу в практичне русло планів США щодо розгортання поза межами країни елементів американської стратегічної протиракетної оборони.

Розгортання в Європі навіть сирі у технічному плані американської системи ПРО закономірно викликало побоювання Росії, тому що російське військово-політичне керівництво вважає – у найближчий час шахтні пускові установки третього позиційного району системи ПРО США можуть бути обладнані не тільки новітніми надшвидкісними протиракетними, але й ракетами з ядерними боєголовками, які здатні уражати об'єкти на території Російської Федерації. Тому ініціативи Сполучених Штатів посилюють суперництво Росії і Америки, дали можливість росіянам реалістично поглянути на наявні в них оборонні структури та посилити їх, що призвело до початку нової гонки озброєнь.

Денонсація Договору щодо системи ПРО 1972 року, який три десятиліття був основою стратегічної стабільності і величезним внеском у контроль над озброєннями, докорінно суперечить цілям такого контролю. Цей акт не тільки відкрив шлях до нових змагань засобів наступу і оборони в стратегічній сфері, але й визначив подальше скасування дій інших договорів у сфері роззброєння.

Незважаючи на розпад біполярної системи міжнародних відносин, на частину США і Росії все ще припадає понад 90% всіх ядерних озброєнь, які існують на планеті. Якщо розпадеться двосторонній російсько-американський режим контролю над озброєннями, то не буде жодних шансів створити у майбутньому багатосторонній режим, необхідний для забезпечення стратегічної стабільності у новій системі міжнародних відносин, де модернізує свої ядерні сили Китай, який здатний перетворитися у нову наддержаву, активно включилися у гонку ядерних озброєнь Індія та Пакистан, які

балансують на межі війни, мають свої ядерні арсенали Франція та Англія і свою приховану бомбу Ізраїль. Без такого нового режиму неможливо буде попередити подальше розповсюдження зброї масового ураження.

Погрози Росії вийти із Договору про ракети середньої та малої дальності 1987 року, пропозиції Сполучених Штатів не укласти нової угоди замість Договору СНО-1 1991 року, чинність якого закінчилася у грудні 2008 року, і, нарешті, російський мораторій на Договір щодо звичайних озброєнь 1990 року становлять кільця одного ланцюга процесу дезінтеграції наявної системи контролю над озброєнням та роззброєнням.

Аналіз процесу створення Національної системи ПРО США та зовнішньополітичних заходів, які вживає адміністрація Сполучених Штатів, переконливо свідчить, що справжня американська мета – створення захисту від ракетно-ядерного потенціалу Росії і Китаю та забезпечення для США виняткових умов неможливості для нападів з їх боку. Крім того, Сполучені Штати прагнуть досягти стратегічного домінування за рахунок збільшення технологічного відриву, в тому числі і від розвинених світових держав.

Сучасний розвиток глобальної системи ПРО США не дає змоги забезпечити розв'язання завдань в оборонній сфері, які на неї покладаються, але суттєво впливає на зовнішню політику Сполучених Штатів або їх можливість щодо втручання у різноманітні регіональні суперечки. У випадку, коли Національна протиракетна оборона США дійсно доведе свою високу ефективність у можливих бойових діях майбутнього, то вона з часом трансформується в один із ключових компонентів американської глобальної військової стратегії.

Практична реалізація створення стратегічної підсистеми ПРО США в Європі, подальше зростання її бойових можливостей однозначно призведе до погіршення стосунків США з Росією та негативної зміни воєнно-політичної ситуації не тільки в європейському регіоні, але й у світі в цілому. Варто відзначити, що внаслідок розташування поблизу кордонів Росії протиракет США, які будуть здатні перехоплювати стратегічні балістичні ракети на

активній ділянці траєкторії їх польоту, бойові дії автоматично пересунуться на територію країн Європи, включаючи і Росію, а уламкові елементи від уражених балістичних ракет і самих протиракет будуть становити екологічну загрозу для всієї Європи. При цьому неможливо виключити і небезпеку спорядження протиракет США ядерними боезарядами з метою підвищення ефективності перехоплення стратегічних балістичних ракет Росії.

Ідея створення протиракетної оборони, яка ефективно могла б захистити всю територію країни від масованого удару сучасних міжконтинентальних ракет зі всім арсеналом засобів подолання системи ПРО (несправжні цілі, станції активних перешкод, боеголовки, які розділяються та маневрують, і таке інше), сьогодні є недосяжною мрією. У випадку виникнення ракетно-ядерної війни при наявності у сторін систем попередження про ракетний напад супротивники приречені на взаємний обмін ударами, тому така війна буде глобальною термоядерною катастрофою.

Історичний досвід розробки Сполученими Штатами Америки Національної системи ПРО дає підстави вважати, що через продовження процесу її створення та конкретизацію ракетних загроз, яким вона покликана протистояти, буде неминуче відбуватися процес переоцінки доцільності розробки тих чи інших її компонентів, цілком ймовірно призведе до помітного обмеження масштабів розгортання протиракетної оборони у порівнянні з сьогоднішніми планами. Тому, вважаємо, що система ПРО найвірогідніше посяде місце, аналогічне тому, яке посідає система протиповітряної оборони – важливий компонент збройних сил, здатний істотно впливати на хід того чи іншого конфлікту, але який не в змозі буде змінити стратегічний баланс у стосунках між країнами.

Україна завжди з розумінням ставилася до будь-яких нових ініціатив, спрямованих на зміцнення стратегічної стабільності у світі в нових умовах і сприяла активізації переговорних процесів у цих напрямках. У той же час вона твердо дотримувалася думки, що існування Договору щодо системи ПРО 1972 року є умовою для існування інших домовленостей в сфері контролю над озброєннями. Питання прийняття рішення щодо участі України в процесі

розгортання системи ПРО США в Європі або незгода з ініціативами Сполучених Штатів на державному рівні принципово важливі, бо відповідатимуть її геополітичній ролі в Європі та створять умови для активної співпраці в питанні створення системи ПРО для Європи, де є всі умови для досягнення консенсусу.

Україна має певні науково-технічні можливості у галузі ракетної і високоточної зброї, космічних засобів розвідки та зв'язку, відповідну наземну інфраструктуру для забезпечення їх функціонування, які необхідно залучити до розвитку процесу євроінтеграції. Оскільки з боку США є зацікавленість у співробітництві з підприємствами України за програмами створення засобів ПРО, то у цьому напрямі українські фахівці, які мають багатий досвід створення та виробництва засобів протидії системам ПРО, можуть брати участь у роботах з випробувань систем ПРО зі своїми космічними ракетами-носіями та системами радіолокаційних станцій для контролю за космічним простором. Крім того, територія України може слугувати плацдармом для розміщення систем європейської протиракетної оборони.

Завдяки певним ефективним контрзаходам стратегічні ядерні сили Росії залишилися боєздатними, але заходи та контрзаходи у створенні озброєнь – це зовсім не те, що закладено в ідею контролю над ними, тим більше в умовах, коли їх вживають країни-партнери. Сьогодні цьому процесу заважає поширення Національної системи ПРО США, зокрема розташування елементів американської системи ПРО на європейському континенті.

Розгортання окремих елементів Національної системи ПРО США хоч тепер і не підриває стратегічну стабільність, яка склалася, але загрожує у перспективі зруйнувати її.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Киссенджер Г. Дипломатия / Г. Киссенджер; [пер. с англ. В.В. Львова]. – М. : Ладимир, 1997. – 848 с.
2. Бжезинский З. Великая шахматная доска. Господство Америки и его геостратегические императивы / З. Бжезинский. – М. : Междунар. отношения, 1998. – 256 с.
3. Знаменская Т.Ю., Смагин А.В. Внешнеполитическая пропаганда: война слов или заинтересованный диалог ? / Т.Ю. Знаменская, А.В. Смагин // США: экономика, политика, идеология. – 1988. – № 9. – С. 22–31.
4. КПСС о Вооруженных Силах Советского Союза: Документы 1917 – 1981 / Сост. Н.И. Савинкин, К.М. Боголюбов. – М.: Воениздат, 1981. – 622 с.
5. Ракетный щит Советской Отчизны // Коммунист Вооруженных Сил. – 1974. – № 21. – С. 28–33.
6. Толубко В.Ф. Ракетные войска стратегического назначения / В.Ф. Толубко // Военно-исторический журнал. – 1975. – № 4. – С. 50–56.
7. Ракетный щит Родины // Коммунист Вооруженных Сил. – 1977. – № 20. – С. 77–81.
8. Передельский Г. Главная огневая сила / Г. Передельский // Военный вестник. – 1977. – № 11. – С. 47–52.
9. Ракетные войска стратегического назначения // Техника и вооружение. – 1978. – № 2. – С. 14–15.
10. Петров Н.Ф. О ядерной стратегии США / Н.Ф. Петров // Военная мысль. – 1981. – № 8. – С. 14–25.
11. Федоров А. США – ядерная угроза миру / А. Федоров // Зарубежное военное обозрение. – 1982. – № 3. – С. 3–10.

12. Перов И. Американская стратегия «прямого противоборства» - угроза миру и безопасности / И. Перов // Зарубежное военное обозрение. – 1982. – № 9. – С. 7–12.
13. Перов И. Ядерный шантаж Вашингтона / И. Перов // Зарубежное военное обозрение. – 1984. – № 6. – С. 9–14.
14. Авдудевский В.С., Рудев А.И. «Звездные войны» - безумие и преступление / В.С. Авдудевский, А.И. Рудев. – М. : Политиздат, 1986. – 222 с.
15. 50 лет Вооруженных Сил СССР. – М. : Воениздат, 1968. – 580 с.
16. Николаев М.Н. Ракета против ракеты (по материалам зарубежной печати) / М.Н. Николаев. – М. : Воениздат, 1963. – 199 с.
17. Ануреев И.И. Оружие противоракетной и противокосмической обороны / И.И. Ануреев. – М. : Воениздат, 1971. – 304 с.
18. Морозов Н.И. Баллистические ракеты стратегического назначения / Н.И. Морозов. – М. : Воениздат, 1974. – 206 с.
19. Широкоформатная противоракетная система и международная безопасность: Доклад Комитета советских ученых в защиту мира, против ядерной угрозы. – М. : АН СССР, 1986. – 91 с.
20. Космическое оружие: дилемма безопасности / Под ред. Е.П. Велихова, Р.З. Сагдеева, А.А. Кокошина. – М. : Мир, 1986. – 182 с.
21. Гонка вооружений: причины, тенденции и пути прекращения / Отв. ред. А.Д. Никонов. – М.: Междунар. отношения, 1986. – 304 с.
22. США и проблемы сокращения вооружений: Ядерно-космический аспект: 80-е годы / А.Г. Арбатов, В.Г. Барановский, В.И. Владимиров и др. – М.: Наука, 1988. – 192 с.
23. Кокошин А.А., Ларионов В.В. Предотвращение войны: Доктрины, концепции, перспективы / А.А. Кокошин, В.В. Ларионов. – М. : Прогресс, 1990. – 184 с.
24. Бургесс Э. Баллистические ракеты дальнего действия / Э. Бургесс. – М. : Воениздат, 1963. – 255 с.

25. Зегвельд В., Энциг К. Стратегическая оборонная инициатива: технологический прорыв или экономическая авантюра? / В. Зегвельд, К. Энциг [пер. с англ.] / Общ. ред. и послесл. И.И. Исаченко. – М. : Прогресс, 1989. – 304 с.
26. Первушин А. Битва за звезды: Космическое противостояние / Антон Первушин. – М.: ООО «Издательство АСТ», 2004. – 831 с.
27. Первушин А. Звездные войны: Американская Республика против Советской империи / А. Первушин. – М. : Эксмо, Яуза, 2005. – 320 с.
28. Славин С.Н. Космическая битва империй. От Пенемюнде до Плесецка / С.Н. Славин. – М. : Вече, 2006. – 448 с.
29. Губарев В.С. Ракетный щит империи / В.С. Губарев. – М. : Алгоритм, Эксмо, 2006. – 400 с.
30. Дроговоз И.Г. Ракетные войска СССР / И.Г. Дроговоз. – Мн. : Харвест, 2007. – 336 с.
31. Лавренов С.Я., Попов И.М. Советский Союз в локальных войнах и конфликтах / С.Я. Лавренов, И.М. Попов. – М. : АСТ: Астрель, 2005. – 778, [6] с.: ил. – (Военно-историческая библиотека).
32. Декларація “Про державний суверенітет України” // Законодавство України з питань військової сфери. Збірник законів та інших нормативно-правових актів. – К.: Азимут-Україна. – 2003. – С. 12 – 15.
33. Заява Верховної Ради України щодо без’ядерного статусу України № 1697 – 12 від 24. 10. 1991 р. – Режим доступу <http://www.rada.gov.ua/lows/pravo/all/mdpn.htm>. – Назва з титул. екрану.
34. Кучма Л.Д. Виступ Президента України на розширеному засіданні колегії Міністерства оборони України 14. 11. 2001. – Режим доступу <http://www.kuchma.gov.ua/main/?speech-53>. – Назва з титул. екрану.
35. Шевцов А. “Протиракетне” яблуко розбрату / А. Шевцов // Народна армія. – 2000. – 1 лютого (№ 18). – С. 4–5.
36. Горбулін В. Доля Договору ПРО і стратегічне партнерство України / В. Горбулін // Дзеркало тижня. – 2001. – 7 – 13 квітня (№ 14). – С. 1, 4.

37. История внешней политики СССР, 1917 – 1975: В 2-х т. / Под ред. А.А. Громько, Б.Н. Пономарева; [АН СССР, Ин-т истории СССР]. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Наука, 1976. – Т. 2: 1945 – 1975 гг. – 671 с.
38. Вторая мировая война. Итоги и уроки: / [ред. Тома С.А. Тюшкевич]. – М. : Воениздат, 1985. – 447 [28] с.: ил.
39. Соколов Б.В. Вторая мировая: факты и версии / Б.В. Соколов. – М. : АСТ-ПРЕСС КНИГА, 2006. – 432 с.
40. Грайнер Б., Штайнгаус К. На пути к 3-й мировой войне? Военные планы США против СССР: Документы: [пер. с англ.]. / Б. Грайнер, К. Штейнгаус – М. : Прогресс, 1983. – 166 с.
41. Боффа Дж. История Советского Союза. Т. 2. От Отечественной войны до положения второй мировой державы. Сталин и Хрущев. 1941 – 1964 гг.: [пер. с итал.] / Дж. Боффа – М. : Международные отношения, 1990. – 632 с.
42. Мессенджер Ч. Энциклопедия войн XX века: [пер. с англ.] / Ч. Мессенджер – М.: Изд-во ЭКСМО-Пресс, Яуза, 2000. – 512 с.
43. Перов И. Пентагон: ставка на победу в ядерной войне / И. Перов // Зарубежное военное обозрение. – 1989. – № 5. – С. 7–13.
44. Мильштейн М.А. Уроки войны и зарождение ядерной стратегии США / М.А. Мильштейн // США: экономика, политика, идеология. – 1985. – № 5. – С. 36–46.
45. Военно-технический прогресс и Вооруженные Силы СССР / Под ред. М.М. Кирьяна. – М. : Воениздат, 1982. – 335 с.
46. Баллистическая ракета: Военный энциклопедический словарь. – М. : Эксмо, 2007. – 1024 с.
47. Первушин А. Битва за Луну: Правда и ложь о «лунной гонке» / А. Первушин. – СПб. : Амфора, 2007. – 711 с.
48. Архипов М. Развитие стратегического ракетно-ядерного оружия США после второй мировой войны / М. Архипов // Военно-исторический журнал. – 1981. – № 2. – С. 66–71.

49. Сибиряков В. Американские межконтинентальные баллистические ракеты / В. Сибиряков // Зарубежное военное обозрение. – 1976. – № 9. – С. 64.
50. Арбатов А.Г. Военно-стратегический паритет и политика США / А.Г. Арбатов. – М. : Политиздат, 1984. – 318 с.
51. Куликов В.Г. О военно-стратегическом паритете и достаточности для обороны / В.Г. Куликов // Военная мысль – 1988. – № 9. – С. 3–11.
52. Наземный ракетный комплекс: Военный энциклопедический словарь. – М. : Эксмо, 2007. – 1024 с.
53. Питалев Г.М. Будни строителей Плесецка / Г.М. Питалев // Военно-исторический журнал. – 2007. – № 6. – С. 50–55.
54. Миргородский Д.С. Исторический опыт создания и развития системы боевой подготовки Ракетных войск стратегического назначения в 1959 – 1965 годах / Д.С. Миргородский // Военная мысль. – 2007. – № 6. – С. 68–78.
55. Речь товарища Н.С. Хрущева на митинге трудящихся города Владивостока 6 октября 1959 года // Правда. – 1959. – 8 октября (№ 281). – С. 1–2.
56. Советская печать должна быть самой сильной и самой боевой! Выступление Н.С. Хрущева на приеме советских журналистов в Кремле 14 ноября 1959 года // Правда. – 1959. – 18 ноября (№ 322). – С. 1.
57. Речь Н.С. Хрущева на VII съезде Венгерской социалистической рабочей партии 1 декабря 1959 года // Правда. – 1959. – 2 декабря (№ 336). – С. 1–2.
58. Закиров Р. «Комбайны» и «сеялки» для защиты Острова свободы / Р. Закиров // Независимое военное обозрение. – 2007. – 5 – 11 октября (№ 34). – С. 6.
59. Противоракета. Противоракетный комплекс: Военный энциклопедический словарь. – М. : Эксмо, 2007. – 1024 с.

60. Развитие противовоздушной обороны / Под ред. Г.В. Зимина. – М. : Воениздат, 1976. – 200 с.
61. Состояние и развитие американской системы ПРО «Сейфгард» // Зарубежное военное обозрение. – 1973. – № 2. – С. 61–64.
62. Родионов Н. Космический контроль / Н. Родионов // Военно-промышленный курьер. – 2007. – 5 – 11 сентября (№ 34). – С. 4.
63. Системи протиракетної оборони // Камуфляж. – 2007. – № 1. – С. 32–33.
64. Системи протиракетної оборони // Камуфляж. – 2007. – № 2. – С. 32–33.
65. Борьба СССР против ядерной опасности, гонки вооружений, за разоружение: Документы и материалы / М-во иностр. дел СССР. – М. : Политиздат, 1987. – 559 с.
66. Разоружение и безопасность / Отв. ред. А.А. Кокошин. – М. : Политиздат, 1987. – Т. I. – 417 с.
67. Ходаренок М. Первый раунд звездных войн выиграл Советский Союз / М. Ходаренок // Независимое военное обозрение. – 2001. – 23 – 29 марта (№ 10). – С. 5.
68. Слободенко А. США: ставка на превентивный ядерный удар / А. Слободенко // Зарубежное военное обозрение. – 1981. – № 2. – С. 7–12.
69. Перов И. Пентагон: ставка на победу в ядерной войне / И. Перов // Зарубежное военное обозрение. – 1989. – № 7. – С. 7–12.
70. Абаренков В.П., Красулин Б.П. Разоружение. Справочник / В.П. Абаренков, Б.П. Красулин – М. : Междунар. отношения, 1988. – 336 с.
71. США: курс на военное превосходство. / В.В. Серебрянников, Е.И. Рыбкин, И.П. Сливин, С.В. Коршунов. – М. : Воениздат, 1985. – 111 с.
72. Пихоя Р.Г. Москва. Кремль. Власть. Сорок лет после войны, 1945 – 1985 / Р.Г. Пихоя. – М. : Русь-Олимп: Астрель: АСТ, 2007. – 715 с.

73. Кейзеров Н. Философия насилия / Н. Кейзеров // Правда. – 1984. – 18 июня (№ 170). – С. 6.
74. Пономарев М. Двойная игра Белого дома / М. Пономарев // Красная Звезда. – 1984. – 10 июня (№ 134). – С. 3.
75. Откуда исходит угроза миру. – М. : Воениздат, 1982. – 95 с.
76. Пресс-конференция в Москве // Правда. – 1983. – 6 декабря (№ 340). – С. 4.
77. Белоус В.С. Космическая рулетка Пентагона / В.С. Белоус. – М. : Изд-во Агентства печати Новости, 1988. – 240 с.
78. Киреев А. Военно-экономические аспекты программы «звездных войн» / А. Киреев // Зарубежное военное обозрение. – 1987. – № 1. – С. 73–81.
79. Игнатьев И. Программа «звездных войн» США / И. Игнатьев // Зарубежное военное обозрение. – 1986. – № 4. – С. 7–14.
80. Никитин А. Лазерное оружие в космосе / А. Никитин // Техника и вооружение. – 1990. – № 1. – С. 8–11.
81. Герасименко О., Круть Ю. Новый этап гонки вооружений / О. Герасименко, Ю. Круть // Военный вестник. – 1986. – № 12. – С. 85–87.
82. Шумилин С. Империализм: военно-космическое партнерство / С. Шумилин // Зарубежное военное обозрение. – 1986. – № 8. – С. 9–14.
83. Смольников С. Участие стран Западной Европы в программе «звездных войн» / С. Смольников // Зарубежное военное обозрение. – 1989. – № 5. – С. 59–65.
84. Алмазов В. Финансирование программы СОИ и участие в ней союзников США / В. Алмазов // Зарубежное военное обозрение. – 1991. – № 1. – С. 79–84.
85. Советско-американская встреча на высшем уровне. Женева, 19 – 21 ноября 1985 года: Документы и материалы. – М. : Политиздат, 1985. – 80 с.

86. Ответы Министра обороны СССР Маршала Советского Союза С.Л. Соколова на вопросы корреспондента ТАСС // Красная Звезда. – 1985. – 6 мая (№105). – С. 3.
87. Кокошин А. Асимметричный ответ номер один / А. Кокошин // Независимое военное обозрение. – 2007. – 27 июля – 2 августа (№ 24). – С. 4.
88. Васильев А.А., Герасев М.И., Кокошин А.А. Асимметричный ответ (возможные меры противодействия СОИ) / А.А. Васильев, М.И. Герасев, А.А. Кокошин // США: экономика, политика, идеология. – 1987. – № 2. – С. 26–35.
89. Ардашев А. Стратегический щит, защищающий стратегический меч / А. Ардашев // Техника и вооружение. – 2004. – № 2. – С. 19–23.
90. Боевой железнодорожный ракетный комплекс: Военный энциклопедический словарь. – М. : Эксмо, 2007. – 1024 с.
91. Дворкин В.З. Ядерное сдерживание и Договор СНВ-2 / В.З. Дворкин // Независимое военное обозрение. – 1997. – 25 – 30 января (№ 3). – С. 4.
92. Подвижный грунтовый ракетный комплекс: Военный энциклопедический словарь. – М. : Эксмо, 2007. – 1024 с.
93. Алишин В. Соскучились по «Пионерам»? / В. Алишин // Военный парад. – 2007. – № 3. – С. 24–25.
94. Ракетный подводный крейсер: Военный энциклопедический словарь. – М. : Эксмо, 2007. – 1024 с.
95. Ганин С., Карпенко А., Ангельский Р. Система С-300П / С. Ганин, А. Карпенко, Р. Архангельский // Техника и вооружение. – 2004. – № 10. – С. 35–39.
96. Тарасенко М. Военные аспекты советской космонавтики / М. Тарасенко. – М. : Агентство российской печати. ТОО Николь, 1992. – 80 с.
97. Славин С.Н. Космическая битва империй. От Пенемюнде до Плесецка / С.Н. Славин. – М. : Вече, 2006. – 448 с.

98. Сергеев А., Володин К. Оружие «звездных войн»: работа продолжается / А. Сергеев, К. Володин // Техника и вооружение. – 1990. – № 3. – С. 38–39.
99. Сергеев А., Володин К. Оружие «звездных войн»: работа продолжается / А. Сергеев, К. Володин // Техника и вооружение. – 1990. – № 4. – С. 38–39.
100. Ярошенко Н.Б. Планы «звездных войн»: 1945 – 1986 / Н.Б. Ярошенко // США: экономика, политика, идеология. – 1986. – № 11. – С. 61–65.
101. Швейцер П. Победа. Роль тайной стратегии администрации США в распаде Советского Союза и социалистического лагеря: [пер. с англ.] / П. Швейцер. – Мн.: СП «Авест», 1995. – 457 с.
102. Как же быть с договором START? // Армия. – 1992. – № 7 – 8. – С. 3–11.
103. Всесвітня історія: [навчальний посібник для вищих навчальних закладів] / Б.М. Гончар, М.Ю. Козицький та інші. – К. : Т-во Знання, КОО, 2002. – 565 с.
104. Самойлов В. СОИ: десять лет спустя / В. Самойлов // Зарубежное военное обозрение. – 1993. – № 5. – С. 2–6.
105. Печуров С., Сапсай Б. Проблемы создания глобальной системы защиты от ракетных ударов / С. Печуров, Б. Сапсай // Зарубежное военное обозрение. – 1993. – № 2. – С. 2–6.
106. Рассказов А. Американские инициативы по снижению ядерной опасности (взгляд военного эксперта) / А. Рассказов // Зарубежное военное обозрение. – 1992. – № 2. – С. 3–11.
107. Мясников Е. Возможен ли договор СНВ-3? / Е. Мясников // Независимое военное обозрение. – 1996. – 12 – 18 сентября (№ 17). – С. 4.
108. Сибирский Б.Н. Стратегические ядерные силы после выполнения Договора СНВ-2 / Б.Н. Сибирский // Независимое военное обозрение. – 1996. – 14 – 19 марта (№ 5). – С. 4.

109. Маначинский А.Я., Чумак В.Н., Пронкин Е.К. Операция «Буря в пустыне»: итоги и последствия / А.Я. Маначинский, В.Н. Чумак, Е.К. Пронкин // Военная мысль. – 1992. – № 1. – С. 88–92.
110. Белоус В.С. Трудная судьба Договора по ПРО / В.С. Белоус // Независимое военное обозрение. – 1998. – 9 – 15 января (№ 1). – С. 6.
111. Алексин В. Ответы на американские вызовы имеются / В. Алексин // Независимое военное обозрение. – 2000. – 14 – 21 июля (№ 25). – С. 1.
112. Дьяков А.С., Льюис Дж., Подвиг П.Л., Постол Т. Договор по противоракетной обороне все еще оценивается в качестве основы стратегической стабильности / А.С. Дьяков, Дж. Льюис, П.Л. Подвиг, Т. Постол // Независимое военное обозрение. – 1997. – 3 – 8 октября (№ 37). – С. 6.
113. Газін В.П., Копилов С.А. Новітня історія країн Європи та Америки (1945 – 2002 роки): [навч. посібник для вищих навчальних закладів] / В.П. Газін, С.А. Копилов. – К. : Либідь, 2004. – 624 с.
114. Кортунов С. Благие пожелания и реальное дело / С. Кортунов // Независимое военное обозрение. – 1997. – 26 – 30 декабря (№ 47). – С. 2.
115. Стратегия национальной безопасности США в следующем столетии // Зарубежное военное обозрение. – 1999. – № 3. – С. 2–16.
116. Белоус В., Донцов В. Миф об «ограниченной обороне» / В. Белоус, В. Донцов // Независимое военное обозрение. – 1999. – 3 – 9 декабря (№ 47). – С. 4.
117. Сокут С. Вашингтон вновь реанимирует программу «звездных войн» / С. Сокут // Независимое военное обозрение. – 1999. – 29 января – 3 февраля (№ 3). – С. 1, 4.
118. Дьяков А.С. Противоракетный фронт на севере Норвегии / А.С. Дьяков // Независимое военное обозрение. – 2000. – 25 февраля – 1 марта (№ 7). – С. 6.

119. Яке місце займає протиракетна оборона серед інших пріоритетних завдань оборонного фінансування після 11 вересня? // НАТО ревію. – зима 2001/2002. – С. 26–30.
120. Рогов С.М. Противоракетный вызов Вашингтона / С.М. Рогов // Независимое военное обозрение. – 1999. – 19 – 25 февраля (№ 6). – С. 4.
121. Морозов В.Г. Всевидящее око России / В.Г. Морозов // Независимое военное обозрение. – 2000. – 14 – 20 апреля (№ 13). – С. 4.
122. Красковский В.М. «Стратегический щит» ржавеет / В.М. Красковский // Независимое военное обозрение. – 2000. – 17 – 21 ноября (№ 43). – С. 6.
123. Белов А. Доклад ЦРУ о возможных последствиях развертывания НПРО США / А. Белов // Зарубежное военное обозрение. – 2000. – № 7. – С. 53.
124. Иностранная военная хроника // Зарубежное военное обозрение. – 2000. – № 11. – С. 54.
125. Копытов С., Селиванов М. Противоракетные планы вступили в конкуренцию / С. Копытов, М. Селиванов // Независимое военное обозрение. – 2000. – 7 – 12 июля (№ 24). – С. 8.
126. Матвеев А. О создании системы национальной ПРО в США / А. Матвеев // Зарубежное военное обозрение. – 2000. – № 4. – С. 50.
127. Калугин А. Об эффективности разрабатываемой системы противоракетной обороны США / А. Калугин // Зарубежное военное обозрение. – 2000. – № 6. – С. 49.
128. Коротченко И. На пути сотрудничества Россия-НАТО сохраняются препятствия / И. Коротченко // Независимое военное обозрение. – 2000. – 16 – 21 июня (№ 21). – С. 1.
129. Крейдин С. Противоракетная угроза преувеличена / С. Крейдин // Независимое военное обозрение. – 2000. – 26 мая – 2 июня (№ 18). – С. 1.
130. Семейко Л.С. России выгодно сказать «да» / Л.С. Семейко // Независимое военное обозрение. – 2000. – 24 – 30 марта (№ 10). – С. 4.

131. Извращенная логика Пентагона // Независимое военное обозрение. – 2000. – 17 ноября – 3 декабря (№ 43). – С. 8.
132. Военная доктрина Российской Федерации // Независимое военное обозрение. – 2000. – 28 апреля – 5 мая (№ 15). – С. 1.
133. Первов М. Стратегическим ракетам нет альтернативы / М. Первов // Независимое военное обозрение. – 2000. – 12 – 18 февраля (№ 5). – С. 1, 6.
134. Иностранная военная хроника // Зарубежное военное обозрение. – 2000. – № 10. – С. 53.
135. Довідник НАТО. – Brussels – Belgium: Office of Information and Press NATO – 1110, 2001. – 596 p.
136. Коротко // Независимое военное обозрение. – 2001. – 2 – 8 февраля (№ 4). – С. 1.
137. Вооруженные силы иностранных государств // Зарубежное военное обозрение. – 2001. – № 1. – С. 39–64.
138. Американское военное присутствие в мире // Зарубежное военное обозрение. – 2001. – № 4. – С. 17–18.
139. Див.: <http://www.defenselink.mil/speeches/2001s20010719-deseedefl.htm>
140. Печорский В. Проект военного бюджета США на 2002 финансовый год / В. Печорский // Зарубежное военное обозрение. – 2001. – № 9. – С. 12–13.
141. Коротко // Независимое военное обозрение. – 2001. – 16 марта – 1 апреля (№ 9). – С. 1.
142. Иностранная военная хроника // Зарубежное военное обозрение. – 2001. – № 5 – 6. – С. 90.
143. Соловьев В. Россия дрогнула перед американской НПРО / В. Соловьев // Независимое военное обозрение. – 2001. – 22 – 28 июня (№ 22). – С. 1.
144. Соловьев В. Вашингтон целеустремленно движется к развертыванию НПРО / В. Соловьев // Независимое военное обозрение. – 2001. – 20 – 26 июля (№26). – С. 1.

145. President Makes Announcement on ABM Treaty (“The White House”). – Режим доступа: <http://www.whitehouse.gov/news/releases/2001/12/2001112113-4.html>. – Назва з титул. Екрану.
146. Иностранная военная хроника // Зарубежное военное обозрение. – 2001. – № 8. – С. 58.
147. Эксперты о реализации программ в области ПРО // Зарубежное военное обозрение. – 2002. – № 9. – С. 54.
148. Сокут С. Хождение по ракетно-ядерному кругу / С. Сокут // Независимое военное обозрение. – 2003. – 24 – 30 января (№2). – С. 4.
149. Горшков А. Спутники против ракет / А. Горшков // Независимое военное обозрение. – 2004. – 13 – 19 августа (№ 30). – С. 1.
150. Дельфинов В. Национальная ПРО США: ускорение темпа программы / В. Дельфинов // Зарубежное военное обозрение. – 2002. – № 6. – С. 31–35.
151. Разведка стоит дорого // “2000”. – 2002. – 18 – 24 января (№ 2 – 3). – С. С3.
152. Брусницын Н.А. Глобальная техническая разведка США / Н.А. Брусницын // Военная мысль. – 1990. – № 10. – С. 57–63.
153. Андронов А., Шевров Р. Американские космические системы видовой разведки / А. Андронов, Р. Шевров // Зарубежное военное обозрение. – 1995. – № 3. – С. 37–42.
154. Горшков А. Орбитальный радар против мобильных комплексов / А. Горшков // Независимое военное обозрение. – 2004. – 20 – 26 августа (№ 31). – С. 3.
155. Горшков А. Ударные средства космического перехвата / А. Горшков // Независимое военное обозрение. – 2004. – 17 – 21 сентября (№ 35). – С. 6.
156. Коротченко И. «Звездные войны» превращаются в реальность / И. Коротченко // Независимое военное обозрение. – 2001. – 3 – 9 августа (№ 28). – С. 1.

157. Волков С., Дробышевский А. Нужен ли «зонтик» Буша над Европой? / С. Волков, А. Дробышев // Военно-промышленный курьер. – 2006. – 22 – 28 ноября (№ 45). – С. 1, 9.
158. Есин В. Опасения напрасны / В. Есин // Независимое военное обозрение. – 2002. – 24 – 30 мая (№ 16). – С. 4.
159. Мясников В., Иванов В. Российские стратегические ракеты перехватят над Плесецком / В. Мясников, В. Иванов // Независимое военное обозрение. – 2004. – 22 – 28 октября (№ 40). – С. 2.
160. Волков В. Подводные камни на пути к разоружению / В. Волков // Независимое военное обозрение. – 2003. – 28 марта – 3 апреля (№ 11). – С. 4.
161. Волков В., Федорович А. Прощай, ракетно-ядерное оружие / В. Волков, А. Федорович // Независимое военное обозрение. – 2003. – 11 – 17 июля (№ 23). – С. 4.
162. “NPP Weekly FLASH Update” – 2001. – July 23.
163. A New Agenda for Nuclear Weaponry. Brookings Institution, Working Paper, 9.01.2002.
164. Бабакин А. РВСН распечатывает «сухой» неприкосновенный запас / А. Бабакин // Независимое военное обозрение. – 2004. – 23 – 29 января (№ 2). – С. 3.
165. Иностранная военная хроника // Зарубежное военное обозрение. – 2004. – № 8. – С. 75.
166. U.S. Missile Defense Agency, FY 2005 Budget Estimates Overview. – Режим доступа: ([http:// www.acg.mil/bmdo/bmdolink/files/budget05.doc](http://www.acg.mil/bmdo/bmdolink/files/budget05.doc)).
167. U.S. Missile Defense Agency, FY 2004/FY 2005 Biennial Budget Estimates Submission. – Режим доступа: ([http:// www.acg.mil/bmdo/bmdolink/pdf/budget04.pdf](http://www.acg.mil/bmdo/bmdolink/pdf/budget04.pdf)).
168. Иностранная военная хроника // Зарубежное военное обозрение. – 2005. – № 2. – С. 73.

169. Иностранная военная хроника // Зарубежное военное обозрение. – 2005. – № 3. – С. 77.
170. Соловьев В., Мясников В. Гонка вооружений стартует вновь / В. Соловьев, В. Мясников // Независимое военное обозрение. – 2006. – 26 мая – 1 июня (№ 17). – С. 1, 6.
171. Сообщения. События. Факты // Зарубежное военное обозрение. – 2006. – № 5. – С. 66, 68.
172. Баскаков В., Горшков А. ПРО на европейском театре / В. Баскаков, А. Горшков // Независимое военное обозрение. – 2003. – 31 октября – 5 ноября (№ 39). – С. 6.
173. Протиракетна оборона // НАТО брифінг. – 2006. – жовтень. – С. 4.
174. Макаренко С., Соловьев О. Станут ли Польша и Чехия целями для наших ракет / С. Макаренко, О. Соловьев // Военно-промышленный курьер. – 2007. – 13 – 19 июня (№ 22). – С. 11.
175. Иванов В. Холодная война, оказывается, и не кончалась / В. Иванов // Независимое военное обозрение. – 2006. – 22 – 28 сентября (№ 34). – С. 1, 3.
176. Мясников В. Пентагон рекрутирует Прагу / В. Мясников // Независимое военное обозрение. – 2007. – 26 января – 1 февраля (№ 3). – С. 1.
177. Вильданов М., Галкин Д. Создание в ВС США командования противоракетной обороны / М. Вильданов, Д. Галкин // Зарубежное военное обозрение. – 2007. – № 3. – С. 10–11.
178. Максименков А., Долин М. Основные направления развития РЛС систем предупреждения о ракетно-ядерном ударе и контроля космического пространства США / А. Максименков, М. Долин // Зарубежное военное обозрение. – 2007. – № 9. – С. 54–58.
179. Мясников В. Противоракетная империя США / В. Мясников // Независимое военное обозрение. – 2007. – 20 – 26 июля (№ 23). – С. 3.

180. Херхеров С. «Троянский конь» у границ России / С. Херхеров // Военно-промышленный курьер. – 2007. – 23 – 29 мая (№ 19). – С. 2.
181. Суханов П. Американская версия похожа на легенду / П. Суханов // Военно-промышленный курьер. – 2007. – 7 – 13 марта (№ 9). – С. 9.
182. Бужинский Е. Противоракетная оборона и европейская безопасность / Е. Бужинский // Военно-промышленный курьер. – 2006. – 4 – 10 октября (№ 38). – С. 1.
183. Лозунько С. Вокруг ПРО: “націю” вводят в заблуждение / С. Лозунько // “2000”. – 2007. – 9 – 15 марта (№ 10). – С. А3, А5.
184. Нилов В. Как дальше будут сотрудничать Россия и США / В. Нилов // Военно-промышленный курьер. – 2007. – 23 – 29 мая (№ 19). – С. 1, 10.
185. Мясников В. Политическая карта противоракетной обороны / В. Мясников // Независимое военное обозрение. – 2007. – 27 апреля – 17 мая (№ 10). – С. 1.
186. Фаличев О. ПРО-зрение уже наступило / О. Фаличев // Военно-промышленный курьер. – 2007. – 9 – 15 мая (№ 17). – С. 5.
187. Бурлаченко С. Варшава признает, зачем нужна американская ПРО: против России / С. Бурлаченко // “2000”. – 2007. – 26 октября – 1 ноября (№ 43). – С. А5.
188. Климов С., Зорин В. Лукавые «партнеры» из НАТО / С. Климов, В. Зорин // Военно-промышленный курьер. – 2008. – 23 – 29 января (№ 3). – С. 2.
189. Полицын А. Создаваемая США проблема для всей Европы / А. Полицын // Военно-промышленный курьер. – 2007. – 27 июня – 3 июля (№ 24). – С. 10.
190. Нестеркин В. Встреча министров обороны стран ЕС / В. Нестеркин // Зарубежное военное обозрение. – 2007. – № 4. – С. 63.
191. Семенченко В. Плацдарм для наступления / В. Семенченко // Военно-промышленный курьер. – 2007. – 23 – 29 мая (№ 19). – С. 2.

192. Смирнов С. Австрии тоже не нравится американская ПРОвокация / С. Смирнов // «2000». – 2007. – 7 – 13 октября (№ 36). – С. А5.
193. Балувевский Ю. Все про ПРО / Ю. Балувевский // Российское военное обозрение. – 2007. – № 5. – С. 2–6.
194. Польская пресса критикует планы США по ПРО // Зарубежное военное обозрение. – 2007. – № 9. – С. 76.
195. Арефьев А. Противоракетный радар в Чехии: быть или не быть? / А. Арефьев // «2000». – 2007. – 2 – 8 ноября (№ 44). – С. А5.
196. Литвин В.М. УКРАЇНА: утвердження незалежної і суверенної держави (1991 – 2004 рр.) / В.М. Литвин. – К. : Вид-чий дім “Лі-Терра”, 2005. – 368 с.
197. Міжнародні відносини та зовнішня політика (1980 – 2000 роки): [підручник для вищих навчальних закладів] / Л.Ф. Гайдуков, В.Г. Кремень, Л.В. Губернський та ін. – К. : Либідь, 2001. – 624 с.
198. Горбулін В. Доля Договору ПРО і стратегічне партнерство України / В. Горбулін // Дзеркало тижня. – 2001. – 7 – 13 квітня (№ 14). – С. 1, 4.
199. Стратегія розвитку України: теорія і практика / За ред. О.С. Власюка. – К.: Національний Інститут Стратегічних Досліджень, 2002. – 864 с.
200. Ващенко А. Елементи ПРО в Європі: pro&contra / А. Ващенко // Камуфляж. – 2007. – № 4. – С. 7–9.
201. Пермяков С. Противостояние в «старом свете» / С. Пермяков // Военно-промышленный курьер. – 2008. – 6 – 12 февраля (№ 5). – С. 1–2.
202. Арефьев А. Чехия: в трех словах от радара / А. Арефьев // “2000”. – 7 – 13 марта (№ 10). – С. А4.
203. Особое мнение // Зарубежное военное обозрение. – 2007. – № 9. – С. 96.
204. Карташов Н. «Пятая колонна» в Евросоюзе / Н. Карташов // Военно-промышленный курьер. – 2008. – 16 – 22 января (№ 2). – С. 2.
205. Петров И. Американские ученые выступают против развертывания ПРО в Европе / И. Петров // Зарубежное военное обозрение. – 2007. – № 11. – С. 77–78.

206. Лозунько С. Маневры вокруг ДОВСЕ заблокируют Киеву путь в НАТО / С. Лозунько // “2000”. – 2007. – 23 – 29 ноября (№ 47). – С. В6.
207. Соглашение с Украиной // Военно-промышленный курьер. – 2008. – 6 – 12 февраля (№ 5). – С. 3.
208. Лозунько С. Думаем о НАТО задним умом / С. Лозунько // “2000”. – 2008. – 1 – 7 февраля (№ 5) . – С. А5.
209. Херхеров С. Обновление ракетного арсенала / С. Херхеров // Военно-промышленный курьер. – 2008. – 20 – 26 февраля (№ 7). – С. 6.
210. Финогенов М., Заикин С., Копылов А. Что противопоставить ПРО? / М. Финогенов, С. Заикин // Военно-промышленный курьер. – 2007. – 25 – 31 июля (№ 28). – С. 1, 5.
211. Вовк А., Коваль В. Сохранить стратегический статус / А. Вовк, В. Коваль // Военно-промышленный курьер. – 2008. – 5 – 11 марта (№ 9). – С. 7.
212. Кедров И. Асимметричный запуск «Искандера» / И. Кедров // Военно-промышленный курьер. – 2007. – 6 – 12 июня (№ 21). – С. 4.
213. Рогов С. Вызов ПРО: что предпринять в ответ / С. Рогов // Независимое военное обозрение. – 2007. – 23 – 29 марта (№ 9). – С. 1, 4.
214. Щербаков В. Морская компонента триады / В. Щербаков // Техника и вооружение. – 2007. – № 3. – С. 2–6.
215. Макеев Б. Военно-политические последствия демаршей США по ПРО / Б. Макеев // Военный парад. – 2007. – № 4. – С. 50–52.
216. ПЛАРБ для ВМФ // Военно-промышленный курьер. – 2008. – 20 – 26 февраля (№ 7). – С. 5.
217. Пулин Г. «Россия не будет создавать глобальную систему ПРО» / Г. Пулин // Военно-промышленный курьер. – 2008. – 6 – 12 февраля (№ 5). – С. 5.
218. Черемушкин В. Увеличение количества противоракет ГБИ системы ПРО США / В. Черемушкин // Зарубежное военное обозрение. – 2008. – № 1. – С. 80–81.

219. Николаев М. Гиперзвук продырявит американскую ПРО / М. Николаев // Независимое военное обозрение. – 2007. – 16 – 22 марта (№ 8). – С. 3.
220. Лидин А. Встречайте «Тополь-М» / А. Лидин // Военно-промышленный курьер. – 2008. – 16 – 22 июля (№ 28). – С. 1, 2.
221. США і Польща домовилися щодо ПРО // Урядовий кур'єр. – 2008. – 16 серпня (№ 151). – С. 4.